

Det Trettende Capitel

Om Landskabet og Øen Femern.

Navn og Beliggenhed. Størrelse. Femern, eller kaldet Fehmern, Fehmarn, Vemere, Fimbria, Coimbria parva og Imbria, er en i Østersøen liggende Øe, tæt ved Vagrien, hvorfra det skilles ved et Sund, som er $\frac{1}{8}$ Miil bredt, og kaldes Femersk-Sund. Fra Lolland er det 4 og fra det faste Land af Hertugdømmet Slesvig 7 Mile. I Længden strækker dette Landskab sig fra Øster til Vester fra 2 til $2\frac{1}{2}$ Miil, og i Bredden fra Sønder til Nord fra 1 til $1\frac{1}{2}$ Miil. Dets Omkreds er i alt 8 Mile.

Mangel på Skov. Landet er gandske flakt, uden betydelige Høye, Moradser eller Skove; thi den liden Lund Straberholtz, sydost paa Øen, bestaaer kun af meget faa Træer, hvorfor man og her intet andet Vildt har end Harer; Kilder og Floder ere her slet ingen, og altsaa ere her i tørre Sommere stor Mangel paa Vand, men derimod har Indbyggerne, skønt Landet ligger meget sidt, og har elt ingen steil Havbred, ikke nødig at være bange for Oversvømmelser.

Plovta. I Jordebogen er den hele Øe ansat for 293 Plove, hver Plov beregnet til 45 saa kaldede Drøtsaat, og altsaa hver indeholder $1\frac{2}{3}$ Td. Hartkorn efter Kiøbenhavns Maal, og altsaa 2 Tønder Femersk.

Grunden er meget feed, og bliver gemeenligen i 8 Aar tilsaaet med Byg, det tredje Aar med Erter og endelig det fjerde Aar med Hvede, hvorpaa igien begyndes fra først af. Derefter hviler den igien (459) udi 4 Aar, i hvilke den tiener til Overdrev for Eyerens Køer og Heste. Sielden saaes Havre og Rug i stedet for Hveden, dog ikke uden til Huusbehov. Efterdi det opharvede Land, ofte og dybt (tiest med 8 Heste) bliver pløyet, for at uddrage Rødderne af det saa kaldede Queck- eller Kietgras, og saa desto renere Korn; saa bliver Hvedelandet, naar det nu skal udlægges til Overdrev, om Foraaret besaaet med Kleverfrø, meest af det røde, som bærer Frugt saa længe Ageren hviler. Derved erholde Indbyggerne den fornødne Græsgang til deres Creature, som de ellers skulde mangle, da her paa Landet i øvrigt kun er meget lidet Engbond, hvoraf det meste hører til Staden Borg. Voxer Kleveret rigelig, gøres endeel deraf ril Høe; noget lader man og blive modent til et andet Aars Udsæd, og noget sælger man. Paa denne Maade hvile Agrene gemeenligen 4, dog undertiden 3 og 2 Aar.

Frugtbarheden sees af følgende: Ertesæden giver gemeenlig sexfold, Byggen fiortenfold og Hveden ottefold. Dog i frugtbare Aar har man faaet ni og tifold af Erter, tyvefold af Byg og tolvfold af Hvede. Ja i Aaret 1768 havde sal. Commerce-Assessor Rauert fire og tyvefold af Hveden, og i dette Aar var fire og tyvefold almindelig af Byggen over hele Landet. Denne store Frugtbarhed foraarsager, at af dette lidet Land kan udføres en næsten utrolig Mængde Kornvahre. Saaledes udgik i Aaret 1768.

Hvede 11710 $\frac{2}{3}$ Tønder

Byg 49584 Tønder
Byg 49584 Tønder
Byggryn 2461 1/3
Bankebyg 3 ½ Tønde og 991 Lispund.

Derimod ere her hverken Tørvemoser, Søer, Floder, Aaer, Bække, Fiskerie eller Østersbænke: Iligemaade hverken Fabrikker, Kniplingsmanufacturer eller kunstige Haandverlere. (460)

Politiske Forfatning. Sogning. Macht der Geschwornen. Ethvert af de her værende 3 Kirkesogne har sin egen Ret. Det nu combinerede østre og nordre Sogn holder sin i Borg, i et dertil leyet Huus, som kaldes die Gericgts Herberge. Det middelste Sogns Ting holdes i Landkirchen og det vestre Sogns udi Peterdorff i lige saadant et Huus. Efter Forordningen af 24 Sept. 1762 holdes disse Retter ordentlig fire gange om Aaret, nemlig Ugen efter Nytaar, Qvasimodogeniti, St. Hans Dag og Mikkels Dag, men overordentlig naar der ere nogle Sager at afgjøre. Hver af disse Retter bestaaer af en Kæmmerer, sex Dommere og en almindelig Landskriver, som fører Protocollen og skal være studeret. Fra denne Rets Domme appelleres til den saa kaldede Macht der Geschwornen holdes efter anførte Forordning to gange om Aaret, Ugen efter Pintzedag og Mortens Dag; vexelviis først i det østre og nordre Sogn udi Borg, derpaa i det mellemste Sogn udi Landkirchen og endelig i det vestre Sogn udi Peterdorff. Denne Ret holdes og overordentligviis, naar Parterne gierne ville have Ende paa deres Sager uden lagt Ophold. Den bestaaer af Landfogden, som tillige er Amtmand, de tre Kæmmerere, det Sogns sex Dommere, hvori Retten bliver holdt og to Dommere fra hvert af de andre Sogne, i alt af 15 Personer, hvorved Landskriveren ligeledes fører Protocollen.

De oeconomiske Sager bliver afgjorte af Landfogden, Kæmmererne, Dommerne og de saa kaldede Haupt- und Gemeins-Leuten, som til den Ende samle sig i Landsherberget udi Landkirchen. Her dømmes efter den jydske Lov ned Blütings Glosser og den femerske Landret.

Landret. Femerns ældste Landret er givet af Grev Johan III. den Milde i Nieborch den 15 Aug. 1326, og er confirmeret af Hertug HANS den Ældre, Burg 1550 Qusdagen efter Qvasimodogeniti. Den bestod (461) af 16 Artikler, men da Indbyggerne misbrugte dem, og derhos viiste stor Opsætsighed imod deres Øvrighed og Lands Herskab, fandt Hertugen for godt at give dem den nu værende Landret, dateret in Unser Stadt Borg den 21 Oct. 1558, og bestaaende af 36 Artikler. Han fortjener med al Rette Navn af Femerns Lovgiver; thi foruden denne nye Landret har han og udgivet adskillige andre Forordninger, hvoraf vi ville anmerke følgende som de merkverdige. I Grev Johan den Gavmilde og hans Søns Adolph VII. Tid blev Retten her paa Landet forvaltet af 12 eddsorne Dommere; Hertug ADOLP VIII lagde hertil 3 Kæmmerere, én af hvert Sogn, som tillige skulde forestaae Sognefoged Tienesten: Men Hertug HANS indsatte endnu 6 Dommere og en Landfoged, hvilken Indretning endnu vedvarer. Da Kæmmerere og Dommere tilforn beklædte deres Embeder paa Livstid, anordnede han St. Bartholomæi Dag 1562 at de aarligen skulde forandres. Til Forklaring over den nye Landret, gav han ved Amtmanden Breide Rantzau sin Resolution over 22 deri ey ommeldte Poster, angaaende Politie og Rettens Forvaltning. Under dato Bordisholm den 2 Febr. 1563 har han givet en endnu gieldende Arveforordning, bestaaende af 16 Artikler, og efter hans Befaling er forfattet den hidtil utrykte Forordning, hvorledes Retten skal holdes over en dræbt Mand. Naar Gierningsmanden ey selv er tilstede, foruden mange andre mindre bekiendte og vigtige.

Folkemængde. Man regner Indbyggernes Antal paa hele Femern, omtrent til 8600.

Vaaben. Landets Vaaben er en aaben Guldkrone i lavendelblaat Feldt.

Landets Historie. Endskiønt Femern nu udisputerlig er et Stykke af Hertugdømmet Slesvig, og altsaa med indbegreben i de kongelige Forordninger. Som udgaae for dette Hertugdømme, saa har dog A. H. Lachmann 1728 søgt at vise, at Øen Femern aldrig havde været enten Dannemark (462) eller Slesvig eller Holsteen indlemmet, men bestandig været er gandske særskildt Landskab. Men J. M. Gössel har i sin Historiske Efterretning om Øen Femern, skrevet 1729 og indført udi dånische Bibliothek Tom IX p. 451 – 550 saagodt beviist at den for lang Tid siden har været Hertugdømmet incorporeret, at derimod vel ey kan gøres nogen Indvending af Vigtighed. At den allerede udi Kong SVED ESTRIDSENS Tid har lagt til Dannemark, sees klarligen af disse Adam af Bremens Ord; Cæterum Finni insulæ aliæ septem adjacent minores ab euro, qvas supra diximus srugibus opulentas, hoc est Moiland IMBRIA, Falstre, Laland & c. Hæ qvindecim insulæ Danorum Regem aspiciunt, omnesqve jam christianitatis titulo condecoratæ sunt. Og sluttelig har denne store og gode Konge selv først undertvunget og omvendt de, ifølge gamle Efterretninger, her boende Slaver og Wender, hvis Erindring endnu er tilbage i de to Byers Navne Slavsdorff og Wendendorff, samt i de Vendiske her brugelige Navne Thälcke, Tebbelske og Thetge. Efter Kong SVENDS Tid har Femern bestandig, som det synes, tilhørt den danske Krone til 1248, da de holsteenske Grever erobrede den, men beholdt den ey længe; thi i samme Aar bemægtigede Kong ERIK PLOGPENNING sig den og forlehned sin Broder CHRISTOPHER dermed. Vel tragtede Kong ABEL 1251 efter at skille sin Broder ved denne Øe, og spille de holsteenske Grever den i Hænderne; men hans snart paafølgende Død foraarsagede, at der blev intet af. Under Kong ERIL GLIPPING Regiering erobrede Hertug ERIK Femern, men maatte strax afstaae den, da Hertug ALBERT den Store af Brunsvig blev af Kongen og Riget sat til Statholder over adskillige danske Provintzer, og deriblant ogsaa over denne Øe. Og at den siden er blevet ved Dannemark i Kong ERIK Tid sees deraf, at Cardinal Guido 1266 befalede Biskoppen af Lybeck at bandsætte Kongen, Dronningen og alle (463) deres Tilhængere, hvoriblant udtrykkelig nævnes Jonas Præpositus Fimbriæ. Da Hertug ERIKS Søn WALDEMAR I Aaret 1283 gjorde Paastand paa Als, Ærrø og Femern, log Kong ERIK 1285 paa Dannehof udi Nyborg ti Mænd dømme i denne Sag. Dommen blev at disse tre Øer hørte ey til Hertugdømmet Slesvig, men til Dannemarks Krone, og da Hertugen ey var fornøyet med denne Dom, lod Kongen ham 1286 arrestere og tvinge til at afstaae sine Fordringer. I Kong ERIK MENVEDS Mindreaarighed betiente hans Formynder Hertug WALDEMAR sig af Leyligheden og lod sig de omtvistede Øer tildømme, men 1295 bemægtigede Kongen sig dem igien. Udi hans Tid blev 1307 paa Femern holdet et Mode, hvorpaa Tvistighederne af Meklenborg og Slesvig, Greverne af Holsteen og Staden Lybeck bleve bilagte. 1317 skienkede Konge Hertug HENRIK LÖVE af Meklenborg og hans Gemahlinde efter ham 300 Mk. Sølv aarlig, at annamme af Amtmanden paa Glambeck. 1318 pantsatte Kongen Glambecks Slot og andet Gods til Rigets Marsk Niels Ollufsön for nogle ham laante Penge. Saasnart Kong CHRISTOPHR II i Aaret 1320 var kommet paa Thronen, lod han sig af Femerens Indbyggere give et Hyldningsbrev, hvori de lovede at anhegne hannem og hans Efterkommere til evig Tid, som de og deres Forfædre have gjort hans Forfædre. Men ved Enden af dette samme Aar forlehned han sin Halvbroder Grev Johan den Milde af Vagrien, men denne Øe, som et evigt Arvelehn. Dette var Aarsagen til Femerns Adskillelse fra Dannemark, som af Kong CHRISTOPHER atter ved et Diplom, dateret Tingsted i Falster 1329 Søndagen efter St. Mortens Dag blev stadfæstet, og ved Indvaanernes skriftlige Hylding dateret 1329 in octava Johann. Bapt. Endnu mere bekræftet. Kong WALDEMAR Atterdag maatte ligeledes ved sin Thronbestigelse (464) 1340, skiønt imod sin Villie, confirmere ham i Femerns Besiddelse, af hvilket Diplom endnu findes den ratzeborgske Biskop Johans Vidsse

af 1423. Men da Krigen 1357 udbrød mellem Dannemark og Holsteen, betiente Kong WALDEMAR sig af Leyligheden og bemægtigede sig Femern. Denne merkverdige Erobring fortælles med disse Omstændigheder: Med største Livsfare gjorde Kongen Landgang, efterdi Indbyggerne meget haardnakken forsvarede sig, og en af dem stak efter Kongen; Men da de havde sat sig fast paa Landet, slog Kongen mange af sine Folk, som i Landingen meest havde udmerket sig, til Riddere, og gjorde derpaa Mine til at fuldbyrde det Løfte, han i sin Vrede havde gjort, nemlig at nedsable alle Landets Indbyggere. Strax log sig see en anden Hob Femersk, som strax bleve jagede paa Flugt: de overblevne retirerede sig til en Kirke. Hvor Kongen ved en Herold lod dem formane til Overgivelse; men de dræbte Heroldden, og bleve til Vederlag selv alle dræbte. Dog vovede en nye Hob af gaae imod Kongen, med den tog strax Flugten og overgav sig endeligt. Herpaa satte Kongen Landet i 4000 Marks Brandskat, og satte sig uden Sværds slag i Besiddelse af Slottet Glambek, hvis Befalingsmand i Stilhed havde sneget sig bort. Følgende Aar bemægtigede Greve Johan sig Landet igien tillige med Slottet, og beholdt det til sin Død 1363. Hans Søn Adolph VII søgte og fik af Kong WALDEMAR Confirmation paa Femerns Lehn, dat. Rodbuy i Lolland 1364 Søndagen for Lætare; herved Greven maatte love at tiene Konge af Femern med 50 Mand, hindre alle de holsteenske Grevers onde Foretagender imod Danmarks Rige, og ellers i alle Maader opføre sig som en troe Lehnsmand bør imod sin Lehnsherre. Grev Adolph stadfæstede 1365 den femerske Landret, som hans Fader havde givet og døde 1390 uden Børn, som den sidste af den kielske eller wagriske Linie. (465)

Efter ham tilfaldt Femern i Arvedelingen 1397 Hertug GERHARD den VI. Som dog hverken første dens Titel eller Vaaben, men ansaae den som et Stykke af Hertugdømmet Slesvig, hvorudi han lod den incorporere. Han blev heller aldrig forlehnet med dette Land, men døde 1404 som før er fortalt udi Hertugdømmets almindelige Historie. Efter hans Død satte hans Broder, Biskop Henrik af Osnabrygge, sig i Besiddelse af Femern, og confirmerede 1404 St. Ægidii Dag dets Privilegier. Vel blev der 1406 sluttet et Forlig mellem ham og Enkehertuginde om Femern og Oldenborg, men da denne sidste holdt sig for at være forurettet, begierede hun Hielp af Kong ERIK, SOM MED Glæde villigede heri, efterdi han agtede at forene Slesvig og Femern med Dannemark igien, fordi hun ikke inden Aar og Dag efter sin Gemahls Død havde søgt Lehnet for hendes Børn. Han erobrede da Femern 1416, og lod sig der hylde. Af Indbyggerne forlangte han 20000 Mark, og da de ikke kunde bringe dem tilveje, tog han de fornemste af Landets Børn med sig, som Gisler. Dog blev Femern endnu i samme Aar paa de holsteenske Herrers vegne erobret af Schack Rantzow. Lehnsmanden paa Glambek, Iver Bryske, havde Dagen tilforn af Lehnsmanden paa Glambek, Iver Bryske, havde Dagen tilforn af Lybekkerne faaet adskillige Krigs-Ammunition tilsendt, og holdt Slottet endnu i 8 Uger, men maatte endelig overgive sig, hvorefter Indbyggerne maatte hylde de holsteenske Herrers, og give 6000 Mark i Skat. Dette Forliis gik Kong ERIK meget til Hiertet, hvorfor han og 1419 indfandt sig for Landet med en Flode; Efter to forgieves Angreb, hvori han mistede mange af sine Folk, lykkedes det ham omsider i tredje Angreb at gjøre sig Mester over Landet, skjønt med 1590 Mands Forliis, og sit eget Livs Fare. Vred gerover og tillige fortrydelig over at Indbyggerne havde spottet ham med følgende Vers: (466)

Wenn de Koh kan Side spinnen,
Sa sall Kónig Erich unse Land gerinnen,

Anrettede han paa Landet saadant et Blodbad, at ikkun tre af Landets Indbyggere redede Livet, som efter gammel Tradition, havde skiult sig under nogle over hverandre liggende Stene (Steenovnen kaldede) paa Borg Mark. Dog sige andre, at den eene skiulte sig under de

Dræbtes Legemer, den anden under Alteret i Landkirchen, og den tredje under en stor Steen kaldet Steenkisten, paaa Fitzdorff Mark. Herpaa blev Glambeck Slot erobret og Lehnsmanden Hennicke Ratlov fanget. Efter at Biskop Henrik 1421 havde nedlagt sit Formynderskab, og Femern var tilfaldet Hertug ADOLPH bemægtigede denne 1424 sig Femern, og udgav samme Aar første Søndag i Fasten et Patent, som findes i Kortholts Femaria desolata, hvori han indbyder de bortreiste femerske Indbyggere at komme tilbage til deres Land, hvorimod han lover at give dem 5 Aars Frihed, og i øvrigt forsvare dem ved deres Rettigheder og Privilegier; Dette frugtede og saa meget at Landet snart blev besat med tyske Folk. Nogle mene fra Østerrige, men andre med langt større Rimelighed fra Ditmarsken og andre Marsklunde. I Aaret 1426 blev Glambeck Slot erobret, og i den wordingborgske Fredsslutning 1435 fik Hertug ADOLF Femern paa Livstid, og hans Arvinger 2 Aar efter hans Død.

Imidlertid havde denne Krig kostet Hertug ADOLF saa meget, at han i samme Aar saa sig nødt til at pantsætte Landskabet Femern og Slottet Glambeck i 10 Aar til Lybekkerne for 18000 Mk. Lybsk. Siden optog han endnu derpaa 6610 Mark mindre end 4 Mark, og opsatte Relutions-Terminen paa nogle Aar. 1440 modtog han det slesvigske Lehn af Kong CHRISTOPHER Bejer, hvilket 1443 die Circ. Christi atter blev confirmeret. Hertug ADOLPH døde endelig uden Livsarvinger i Aaret 1459. Hans Søstersøn Kong CHRISTIAN I (467) stadfæstede Femerns Privilegier i Segeberg Christi Himmelfartsdag 1465, hvilket og hans Søn JOHANNES gjorde dater. Lybek 1486 Løverdagen efter Trinitatis. I Arvedelingen mellem ham og hans Broder 1490 tilfaldt dette Land Kongen, som endnu samme Aar Onsdagen for St. Catharinæ Dag indløste det fra Lybekkerne. 1494 Onsdagen efter St. Mauritii Dag stadfæstede han det imellem Staden Borg og Landet 1443 oprettede, og i 11 Poster bestaaende Forliig. 1495 pantsatte han Glambek og hele Landet til Henrich van Aleulde Benedictessone for 18000 Mark Lybsk. Hans Søn og Efterfølger i Regieringen Kong CHRISTIAN II stadfæstede Femerns Privilegier dateret Kiøbenhavn 1515 Fredagen intra octavas corporis Christi, og hans Farbroder Kong FRIDERICH I Gottorp 1523 Onsdagen efter Søndagen Cantate. Efter hans Død tilfaldt Femern arvelig hans Børn, paa hvis vegne den ældste af dem Hertug CHRISTIAN selv i Borg Fredagen efter de 11000 Jomfruers Dag 1533 stadfæstede Landets Privilegier. I Delingen mellem ham og hans Brødre 1544 St. Laurentii Aften tilfaldt Femern Hertug JOHAN den Ældre, som 1550 Onsdagen efter Qvasimodogeniti i Borg stadfæstede dets Friheder, men siden gav en nye Lov, hvorom tilforn er givet den frnødne Underretning. Han blev først den 3 Maji 1580 udi Colding forlehnet med dette Landskab, som da blev skilt fra Hertugdømmet og agtet som et særdeles Lehn. Efter Hertug JOHANNES den Ældres Død 1580 opkomme nogle Stridigheder mellem Kong FRIDERICH II. og Hertug ADOLPH, som dog lykkelige bleve bilagte, og i Delingen mellem disse to Herren tilfaldt Femern den sidste, og er efter den Tid indtil 1713 bestandig forblevet ved det fyrstelige gottorpske Huus. Hans Søn Hertug PHILIP modtog Trinitatis Søndag 1589 det slesvigske of femerske Lehn, og stadfæstede Gottorp den 5 Jul. 1589 saavel de femerske Privilegier, som det mellem Staden Borg (468) og Landskabet den 19 Sept. 1557 sluttede, og af Hertug JOHANNES den Ældre dateret Hadersleben den 10 Oct. 1558 confirmerede Forliig om Kiøb- og Handelskab. Da Hertug PHILIP 1590 forlod dette Timelige, kom Femern til Hertug JOHAN ADOLPH, som Tirsdagen efter Nytaar 1593 confirmerede dets Privilegier og 1603 imodtog dets Lehn. Kort derefter kom han i en Stridighed med sin Broder JOHAN FRIDERICH, Erkebiskop i Bremen, som paastod sin Deel af Hertugdømmene, og til hvilken han, Ifølge det kielske Forliig af 11 Nov. 1606, saae sig nødt til at afstaae endeel Amter og Landskaber, hvoriblant ogsaa Femern. Hertug JOHAN FRIDERICH stadfæstede dette Landskabs Privilegier dat. Borg den 24 Jul. 1607, og afstod det 1617 til sin Brodersøn Hertug

FRIDERICH, som denne sidste selv tilstaaer i den under Dato Gottorp den 24 Jul. 1617 udstædte Confirmation af de femerske Privilegier. I den keiserlige Krig forlod Hertug FRIDERICH Kong CHRISTIAN IV. Partie og forligste sig med Grev Tilly. Udi de derpaa følgende Uroligheder leed Femern meget; 1627 blev det erobret og besat med 500 Keiserlige af Grev von Merodes Regiment; men 1628 i Martii Maaned lod Kongen sig med en Flode see under Femern, erobrede det og lod alle de Keiserlige, Officererne alene undtagne, nedfable. For desbedre at faae Indbyggerne paa sin Side, gjorde han én af dem den 24 Mart samme Aar til Landfoged og stadfæstede dat. Kiøbenhavn den 8 Aug. 1629 deres Privilegier, endskiønt Landet allerede strax efter den i Lybek den 12 Maji sluttede Fred var blevet Hertug FRIDERICH tilbageleveret. Udi den imellem Dannemark og Sverrig opkommende Krig 1643, maatte Femern udstaae meget, da den 1644 af den svenske Admiral Claus Flemming blev reobret, og alt derpaa nedsablet. Den 13 Julii holdt Kong CHRISTIAN et Søeslag under denne Øe med de Svenske, hvori han mistede sit høyre Øye, dog lykkedes det ham at forjage de Svenske og (469) besætte Femern med sine Folk: dog kom den saa kaldede galne Helm Wrangel, som i Torstensohns Fraværelse havde Commando i Holsteen, og erobrede med sin Broders, General-Admiralens, Hielp Øen paa nye. Fra disse fremmede Giester blev den dog snart rensed Ifølge den bremsebroiske Freds 39 Artikel. Da Amtmændene udi Cismar, som nu i nogen Tid havde været Opsynsmænd (Landes-Inspectores) over Femern, havde der imod dets Privilegier, indført den Skik, at fra de paa Landet fældede Domme skulde appelleres til deres Kiendelse, afskaffede Hertug FRIDERICH ved Forordningen af 6 Julii 1646 dette Indgreb i Indbyggernes Rettigheder, og anordnede at derfra skulde appelleres lige til den fyrstelige Hofret. Den 25 Nov. 1648 modtog han i Kiøbenhavn af Kong FRIDERICH III. det femerske Lehn, og den 2 Maji 1658 Souverainiteten saavel over hele Hertugdømmet, som Øen og Landskabet Femern. Hans Søn CHRISTIAN ALBERT confirmerede den 17 Sept. 1661 dette Lands Privilegier, men mistede den 25 Junii 1675 sin Souverainiteten. Efter mange herom forefaldne Stridigheder, som ikke høre hertil, hvorudi Kong CHRISTIAN FRA 1676 TIL 1679 BESAD DENNE Øe, maatte Hertugen 1681 forpligte sig til at betale Kongen 300000 Rdlr. i 6 Aar, hvorfor han pantsatte ham Femern. Den første Termin overdrog Kongen til sin Broder Prinds GEORG, som, da Hertugen ey indfandt af Femern den 24 Junii 1683, og beholdt den til 1689, da Mediateurene i den altonaiske Fred paatog sig at fornøye Prindsen for hans Fordring, uden Kongens hans Broders Hielp, hvorefter Øen endnu i samme Aar blev tilbageleveret. Den 15 Febr. 1692 pantsatte han Indkomsterne af Amterne Cismar og Oldenborg, samt Landskabet Femern til sin Broder Biskop AUGUST FRIDERICH at han deraf kunde hæve de ham aarlig lovede 18000 Rdlr; dog beholdt (470) Hertugen selv Overherredømmet, og indsatte Øvrighed i disse Amter og Landskaber. I denne Tilstand kom Femern efter Hertug CHRISTIAN ALBERTS Død til Hertug FRIDERICH, som strax selv modtog Hyldingen paa Landet og paa Gottorp den 6 Nov. 1695 stadfæstede dets Privilegier, samt ved Resolution af 17 Aug. 1697 skienkede sin Moder FRIDERICA AMALIE Jagtrettigheden paa Femern. Da der yttrede sig nogen Urigtighed ved Landskabets og Stadens Skatter Afbetaling, satte Hertugen den 15 Febr. 1698 alting paa en fast Fod, saa at hele Landets ordentlige og overordentlige Contributioner skulde aarligen beløbe sig til 15000 Rdlr. som bleve Biskoppen assignerede. For endnu mere at vinde hans Venskab og formaae ham til at forskaffe den gottorpske Prinds CHRISTIAN AUGUST Coadjutor-Værdigheden i Lybek, overlod Hertugen ham, ved Forlig af 1701 Landskabet Femern med alle sine Rettigheder og Jagtfriheden. Biskoppen stadfæstede Cutin den 10. Nov. 1701 Landskabets Privilegier, og blev i rolig Besiddelse deraf til sin Død den 3 Oct. 1705, da det igien kom til det gottorpske Huus. Da Hertug FRIDERICH'S Søn og Efterfølger CARL FRIDERICH i Aaret 1713 indtog de Svenske i sin Fæstning Tønningen, blev Femern tillige med det øvrige af Hertugdømmets gottorpske Andeel erobret af Kong FRIDERICH IV ved hvis

Efterkommere, Kongerne af Dannemark, det siden Fredsslutningen 1720 ubestridet er bleven og endnu er.

Paa denne Øe er ikke mere end en eneste Kiøbsted, nemlig:

Staden Borg

Beliggenhed. Havn. Sprog. Denne liden Stad ligger sønden paa Femern, $\frac{3}{4}$ Miil fra Femer-Sund, nær ved den med Østersøen forenede Borg-Søe. Fra Heiligenhafen ligger den 2, fra Lütgenburg 5, fra Oldenburg i Wagrien 3, og fra Lybek 10 smaae Mile, under Elev. Poli $54^{\circ} 29'$ (671) Long. $44^{\circ} 45'$. Den er nu ubefæstet, men har i gamle Dage dog havt nogle Fæstningsverker: saaledes sees vesten for Staden nogle Rudera af et gammelt Bolverk, som uden Tvivl har tient til at forsvare Indløbet af Havnen som nu er tilstoppet, saa at Skibene nu maae legge sig $\frac{1}{4}$ Miil fra Staden, lige ud for Ruinerne af det gamle Slot Glambek, hvor der nu staaer en Grynmoelle paa den jævne Plads. Her tales Plattysk, men prædikes paa Høytysk. I Matriculen staaer den for 65 Plove.

Gader. Folkemængde. Staden ligger saaledes, at den med begge sine Hovedgader udgjør en skraae Vinkel, i hvis Huk Kirken ligger paa en liden Høy. Den brede Gade, som fra Kirken gaaer imod Sydost die Súderende. Fra Norderende gaaer en Gade mod Østen, som kaldes die Sarendorfferstrasse, efterdi den fører til en Bye af samme Navn. De andre smaae Gader ere ubetydelige og bestaae af meget faae Huse. Den Gade, som gaaer fra Norderende, og strækker sig fra Øster til Vester, kaldes paa vestre Side die Bergende og paa østre Side die Niendorfferstrasse. Midt paa Nørregaden (die Norderstrasse) hvor Raadhuset er, er Torvet. Men Broer og giennemflydende Strømme veed man her intet af. I Hele Byen ere 350 Ildstæder, og Menneskernes Antal, som ere over 12 Aar, beregnes til 1200. De Fødte og Dødes Antal i Staden Borg og Østersogn i 10 Aar forholder sig saaledes:

1759	fødde	78	døde	126
1760	fødde	72	døde	71
1761	fødde	73	døde	56
1762	fødde	59	døde	56
1763	fødde	75	døde	62
1764	fødde	71	døde	61 (472)
1765	fødde	71	døde	55
1766	fødde	68	døde	60
1767	fødde	73	døde	98
1768	fødde	73	døde	120

I alt udi 10 Aar fødte 713 og døde 765.

Næring. Skibsfart. Licent. Næringen bestaaer fornemmelig i Agerbruget, da Staden har fortreffelige Jorde, hvoraf ogsaa hver Handels- og Haandverksmand søger at faae sig noget kiøbt, hvis hans Omstændigheder tillade det. Af Kiøbmænd og Kræmmere ere neppe 10, tvende handlende Jødefamilier indberegne, og af den forskrive de fleste deres Vahre fra Lybek og Flensborg, dog handle de og paa Kiøbenhavn, Gulland, Riga og Engelland, da her ere over 36 Skibe fra 6 til 28 Læster, meest Gallioter, Galliaser og Jagter. Men Havn og Skibsbroe er, som før er sagt, ikke her. Endskiønt man her ikke veed af ugentlige Torvedage, bliver her dog hele den fulde Uge efter St. Galli Dag i October holdet et Market, som meest besøges af lybske Kræmmere og Kiøbmænd. Den Licent, som i 10 Aar fra 1758 til 1768 er hævet ved Toldsteder, sees af understaaende Efterretning:

1758	Indkommende	676	Rd.	35	8	8		
	Udgaaende	31	—	31	—	10	—	
								708 — 19 — 6
1759	Indkommende	933	—	46	—	4	—	
	Udgaaende	27	—	43	—	8	—	
								961 — 42 — 1
1760	Indkommende	820	—	28	—	7	—	
	Udgaaende	141	—	30	—	1	—	
								962 — 10 — 7
1761	Indkommende	1059	—	9	—	10	—	
	Udgaaende	179	—	15	—	8	—	
								1238 — 25 — 6
								1762

1762	Indkommende	771	Rd.	8	7	8			
	Udgaaende	188	—	1	—	—			
							959	—	1 — 7
1763	Indkommende	783	—	38	—	8			
	Udgaaende	119	—	32	—	8			
							903	—	23 — 4
1764	Indkommende	1171	—	2	—	2			
	Udgaaende	44	—	30	—	10			
							1215	—	33 — 8
1765	Indkommende	912	—	10	—	7			
	Udgaaende	139	—	13	—	10			
							1051	—	24 — 5
1766	Indkommende	968	—	44	—	2			
	Udgaaende	386	—	25	—	6			
							1355	—	21 — 8
1767	Indkommende	757	—	8	—	5			
	Udgaaende	87	—	28	—	6			
							844	—	28 — 11
1768	Indkommende	1206	—	46	—	1			
	Udgaaende	90	—	12	—	8			
							1297	—	10 — 1
I alt Vicentens Beløb i 11 Aar 11498 Rd. 8 — 78									

Handel. Femern er et rigt Kornland, men har ingen Enge og ingen Græsgange for Faarene, hvorfor ogsaa Faareavlen er ring og Ulden net op tilstrækkelig til Landmandens Brug. Indbyggerne saavel i Kiøbstæden som paa Landet ere velhavende Folk, som i Høstens Tid dyrt betale Holstenerne deres Hielp. Kornhandelen er den eenest af Vigtighed, som her drives. Kiøbmændene opkiøbe Kornet og føre det til Kiøbenhavn, Flensborg, Ekkernførde og Lybek: Kun en eeneste iblant dem, nemlig Hans Lasrentz, kan med Rette fortjene Navn af en Kiøbmand (474) skjønt han kun har lært Handelen af Erfarenhed. Han staaer i Brevvexling med Dannemark, Norge, Sverrig, Slesvig og Lybek.

Ælde. Byeret. Vaaben. Øvrighed. Staden er temmelig gammel, og man finder af gamle Documenter, at den allerede 1406 har betient sig af den lybske Stadsret, som den 1490 gar faaet confirmeret af Kong JOHANNES, og derpaa af de følgende Konger. I sit Segl fører den en Muur med to Runddele og Taarne, mellem Runddelene en aaben Port, og mellem Taarnene det holsteenske Nalleblad. Aar 1290 første den i to i en Baad staaende Taarne, hvorimellem et Skiold med Nallebladet og denne Omskrift: Signetum civitatis Borch. Øvrigheden bestaaer af en Borgermester, fire Raadmænd og en Byeskriver.

Kirken. Taarn. Kirken er indvendig over 80 ordentlige Skridt lang og meest 30 bred, hvelvet overalt, og har foruden det tilbyggede Chor, hvorudi Alteret staaer, to Rader Pillere, fem i hvar Rad. Det Kobbertakte Taarn opsat 1513, som har været det høyeste paa Øen, og kunde sees langt borte af de forbiseylende Skippere, faldt ned 1760 sidst udi November, ved en meget stærk Storm. I dens Sted blev 1763 opbyggt en proportionerlig Spidse, med Kobber takt, dog 60 Fod lavere end det gamle Taarn.

Alder. Dens egentlige Alder er meget uvis; thi endskiønt den almindelig foregives 1420 at være forstyrret, sees dog i Munkeskrift over de ved alle Pillerne (uden hvor Stole ere tilbygte) værende Messealtere er ældre Aarstal end 1420, i hvor vel det nu ey kan læses. Og hvis Kong forstyrret den, var det uden Tvivl blevet ansat paa den graae Steen, som er indsatte i den yderste Kirkemuur ved den østre Dør, og i senere Tider paa en Tavle malet i Kirken, saa lydende:

Indskrift. Ao Domini 1420 do vorstörde Koninck Erick Vemerer. Und darne LXXXV. Wart dat Koer gebuwer met ny Angewölsten, und im iare darna waer Lyckhus, und Garwekamer und Orgelwerk und alle (475) Gestölte bereder. Hans Wolder und Hans Gudeman weren do Vorstender. Biddet Gott von Se und vor Minschen.

Patron. Ved den anden sydlige Piller fra Vesten af staaer med Ansigtet mod Vesten St. Nicolaus Kirkens Patron i Legems Størrelse af Træ udhugget. Paa samme Piller hviler Prædikestolen, og derved et Epitaphium over Ingeborg Fabricia, Provstens Mag. Matthias Lobetantzes Hustrue, som døde 1667 den 1 November i sit Alders 34 og Ægteskabs 14 Aar.

Paa den første nordlige Piller fra Vesten af, staaer paa den eene Side et Epitaphium over Borgemester David Gloxin, som døde den 11 Sept. 1646 79 Aar, efter at han 54 Aar havde tient Staden i Kirken og Regimetet. Paa den anden Side sees et Æreminde over Mag. Johan Conrad Oporinus 1684. Paa den tredje sydlige Piller hænger Mag. Henrik Maes og Hustrues Billede; han døde af Pest den 3 Sept. 1629. De derunder staaende Vers ere nu ulæselige, dog sees af Slutningen, at han er født den 12 Kul. 1584 og var her Præst i 20 Aar, da han blev baade Præst og Ægtemand den 28 Augusti 1606. Paa den anden sydlige Piller fra Østen af findes Lutheri Billede paa Papir med Lærred under, omtrent 21 Alen høy, med denne Underskrift: Wahre und eigentliche Contrasactur des Ehrwürdigen, Wohlerleuchten und Hochgelahrten Herrn D. Martini Lutheri. (476) Dog baade sette, og det lige over for paa den nordligste Piller staaende Melanchthons Billede ar af Alderdom og Fugthed nu næsten gandske fordervet. Paa Muren imod Østen, paa høyre Haand af Indgangen til Choret, sees paa en Tavle følgende Indskrift, som er alt for merkværdig til at meddeles Læserne i et Udtog:

Gedächtnitz der Strasen Gottes.

”Anno 1625 den 10 Febr. Ist geweaen hier und an benachbarten Oertern eine grosse Wasserfluth, darin viele Menschen und Vieh ersäuset, und grosser Schade geschehen.

1626 den 18 Junii ist ein schreklicher Hagel gefallen, davon dem lieben Korn grosser Schade geschehen.

1625 und fögende Jahre fort bis 1630 ist das Land von der Kriegs Last sehr beschwerwt worden.

1629 ist gefolget eine grosse Pest, daran vom 28 May bis zum 11 Oct. In 19 Wochen 646 Menschen gestorben, 50 aus dem Osterkirchspiel, 596 aus dem Stadtlein, derunter gewesen alle 3 Prediger. In demselben Jahr sind gestorben 67 vor der Pest, 646 in der Pest, 49 nach der Pest, an Blutgang und sonst, sind zusammen 759 Personen.

Matth. 24, 7. Es wird sich ec.

Thren 3, 40 – 43. Lasset und ec.”

Peter Krumsus

Der Kirchen Vorsteher Anno 1632 d. 24 Febr.

Det første Epitaphium paa den sydlige Kirkemuur, er 1642 opsat over Borgemester Claus Pries, og der andet, jus bag ved Præstrue Catharina Beyers, døde 1708 den 27 Maji og deres liden Søn Hans Rauert, som druknede, da han gik ud at bage sig. Paa (477) samme Muur, længere imod Vesten, sees et Epitaphium over Dommeren Carsten Ralod, som døde 1651 den 29 Mart. i sin Alders 55 og Embedes 15 Aar. Ved den østre Kirkedør staaer et stort Vievandsfad af Grasteen, allerede noget beskadiget. Alteret er med to Fløye, og forestille i adskillige Afdelinger Christi Lidelse, men Billederne ere allerede meget lemlæstede. Ved dets nordre Side staaer en Monstrantz af gothisk Smag, hvis opstaaende Taarn er bøyer til Siden, da Hvelvingen hvori den stod, ey var høy nok. Hertug FRIDERICH har hertil skienket et meget kostbart Altertøyt. En Sølv-Kande foræret af Borgemester Claus Pries, fortæner i sær at anmærkes, samt en liden gammel sølvforgylt Kalk, paa hvis Fods yderste Rand læses i Munkebogstaver denne Indskrift: Istum calicem hic tradidit Dns Thidericus ecclesie hujus Prepositus quondam qui suerat.

Den af Kobber støbte Font hviler paa tre Læver og er saa fortreffelig giort at man sielden finder dens lige. Den er sexkantet, over viid og neden rund sammengaaende som er Pære. I hver af sine sex Afdelinger har den en Helgens Billede, overmaade vel giort, og paa den tre Finders brede Rand følgende Indskrift, hvoraf de med cursiv trykte Ord nu ere næsten afslidte:

Anno milleno *trecenteno* nonageno
Primo *non pleno* fontem dedit hunc *michi Benno*
Korp, Episcopus Arosiensis.

Denne Benno Korp eller Korff var Biskop i Westeraas i Sverrig, men hvorledes denne Font er kommen hertil, vides ikke.

I den mellemste Gang hænge to noget beskadigede Lysekroner, hvis Indskrifter ey kan læses, og et lidet Skib, som 1769 af Skipperlavet blev skienket hertil i steden for det gamle.

Orgelet er vel gammelt, men dog endnu i temmelig god Stand.

Af Liigstene og Grave ere i Kirken 58, som dog ikke have noget besynderligt, uden Eyernes Navne. (478)

OM Stolene i Kirken maae endnu merkes, at de paa den høyre Side af Prædikestolen tilhøre Skipperlavet (die Segeler-Compagnie); De paa den venstre Side Borgerlavet (die Bürger-Compagnie) og den saa kaldte Høye-Stoel ve den nordre Muur, som baade ved den Østre og Nørre Kirkedør har en Trappe og Opgang, ligeledes tilhører et vist Lav; I denne sidste kan rummes over 200 Personer.

Die Segeler Compagnie. Die Segeler-Compagnie har tilforn heedt Hellig Legems Broderskab, som sees af gamle Haandskrifter fra 2451 hvorudi de da værende Brødres Navne staae optegnede. I deres Skraa, paa Pergament hvori Aarstallet ey nævnes, er den første Artikel, at de skulle optage af Søen de til Landet drivende Døde, beholde hvad de skulle optage af Søen de til Landet drivende Døde, beholde hvad de havde hos sig, besørge deres

Begravelse, og lade læse Messer over dem: Ligeledes skulde enhver Broder følge den anden til Jorden, hvorover der meget strængelig er bleven holdet, endog i Pestens Tid. For at blive antaget i dette Lav, betales efter Accord fra 50 til 160 Mark, hvorved den antrædende Broder tillige bekommer et frit Stolestade i Lavets Kirkestole. Broderskabet arves kun paa én Søn, som da maae give 10 Rigsdaler i Efterskud.

Die Bürger Compagnie. Det saa kaldede Borgerlav, eller som det i gamle Dage kaldtes St. Hans den Døberes Broderskab, er næsten af samme Indretning som forrige. Deres saavel som forrige Lavs Rettighed til Stolene i Kirken grunder sig derpaa at de have kiøbt Pladsen af Kirken og selv bygt Stolene. Indtrædelsen heri koster 150 til 200 Mark. Den som i 16 Aar har været derudi, kan forplante denne Ret paa sin Søn, som erlægger 8 Rigsdaler; Men hvis han vil unde sin Dattermand den, maa han give noget mere. Deres Skraa paa Pergament er endnu til og begyndes saaledes: ”In Gades Namen amen. Im Jare unsses Heres Na der Borth Christi durent veerhundert veer un negentich Synt de Brodere un systemen (479) hilligen merteles Synte Johns Bapisten eyndrechtich unde bestedynx eyns gerorden vormyddelst gunst un willen des ganzen Rades tho Borch up Vemern ec.”

Die Hohenstuls Brüderschaft. Den Høyestoels Broderskab er oprettet længe efter Reformationen, men naar det skede, er nu uvist. Thi endskiønt dette Broderskab nævnes i ældre Bøger, finder man dog allerførst under dato 1609 den 21 Oct. Ay nogle visse Personer da arvelig kiøbte sig denne Stoel, hvorpaa de s: d: Eutin den 6 Nov. 1704 fik Stadfæstelse af Biskop August Friderich. Et Stade bliver for 10 Mark solgt til en Mand og hans Mandlige Arvinger; men er Datter eller Dattermand kan ikke arve det. Naar en Broder dør, følge de øvrige ham til Graven, og har han ingen Sønner, sælges hans Plads. Leyen af en Stoel koster aarlig 12 Skilling.

Indkomster. Gaver. Kirkens, Kirkebetienternes og Fattighusenes Indkomster saavel i Staden Borg, som overlat paa Femern, bestaae i en saa kaldet Kornleye (Kornhäuer) af Byg, som her er det frugtbareste Korn. Overlat paa Byejorden og ellers andre Steder ligger her og der snart 1 Skieppe snart 2 og mere Skieppe Landjord, som Eyerer maae besaae, og hvis Afgrøde tilhører Kirken eller de Fattige. Efter at det er taveret af Byens Øvrighed, maae Kirke- og Hospital-Forstanderne sælge det, og aflegge Regnskab for de derved indkomne Penge. Denne Maade maae Forfædrene have anseet for den beste, og derfor findes her ikke noget Legat af Vigtighed, skiønt Kirken og Kirkebetienterne i Borg dog trække Renten af den Gloxiniske og Frands Rauertske Gave.

Jus Patronatus. Jus Patronatus udøves af Byens Magistrat og de 4 Dommere af østre Sogn, ligesom Kæmmererne og Dommerne i de øvrige Sogne selv udvælge sine Præster.

St. Jørgens Kirke. Paa Bymarken ligger endnu en liden hertil hørende Kirke, kaldet St. Jørgens, som egentlig tilhører det derved liggende Fattighuus, (480) hvis Lemmer her to gange om Aaret communicere. Her holdes hver Mandag mellem Pintze og St. Hansdag Prædiken af Staden Borgs tre Præster. I øvrigt dependerer dette Fattighuus ey alene af Borgs Øvrighed, men endog af hele Landskabet og dets Kæmmerere.

Præster. Af Pastores Primarii og Kirke-Inspectores her paa Landet vides følgende: I de catholske Tider 1) Jon, Provst, bandsat 1266. 2) Dn. Hermannus præpositus Ombriæ 1307. 3) Dn. Hermen von Büren Kerkher to der Borch uppe Wemerer 1413. 4) Dn. Thidericus, som nævnes paa Kalken. Af de Lutherske: 1) Martin Wilde, 2) Andreas Zimmermann. 3) M. Matthias Lobetantz. 4) Paul Gerhard Wlather resinerede. 5) David Henrich Wettstein reiste

bort fra Landet. 6) Christian Detlev Rhode. 7) Friderich Thomsen. 8) Georg Ernst Friderici. 9) Johan Gotthilf Reichenbach. 10) Conrad Friderich Stresow.

Af Arehidiaconi: 1) Johannes von dem Dahl. 2) Daniel Maes. 3) Henric Masius. 4) Johannes Wolf. 5) Christian Prüssen. 6) Marcus Töcke. 7) Joachim Wolff. 8) Peter Thiel. 9) Joachim Masius. 10) Martin Wilde. 11) Johan Simonis. 12) Henning Storm. 13) Daniel Stubbe. 14) Valentin Koepke. Kaldet til Petersdorff. 15) David Henrik Wettstein blev 1704 Pastorprimatius ec. 16) Johan Hilmers blev 1720 Præst i Hamborg. 17) Arnold Christian Wacker. 18) Joh. Adolph Granau blev 1736 Præst i Hamborg. 19) Joh. Wilhelm Wenninghausen. 20) Peter Kühlmey. 21) Hans Thomsen.

Af Diaconi. 1) Daniel Maes. 2) Henrik Masius. 3) Johan Wolff. 4) Christian Prüssen 1629, var før anden Collega ved Skolen. 5) Marcus Töcke. 6) Joachim Wolff. 7) Peter Thiel. 8) Joachim Masius. 9) Martin Wilde. 10) Johan Simonis. 11) Henning Storm. 12) Daniel Stubbe. 13) Valent. Koepke. 14) Joh. Hilmers. 15) Arnold Christian Wacker. 16) Johan Adolph Granau. 17) Johan (481) Daniel Decker, døde som Diaconus. 18) Joh. Wilhelm Venninghausen. 19) Peter Kühlmey. 20) Johan Daniel Granau. 21) Nicolaus Macheptang.

Fattighuse. Foruden det uden for Byen liggende Hospital St. Jørgen, er endnu i Byen et, kaldet den hellig Aands Hospital.

Skoler. Ved Byens Skole lærer Cantoren, samt Skrive- og Regnemesteren, som begge boe i Skolehuset. De undervise fornemmelig i Christendommen, dog Cantoren ogsaa i Latiniteten, naar det forlanges, hvilket skeer meget sielden. Disciplernes Antal er omtrent 60. Legata til Skolen ere just ey vigtige. Af det Gloxinske faae begge Lærerne, ligesom Præsterne, aarlig hver 10 Mark, og af det Wilderske 2 Mark. Overhovedet beløbe sig deres visse og uvisse Indkomster sig til 400 Mark hver. Foruden denne ere her tre smaae Skoler, hvori Børn lære Abc og Catechismus; men disse Skoleholdere maae lade sig nøye med den ordentlige Skoleløn.

Consistorialret. Hvis her i Byen skal afgjøres en Consistorialsag, dømme Amtmanden, Landfogden, Kirkeprovsten, samtlige Hovedpræster, Borgemesterne med Øvrigheden og de Herrer Diaconi ved Stadens Kirke, deri. Men hvis Sagen er paa Landet, afgjøres den ved Amtmanden, Landfogden, Diaconus ved Sognets Kirke, med dets Kæmmerer og Dommere.

Indbyggerne her i Staden og i Almindelighed paa hele Landet have en Sædvane, som ofte igientagne kongelige Forordninger ey have kunnet bringe i Forglemmelse, nemlig det saa kaldede Senstern. Den bestaaer deri, at de unge Karle om Natten tage enten deres Forældres eller helst Fremmedes Heste, ride dermed i fuld Galop til Jomfruerne, banke paa deres Vinduer og begiere at indlades. Iblant blive de og indlukkede, da der ey maa tændes Lys, men kun en Tobakspibe. Paa denne Maade blive de uforlovede Jomfruer besøgte, (482) ey af den, som virkelig begiere dem til Ægte, men ogsaa af andre, undertiden af to eller tre paa engang, hvilket varer indtil de blive forlovede. Man hører dog aldrig ved denne Leylighed om nogen Uorden, andet end at Hestene imellemstunder blive redne til Skade, og Haverne berøvede deres Frugter. Denne Sædvane er et stærkt Beviis paa Femernes Oprindelse fra Marsklandene, hvor denne Skik endnu er i Brug.

Øster Sogn. Til Borgs Sogn hører ogsaa, som før er sagt, det østre Sogn, hvori ere følgende Byer: Markelsdorff, Sarensdorff, Vitsdorff, Galendorff, Meeschendorff, Niendoeff, Staberdorff, Grynsmøllen. Husene ved Dybet og Søen (am Tief und Binnensee) Staberhoff, en eenlig Gaard ved Staberdorff, beboet af Hr. Carl Adolph Witte. Catharinenhoff, en anden

Gaard, hvis Jorder ere kiøbte af Vitsdorff, og behandles paa holsteensk Maade, beboes af Hr. Lieutenant Friderich Witte, den forrige Broder.

Af lærde Mænd, som ere fødte eller have boet her, vides: Christ. Kortholt, Mag. Matth. Lobetantz, D. Balth. Gloxin, David Gloxin og den flittige Præst Hr. Christ. Detl. Rhode.

Herforuden ere paa Øen endnu tre andre Sogne, nemlig:

1.) Bannerstorff, eller det nordre Sogn (a). Bannerstorff. Tordendorff. Putgarn. Preesen. Claustorff. (483)

2.) Landkirchen eller det mellemste Sogn (b). Mummendorff. Blischendorff. Wulsen, derved en Grynmølle. Strukamp, derved (484) ved et Færgehuus, indenfor en ruineret Skandse. Avenstorff, derved en Grynmølle. Albertsdorff. Teschendorff. Lemkenhafen. Alt-Jellingstorff. (485) Neu-Jellingstorff. Zartjendorff. Landkirchen. Vistorff, derved en Grynmølle. Vaderstorff. Gammendorff. Hinrichsdorff.

3. Petersdorff eller det vestre Sogn (c). Petersdorff Flekke (486) med to Møller. Lemkendorff. Gallendorff. Sultzdorff. Wasserburg. Ohrde. Pudsee. Kopendorff. Boiendorff. Mardelsdorff. (487) Schlagsdorff. Wentjendorff. Dánschendorff. Øen (487) Flygge.

a) Dette Sogns fem Byer ligge i en Halvmaane, og af dem er Putgarn den største, hvorfra der er en Overfart til Lolland, kirken, som menes at være indviet til St. Johannes, er liden, med det Trætaarn, hvori to Klokker. Indvendig i Kirken er et Orgelværk, og et Epitaphium over Hans Roepke, som for en Aftensangs Holdelse paa St. Hans Dag har skienket noget til Kirken. Tilforn har her kun været en Præst, dog ere her nu to, samt en Cantor, som tillige er Skolemester, Organist og Sogneskriver. Efter en (483) gammel Indskrift paa en Bielke i Kirken har Pesten grasseret her 1488. Paa Strandbredden ved Putgarn har tilforn staaet et Capell, af hvilket nu ikke engang Rudera ere tilovers. De Fattiges Væsen behandles efter den kongel. Forordning af 1736; ligeledes er og Brandvæsenet paa en meget god Fod, da alle Bygninger ere vurderede. De Fætterskabe, som Familieme af et Navn her have i gammel Tid oprettet, ere endnu til og holde deres aarlige Sammenkomst; de talrigeste ere Mackeprangerne og Rauerterne. De som boe ved Søekanten nære sig meest af Fiskerie, da her falde mange Torsk og Bøtter; mange reise og til Søes, hvortil de af Naturen ere meget oplagde. Fra 1769 til 1769 ere i dette Sogn fødte 280 og døde 260. Ved Preesen kunde meget let en Havn indrettes. Præsternes Navne, saavidt derom haves Efterretning, ere følgende: A) For Reformationen a) Sognepræster: 1) Paul Soelman. 2) Claus Sestede. 3) Jörgen Adelquell. 4) Marquard von der Bovenau. b) Diaconi: 1) Stephan Krahner. B.) Efter Reformationen a) Sognepræster: 1) Nicolaus Pecklin. 2) Herman Becker. 3) Johan Augustini. 4) Georg Brinius. 5) Mag. Henrik Dreyer. 6) Detlev Pauli. 7) Johan Michael Krebs. 8) Bartholomæus Schultz. B) Diaconi: 1) Johan Augustini 2) Georg Brienius. 3) Martin Stryck, død i Tienesten. 4) Mag. Henrik Dreyer. 5) Laurentz Olearius, døde som Diaconus. 6) Detlev Pauli. 7) Joh. Mich. Krebs. 8) Samuel Scheel, døde i Embedet. 9) Bartholomæus Schultz. 10) Matthias Michael Krebs, død som Diaconus. 11) Joh. Joachim Weyland. 12) Bartholomæus Hempel og 13) Thomas Lyra. 1344 solgte Greverne Johan og Geert 25 Marks Indkomster i Todendorp til Ludeke Dönstorpe for 250 Mk. Lybsk.

b) Fra dette Sogn gaaer en Færge til Grotenbrod i Wagrien, hvortil over Søen (484) er 3/8 Miil. Landkirchen, hvori Kirken og Skolen er, har givet Sognet sit Navn, men kaldtes i

forrige Tider Landeskroner. Kirken, som menes at være St. Peder helliget, er en temmelig stor Bygning af Brandmuur, takt med Steen, og har en liden Spids med en Klokke. Paa Gavlen mod Vesten sees det Wolderske, Mackeprangske og Wollerske Vaaben: og derover en indmuret Steen med en nu ulæselig Indskrift. Indvendig er den hvelvet og har sex store Muursteens Piller, foruden de ved Ringmuren. Paa den nordre Side af den første Pille ved Orgelverket er et Epitaphium over Hr. Peter Witt af Lemkenhafen, som døde i sin Alders 71 og Landfoged Embedes 15 Aar. Paa samme Side af den anden Pille et Epitaphium over Kæmmerer Hr. Jörgen Wolder, død 1650. Paa den tredje Pilles nordre Side Landfoged Hr. Jörgen Wolders Æreminde, som søse o sit 65 Aar. Paa vestre Side af samme Pille et Epitaphium over Herr Kæmmerer Jacob Mackenprang, død 70 Aar gammel. Paa den nordre Kirkemuur er Epitaphium over Landskriveren Hr. Conrad Schmalfeld. Paa samme Sides fjerde Pille paa Lærred malet Tavle over Jörgen Detlev, samt et ulæseligt Epitaphium over den første lutherske Præst Herr Jonas Wackers Portrait, som døde 1700 efter at have været Præst udi 28 Aar. Ved venstre Haand Hr. Georg Marqvards Billede, døde 1749 74 Aar. Paa den første Pille mod Sonden Hr. Jacob Wegenius's Portrait, døde 1622. Paa den anden Pille af samme Side Hr. Jacob Iversens Billede, døde 1746 67 Aar. Paa tredje Pille hviler Prædikestolen, som 1727 er foræret af Drews Wilder, hvis Navns Begyndelses-Bogstaver staae over dens Dør. Alteret er 1715 givet af Hr. Jacob Mackeprang i Mummendorf, og Daaben 1735 af Catharina Meckeprangs Enke sammesteds. Orgelverket er 1749 renoveret paa den unge Folks Bekostning. Ellers ere i Kirken 42 Liigstene. 1767 forærede Provst Stresow et udvalgt (485) og temmelig talrigt Bibliothek, og et Bogskab med Staaltraads-Gitter for, her til Kirken for et Gravstæd. Over disse Bøger har Diaconus Opsyn. Midt i Kirken under Hvelvingen hænger der miraculeuse Mariebillede, som ved Kong ERIKS Grusomhed her paa Landet svedede Blod. Men da det har mange røde Pletter paa sin hvide Farve, er det rimeligt, at Blodet kun har bestaaet i det af Hede smeltede røde, som har flydet ned af Billedet. I Sacristiet forvares to Arme, som foregives at være voxte paa et Barns Grav, derhavde slaaet sine Forældre. Et Fløyels Alterklæde er foræret af det fyrstel. Eutinske Huus. Klokkearnet som er af Træ, klædt og takt med Spaaner, staaer noget fra Kirken og har tre Klokker. Paa den ene staaer det Aarstal 1419, paa den anden 1428 og paa den tredje 1589, da den er givet af Kæmmerer N. Wolder, N. Mackeprang, N. Koes. Og N. Perck. I fattighuset, som her kaldes die Gottesbude, boer Ringeren, med 9 eller 10 Fattige, som underholdes deels af Legata, deels af Samlingen efter kongel. Forordning. Paa Marken findes mange Kiempegrave, hvori man har opdaget meget store Been og Steenkøller. Præsterne ved denne Menighed have været: A.) Sognepræster: Dns Wernerus Rector Ecclesia Sancti Petri in Ynbria Ottoniensis diæcesis 1355. Siden: 1) Christian Eggers. 2) Johan Wolff. 3) Jacob Wegenius. 4) Peter Wolff. 5) Johan Koes. 6) Martin Wacker. 7) Samuel Wacker. 8) Jacob Iversen. 9) M. Mackeprang. 10) Johan Friderich Lindelof. Herforuden har og Johann Effrinck været her Sognepræst, men naar, vides ikke. B.) Diaconi: 1) Johan Wolff. 2) Jacob Wegenius. 3) Johan Palatius, død som Diaconus. 4) Peter Wolff. 5) Johan Koes. 6) Johan Stresow, resignerede. 7) Jonas Wacker. 8) Georg Marqvardt, resignerede. 9) M. Mackeprang. 10) Joh. Frid. Lindelof. 11) Aug. Joachim Wolff.

- c) Dette Sogn er omtrent 1 Miil vesten for Staden Borg. Flekken Petersdorff (486) kaldes paa Danckwerths og mange andre, helst Sødecharter, Petershorn. Strax derved ligger det saa kaldte Jomfruebierg, der har sit Navn af de forsamlede femerske Jomfruer, som her efter Kong ERIKS Befaling skal være myrdede. Lemkendorff er den folkerigeste og Dánschendorff den største Landsbye paa Landet. Ved Ohrde eller Sultzdorffer Ogrde er Overfarten over Søen til Heiligenhafen, som regnes for 1 Miil. Den er alene 1504 af Kong

HANS privilegeret, saa at alle paa Femern boende formuende Folk kan betiene sig deraf. Til Sognets historiske Merkværdigheder høre følgende: 1559 er Kirketaarnet afbrændt. 1565 var her en gruelig Pest. 1566 blev et nyt Kirketaarn afbrændt. 1565 var her en gruelig Pest. 1566 blev et nyt Kirketaarn byggt, som dog i det følgende Aar faldt bed igien; dog gjorde Indbyggerne strax Anstalt til et nyt Taarns Bygning, som endnu i samme Aar blev næsten færdig. 1580 grasserede her en ond Sygdom, kaldet de spanche Pip (hønesyge). 1584 og 1585 var Pesten i Petersdorff og nogle andre Byer, ligesom den og 1604 og 1605 grasserede i Petersdorff og Mardelsdorff. Kirken er indviet til St. Johannes og har endnu nogle papistiske Billeder, hvoriblant en Maria Magdalena med Christi Legeme paa Skiødet ved sin store Skønhed udmerker sig, da den paa det allernaturligste udtrykker Sorgens og Væmodighedens Affect. Orgelverket er kun middelmaadigt, men Taarnet det højeste og beste paa Landet. I Kirken findes paa den søndre Side fra Vesten til Østen følgende: Et Epitaphium over Hans Röpke, som døde 1715 og testamenterede til Cantoren 15 Skiepper Landjord. Bag Prædikestolen ere de til Øen Flygge hørende Stole, hvorpaa denne Indskrift er udskaaret: Henning Pogwisch weiland zu Ostegardeth Erbgesessen und Katarina Pogwisch Weiland von Rastorp. Et stort Epitaphium over Kæmmerer Jörgen Riek og hans Kone Anna. Et artig malet Epitaphium, som en Brudgom Matthæus Brandt 1637 har ladet oprette over sin Brud Anna Rawers. Ved Choret (587) staaer Landfogden Herr Henrik Gössels Portrait, som i Aaret 1674 gav hertil et Fløyls Alterklæde og 1695 lod Choret opbygge. Alteret er foræret af Toennies Marqvardt 1702. Hans Billede sees og derved. Blant Billederne og paa Liigstenene ved Alyeret, og dybere ned fra Østen til Vesten sees følgende: Præsten Hr. Joach. Boldebuchs Portrait, blev Diaconus 1637, Sognepræst 1646, døde 1670 den 22 Sept. Hr. Peter Upmdieck, fød paa Slottet Glambeck, var 3 Aar Rector i Reval, 1½ Aar Diaconus ved denne Menighed og 60 Aar Sognepræst, døde 1626 den 11 Maji 86 Aar. M. Mauritz Rachelius, Sognepræst og keiserlig kronet Poet, døde 1677. Hr. Johan Samuel Tenner, Sognepræst og Senior Ministerii, døde 1702 60 Aar, havde 25 Aar været Præst. Hr. Stephanus Graaf, blev Diaconus 1713, Sognepræst 1738, døde 1739.

- d) Hr. Joh. Upmdieck, døde 1646 den 21 Febr. 60 Aar; Han har til sin Faders og sin Afmindelse 1636 ladet bygge Sognepræstens Skriftestoel. Hr. Joach. Masius, Diaconus i Borg 1654, i Petersdorff 1670, Sognepræst og Senior Ministerii 1677, døde 1689 den 4 Jun. 67 Aar. Hr. Caspar Mandersen Diaconus, døde 1659 51 Aar. Hr. Jacob Howisk, Senior Minist. 1677, døde 1644. 74 Aar. Hr. Valentin Koepke, Diaconus døde 1713 den 2 Mart. 42 Aar. Hr. Christian Oswald Zwerg, blev 1690 Diaconus, 1702 Sognepræst, døde 1737 76 Aar. Et anseeligt Epitaphium over Dommeren Marcus Wulff, som testamenterede aarlig 3 Mk Lybsk til Sognepræsten. Ved Siden heraf er den store Christopher malet paa Væggen. Et Epitaphium over Gotthard Teuthorn, som var her Organist i 50 Aar, og døde 1727. Lige over for i en Gang hænger et lidet Skib, som dreyer sig efter Vinden, og er givet af Berend Stamman. Paa den første Pille midt i Kirken fra Alteret af sees Marie Bebudelse meget smukt malet af Delaval, og derunder en Lysearm givet af de Elendiges Lav (die Ælenden Gilde). Paa den tredje Pille ligeledes en Lysearm, hvilken hellig Legems Gilde allerede siden 1577 har forsynet med Lys. (488) Paa en Pille ved Daben en Lysearm, givet 1570 af først omtalte Gilde, og derover et meget smukt Malerie af Delaval, forestillende et dødt Menneskes Optagelse og Begravelse. Paa samme Pilles søndre Side et Malrie forestillende Christi Daab. Paa den første Pille i Sonden en Lysearm, givet af hellig Legems Lav 1577. Paa den anden Pille en Lysearm og et Malerie forestillende St. Nicolai Halshuggelse, givet 1578 af St. Nicolai Gilde og fornyet 1691. Paa den tredje Pille hviler Prædikestolen, hvortil St. Oswalds Gilde, St. Nicolai Gilde og de Ælendiges Gilde 1587 gave hver 110 Mark Lybsk. Paa samme Pill (og

ligeledes paa den som staaer der lige over for⁹ er det holsteenske Vaaben vel malet, og derunder denne Indskrift: Anno 1589 den 2 Oct. Starf Hartoch Hans van Holsteen der Elder, unser gnädiger Furst unde Herr, en truw Vader dissés Landes, de Got tein feæliche Upstandinge vorlene. Iblant Kirkens øvrige Ornamente fortæner fornemmelig at merkes det røde Fløyels med Guld broderede Alterklæde, som 1703 er skienket af Biskop August Friderich. Messehagelen, som ligeledes er af rødt Fæøyel, broderet med Guld og Sølv, er skienket af Claus Scheel i Wentjendorff. 1757 gav Kæmmerer Otto Mackeprang Kirken et Alterklæde af rødt Skarlagen. Antje Sannen har testamenteret Sognepræsten 3 Mk. Lybsk aarlig, hvorfor han holder Aftensang paa St. Michels Dag. Ligeledes har Frue Mette Catharine Gössel, født Daldorff, testamenteret Diaconus nogle Penge, hvorfor han holder Aftensang paa Nytaars Dag. I Peterdorff har tilforn været et Kloster, og der findes endnu en Rad smaae Huse, som kaldes Conventet. Her ere endnu tre Gilder, nemlig: 1) De Ælendiges og St. Nicolai Gilde er alt stiftet 1399, som sees af deres paa Pergament skrevne Gildebog, begyndende saaledes: In den Namen der hilgen Drevoldicheyt, onde in de ere des hilgen bisscopes sansti nicolai hebbe wy &c. Det som deri er skrevet gaaer til 1409, og begynder saa igien ved 1502. De Ælendiges Gilde er stiftet 1443 og har sit Navn deraf, at dets Medlemmer have forenet sig at bestæde de Drunknede og Fattige hæderligen til Jorden. 2) Det hellige Legems Gilde. 3) St. Oswalds Gilde. I hovedstolen udi Peterdorff ere to Colleger, men næsten hver bye har derforuden (489) en Skole. 549 I Petersdorff ere to i Boder inddelte Fattighuse. Da dette Sogn fra ældgamle Tider har havt den Frihed, at enhver ubehindret maatte drive sin Handtering, er her kun to Amter eller Lauge, nemlig Skræddernes og Skomagernes. Hele Sognets Landerier beløbe sin omtrent til 3212 Drømtsaat. Fra 1701 til 1710 incl. Ere her fødte 609 og døde 655. Fra 1759 til 1768 incl. Ere fødte 733 og døde 862. Den liden Øe Flygge er ved et smalt Indløb af Søen skilt fra Landet, og imellem den og Pudsee pleye Skibene af Mangel paa en bedre Havn at ligge om Vinteren. Nu er derpaa kun tre Vaaninger; men i gamle Dage har her været en Herregaard, som har været beboet af Henning Pogwisch til Ostergardeth og Frue Anne Steensen, som efterlode sig to Døttre, hvoraf den eene Berte Margrete Dalldorff fik Grev Burchard Rud Holk og den anden Mette Cathrine, Landfoged Gössels Søn. Denne sidste beholdt Flygge, med ved havd Leylighed Gaarden er nedlagt, vides ikke. Præsterne til denne Menighed have været. A) Sognepræster: 1) Gregorius Ruwe, død 1535. 2) Peter Hartmann. 3) Johannes Diaco. 4) M. Joachim Scheel, blev kaldet til Lybek. 5) Peter Upmdieck. 6) Johannes Upmdieck. 7) Joachim Bolderbuck. 8) M. Mauritz Rachelius. 9) Joachim Masius. 10) Johan Samuel Tenner. 11) Christian Oswald Zwerg. 12) Stephan Graaf. 13) Michael Mackeprang, kaldet 1740. 14) Samuel Schultz. B.) Diaconi; 1) Peter Hartmann. 2) Johannes Diaco. 3) M. Joachim Scheel. 4) Peter Upmdieck. 5) Johannes Effrinck, blev siden Præst i Landkirschen. 6) Johann Upmdieck. 7) Jacob Mandersen, døde i Embedet. 10) M. Mauritz Rachelius. 11) Joachim Masius. 12) Joh. Samuel Tenner. 13) Christ. Oswald Zwerg. 14) Valentin Koepke som kom fra Borg hertil. 15) Stephan Graaf. 16) Samuel Schultz. 17) B. Capsius. 18) Joh. Dan. Gundelach. 1378 solgte Brødrene Meinstorff til Hr. Jacob de Crumbeke 125 Mark Indkomst in terra Ymbria, nemlig i Ryendorp 22 Mk., i Galendorp 16 ml. (489) i Stoberstorp 26 Mark, i Metzendorp 36 Mark og i Domtestorp 5 Mark aarlig Rente. 1386 gav Grev ADOLPM af Holsteen og Jacob Crumbeke Erkedegn i Tribuzes udi Ziverin, Arnsboch Kloster endeel Gods, og i sær den sidste fös unde druttich march Gheldes ynde hundred march Gheldes, de ikk hebbe vppe deme Lande to Vemerer in dessen Dorpen, Calendorp, Metzendorp, Nyen dorp, Stoberstorp ynde Danicestorp.

Amtmændene.

1.) Paa Slottet Glambeck.

Hartvig Rewentlau, kongelig Amtmand 1315.
Henning Rallau, fyrstelig Amtmand 1416
Iver Bryske, Kongelig Amtmand 1416
Schack Rantzau, fyrstelig Amtmand 1416.
Henrick von Hockeden, Lybsk 1471.
Marquard von Ahlefeldt Høvetmann upm Glambek 1493
Henrik von Ahlefeld 1495.
Hans Paawisch 1498
Wolff Sehested 1523
Melchior Rantzau til Niehuus, Amtmand over Femern og Flensborg 1533, døde 1539.
Schack Rantzau 1545
Breide Rantzau 1557.
Sigfred Rantzow 1558
Jörgen Sehested 1559
Diderik Blome.
Hans Rantzau til Hasselburg 1578
Detlev Rantzau til Kledkamp 1580
Ægidius von der Laneken 1622 (490)

2.) Over Cismar og Femern tillige.

Jörgen Buchwald 1632
Detlev Rantzau til Helmsdorff 1640.
Claus von Qualen til Siggen, Landraad 1647.
Hans Rantzau til Munchsfelde 1672.
Hans Blome, førstegang 1680
Christian Siegfred von Plessen Ridder 1683.
Hans Blome anden gang 1689.
Joachim von Ahlefeld til Geltingen 1690 til 1698, hvorefter ingen var til 1713.

3.) Over Femern alene.

Detlev von Ahlefeld til Brodau, Landraad 1713, død 1715.
Justitzeaad Lohendal 1715.
Joachim Friderich von der Lühe, Etatsraad, 1717 resignerede 1722.
Friderich Wilhelm Baron von Hertzberg, Landraad, 1730, resignerede 1741.
Joachim Friccius, Justitzraad 1741, døde 1742.
Friderich von Ehrenschild, Landraad 1742, døde 1745.
Ernst Ludevig von Hattenbach, Landraad 1745, døde 1779.

Paa det at intet skal forbigaaes, som paa nogen Maade kan tiene til dette Lands-Historie, vil vi her indrykke en Fortegnelse paa Landfogederne fra 1558, da den første blev indsat.
Hans Heldt 1558

Görge Heldt 1570
Jörgen Bulle 1574 til 1591.
Joachim Wulff 1601
Tewea Rawert 1602
Jörgen Bunge, blev skudt af de Svenske 1628. (492)
Jacob Stollus Syndicus den 1 Juunii 1628.
Jörgen Gössel 1643
Henrik Gössel 1661 første Gang, blev afsat.
Henrik Gössel anden gang, måtte resignere 1683.
Bernhard Munden, Land-Inspector 1688
Henrik Gössel tredje Gang 1689.
Conrad von Waffenberg, Oberstlieutenant 1690.
Peter Witt 1692.
Wilhelm Christopher Pincier, Hofraad 1705.
Samuel Friderich Hagen, Hofraad 1709
Detlev Rieck, Kæmmerer, Fuldmægtig fra 1713 til 1722.
Buchard Reinhold Hartmann 1722, suspenderet 1725.
Landskriver Peter Schröder, interims Landfoged fra 1725 til 1730.
Georg Rieck, Kæmmerer, som Fuldmægtig fra 1736 til 1741.
Landraad og Amtmand Friccius 1742 og efter den Tid har bestandig Amtmanden tillige været Landfoged. (493)

Det Fiortende Capitel.

Om Hertugens af Augustenborg District.

Historie. Da Hertug ALEXANDER af Sønderborg døde 1627, stiftede hans efterladte Sønner fem nye Linier: 1) Johan Christian fød 1607 død 1653 stiftede den frantzhagenske Linie, som

uddøde 1708. 2) Alexander Henrik fød 1608 døde 1667, var Stifter til den catholske Linie, som uddøde 1707. 3) Ernst Günther fød 1609 død 1689, Stamfader til den augustenborske Linie. 4) August Philip fød 1612 død 1675, Stifter til den endnu florerende beckske Linie, som har sit Navn af Godset Beck i Westphalen. 5) Philip Ludvig fød 1620, død 1685, Stamfader til den wiesenborgske Linie, uddød 1744. Den tredje af disse Sønner, Ernst Günther, den første augustenborgske Hertug, var tillige Gouverneur paa Als. Han købte 1651 af Kong FRIDERICH III, 19 Plove i Sebløe og Stabelsbull i Ketting Sogn paa Als, som ellers hørte til Düppel Fogderie i Schwabsted Amt, nedlagde Byen Stabelsbull og bygde i dens sted Slottet Augustenborg. Han var gift med Augusta af Holsteen Glyksborg som døde 1651, Moder til følgende Børn: a) Friderich fød 1652, død 1692 i Slaget ved Enghien, var gift med en Barbeers Datter af Kiel, men havde ey Børn. b) Sophia Amalie fød 1654, død 1655. c) Philip Ernst fød 1655 død 1677 for Stettin i brandenborgsk Tieneste. d) Sophia Auguste fød og død 1657. e) Lovise Charlotte fød 1658, gift med Ludvig Friderich af (494) Holstein-Beck. f) Erneste Justine fød 1659, død 1662. g) Hertug Ernst August fød 1660 var først Romersk catolsk, men siden igien Luthersk. Han døde 1731 uden at efterlade sig Børn af sin Gemahlinde Baronesse Velbruck. h) Dorothee Lovise, Abbedinde i Itzeboe, fød 1663 død 1721. i) Hertug Friderich Wilhelm fød 1668 død 1714. Han var gift ed Grevinde Sophie Amalie Ahlefeld, og havde med hende disse Børn. 1) Marie Charlotte fød 1697, gift med Hertug Pjilip Ernst af Holstein Glyksborg. 2) Dorothea Sibylle, 3) Lovise Sophie og 4) Auguste Wilhelmine døde i deres spæde Barndom. 5) En Søn hvis Navn ey findes og 6) Hertug Christian August fød 1696, død 1754, som med Grevinde Frideriche Lovise Danneskiold havde blant andre Børn ogsaa den nu regierende Hertug FRIDERICH CHRISTIAN som er fød 1731. Han fik 1756 Gammelgaard og det lidet Gods Gunstrup til Foræring af Kong FRIDERICH V. ved hvilken Leilighed disse Godser bleve skilte fra Sønderborg Amt og forsynede med adelige Rettigheder. Hertugen eyer nu følgende Godser:

Godser: 1) Augustenborg. 2) Gammelgaard. 3) Gunstrup. 4) Evelgunde. 5) Rumohrshof. Over disse 5 er sat en fyrstelig Herredsfogded. 6) Gravenstein. 7) Auenbüllgaard. 8) Kielstrup og 9) Ahrup. Over disse 4 sidste har Hertugen en Ober-Inspecteur.

Rettens Forvaltning. Paa Godserne Augustenborg, Gunstrup, Evelgunde og Rumohrshof forvaltes Retten af Herredsfogden med 8 Sande- og Syns-Mænd, men paa Gammelgaard af Herredsfogden og 4 Sande- og Syns-Mænd. Hertugen har og Jus Patronatus over Ketting, Adserballig og Tandfleth Sogne, til de to sidste som Eyer af Gammelgaard. Men til Nottmark Sogn kalder Kongen, da dette Sogn ligger i Sønderborg Amt. Ovenanførte 4 Sogne ligge ellers i Ægteskabs- og Kirke-Sager under Biskoppen af Fyen (495)

Slotte og Flekker. Inden Hertugdømmets Grænser ligge 2 Slotte, hvert med en Flekke, nemlig:

Augustenborg. 1) Augustenborg, $\frac{3}{4}$ Miil fra Sønderborg i en yndig og frugtbar Egn, er bygt af Bindingsverk, men dog stort, vel indrettet og temmelig anseeligt. Gudstienesten holdes i der her værende smukke Kapell. Haven er meget smuk, og bag den ere i en tyk Skov to lange, brede og skønne Alleer anlagte. For Slottet ligger en liden Flekke, bestaaende af omtrent 50 Huse, hvoraf de fleste beboes af fyrstelige Hofbetienter, som søge Gudstienesten i Kapellet paa Slottet Augustenborg. Flekken tiltager meget i Bygninger og Indbyggere, og lover meget i Henseende til Handelen.

Gravenstein. 2) Gravevstein eller Graasteen, i en overmaade fortreffelig Egn ved en fiskeriig Søe, ligger inden Lundtoft-Herreds Grændser, tet ved Landskabet Sundewitt. Denne store og prægtige Bygning, som indeholdt en Mængde anseelige, ziirlige og vel indrettede Gemakker,

afbrændte 1757, indtil den Fløy, hvori det smukke Kapell var. Tilforn tilhørte dette Slot den ahlefeldske Familie. Den forrige Storcantzler Grev Friderich Ahlefeld lod det af Grunden opføre og 1752 blev det med megen Bekostning forbedret. Strax ved Slottet er en liden smuk Flekke af omtrent 30 Huse i en lige Linie. For nærværende Tid bestaaer det hertil hørende Gods af 3 Meyergaarde: Grassenstein, Fiskbek og Kieding.

Trippeljord. Ved Bredden af Søen, ey langt fra Slottet findes en fortreffelig Trippeljord, som i Godhed ikke eftergiver den Colnske og Engelske. Sognene ligge dels paa Als, og deels i Landskabet Sundevitt paa det faste Land. (496)

I. Paa Als ligger:

- 1) Ketting Sogn (a) Ketting, Sæbeløw, Broe, i alt 28 Bohl og omtrent 90 Huse. Kettingskov 5 Boel 40 Huse. Gunstrup Meyergaard, Gammelgaard Meyergaard. Wertheminegaard. Augustnburg Slot, Flekke og Meyergaard.
- 2.) Normark Sogn (b). Heled, Kattri, 2 kongelige Byer. (497) Nottmark, Almstedt og Hunslef, Hertugelige. Endeel Huse ved Fyens Haff, som ere deels Kongelige, deels Hertugelige. Rumohrshoff Gaard. Oevelgønne Gaard.
- 3.) Adserballig Sogn (c) Adserballig Bye. Adserballig Skov.
4. Tandslet Sogn (d). (498)
 - a) (496) Kirken er, Taarnet undtaget, 1772 af nye opbyggt, da den tilforn var meget forfaldet. Jordene ere her ey deelte eller Fælledskabet ophævet, for en stor Deel af Mangel paa Gierdsel. Kettingskou kaldtes før Suelstrupskov. Gunstrupgaard er opbyggt af Hertug ERNST GÜNTHER i stæden for 4 forarmede Bohl. Forpagterne kan ey holde over 30 Køer. I dette Sogn laae og Herregaarden Gammelgaard, som tilforn var et Enkesæde for Hertugindeerne af Sønderborg, men u for over 50 Aar siden er nedbrudt. Nu er den en stor Meyergaard. For 5 Aar siden lod Hertugen en stor Deel af dem længst bortliggende Grund tage fra den, og den er dog endnu saa stor at her kan holdes 150 Køer, med et maadeligt Stutterie. Paa den afsondrede Grund ligger Gaarden Werthemine i en behagelig Egn, hvorpaa holdes 80 Køer. Begges Avling drives ved Forpagtere, som have Bøndernes Hovtjeneste dertil. Præsten i Ketting har ifølge et kongelig Decret Korntiende af Byen Stauenbølle med 11 Bøndergaarde, som blev nedbrudt, da Slottet Augustenborg blev opbyggt; I Kraft af samme Anordning skulle og alle, som ey ere fyrstelige Betienter, søge Ketting Kirke. Begge Deler har nu værende Præst Hr. M. Reenberg With for sin Livstid afstaaet til den fyrstelige Hofpræst. Ved Slottet er en Meyergaard, som holder 60 Køer. 1454 forlehned Hertug Adolf Peter Schot og hans Søn Jesse med den Gaard i Gammelstorp her i Sognet blev af Margrete Aggi Nummesens Enke givet til Biskoppen i Slesvig.
 - b) I Kirken ere to Epitaphier: 1) Over Tomas Stur wol wessen Amptmann (497) up Sonderborch und Norborch, arfgeseten to Helvith (dette Navn førte fordum Osterholm Gaard i Eecken Sogn, som i gamle Tider har hørt hertil) und Gammelgarde, døde 1563 den 20 Nov. Og hans Frue Barta Ahlefeld. 2) Over Johan Frantz von Aichelberg, hertugelig nordborgsk Raad od og Amtmand over Norborg og Seebigaard udi 15 Aar, døde 1692 den 13. Dec. Og hans Frue Anne Sophie, fød von der Trautenberg genannt Beier, døde 1694 den 3 Jan. Fælledskabet er i hele Sognet ophævet, undtagen i Almstedt.

Fra Hunsleff Bye ere fire Bønder udflyttede paa deres Jorde strax ved Osterholm. Af de to her beliggende Gaarde er Rumohrshof velbygget, og holder 100 Køer, Oevelgønne eller Evelgunde ikkun 20. For nogle Aar siden blev den her værende kongl. Liden Herregaard Friderichshoff bortsolgt i parcelviis.

- c) Begge Byernes Marke ere opmaalte, separerede og uddeelte, at enhver Besidder har deres egne Jorde og Eyendomme, som ere indhegnede og rundt om Torne og Hasseltræer besatte. Og at enhver af dem kunde saae sine Jorder saa nær som mueligt ved deres Gaarde og Huse, maatte sex af Bønderne udflytte paa adskillige Stæder i Byernes Marker. I Nørre Marken ligger det saa kaldede Hygebjerg eller Húgelberg, som er 160 Favne høyt, og holdes for høyeste paa hele Landet.
- d) Kirken, som kaldtes Tanzkerke, var tilforn meget forfalden, men u i god Stand. Fælleskabet er for 3 Aar siden ophævet i hele Sognet med Hertugens Tilladelse, sa at hver nu har sine Jorder for sig selv i Nærheden af sin Gaard eller Huus. 1515 solgte Fr. Anne Lunt, Marqvard Luntens (498) Enke, i Overværelse af Herredsfogeden Claus Schramdy 3 Gaarde i Tandzlett til Lehnsmanden Manderup Holk paa Kongens vegne. I Sognet var tilforn Herregaarden Steensgaard, som Erik Christiensen havde pantsat til Giótskalk Rantzau, men 1494 bortsolgte til Marqvard Lunds.
- e) Præsten kaldes af Hertugen, og foretter tillige Gudstienesten i Kapellet paa Gravensteen. I Sognet er Herregaarden Beuschau, som tilforn har hørt til Ballegaard i Ulderup Sogn, men nu er skildt derfra. Af Eyerne vides: 1758 Justitzraad Christopher Trugillus Koch. (499)

II. Paa Sundewitt ligger

5.) Adsbúll Sogn (e). Beuschau.

6.) Gravenstein Kapel, som tilforn er omtalt. Her erindres ikkun at det er indrettet som Jesuiter Kirken i Antwerpen. (499)

Det Femtende Capitel.

Om Gottorp Amt.

Cap 13. Om Landskabet og Øen Femern.

Cap. 14 Om Hertugens af Augustenborg District.

Cap. 15 Om Gottorp Amt.

Grændser. Dette Amt, hvortil regnes Amtet eller Godset Mohrkirchen med sine to i andre Amter adspredt liggende Fogderier, samt det store Kammergods Satrupholm, grændser mod Sonden til Slien, (i gamle Skrifter Skæ, Sleh, Sles, Slye, Sle), Eyderen, Staden og Amtet Rendsborg; mod Vesten til Landskabet Stapelholm og Husum Amt; mod Norden til Flensborg Amt, og mod Østen til de Adelige Godser Rundhoff, Tøsterrup, Røst og Hütten Amt.

Størrelse. Det har sit Navn af Slottet Gottorp eller Gottorf, og er i sin Længde fra Østen til Vesten, sammesteder 21, men andre steder 5 Mile. Dets Brede fra Norden til Sonden er efter Stedernes Forskiellighed, snart 2 snart 5 eller 6 Mile.

Jordbond. Grunden er meget forskiellig, og alt hvad som ligger i Angeln har store Fortrin for det øvrige. Hertil hører Struxdorff- Schlies- og Fusing-Herreder, samt Godserne Satrupholm og Mohrkirchen, hvilket alt sammen har godt Agerland, gode Enge, Fælleder og Skove, hvoraf de tre første for største Deel ere indhegnede med levende Gierder og afdeelte i Kobbeler. Tria-Herred har kun maadelig Jord, dog ere der ved Treenen gode Enge og Fælleder. Men udi Kropp- og Arens-Herreder er Jordbonden slet, med mange Heder, (500) sandige Enge og Moser. Dog findes ogsaa her smuk Skov, Eng og Fælleder, samt noget Marskland.

Colonister. I de to sidst nævnede Herreder ere 1760 og 61 anlagde 18 nye Colonier af fremmede tyske Colonister.

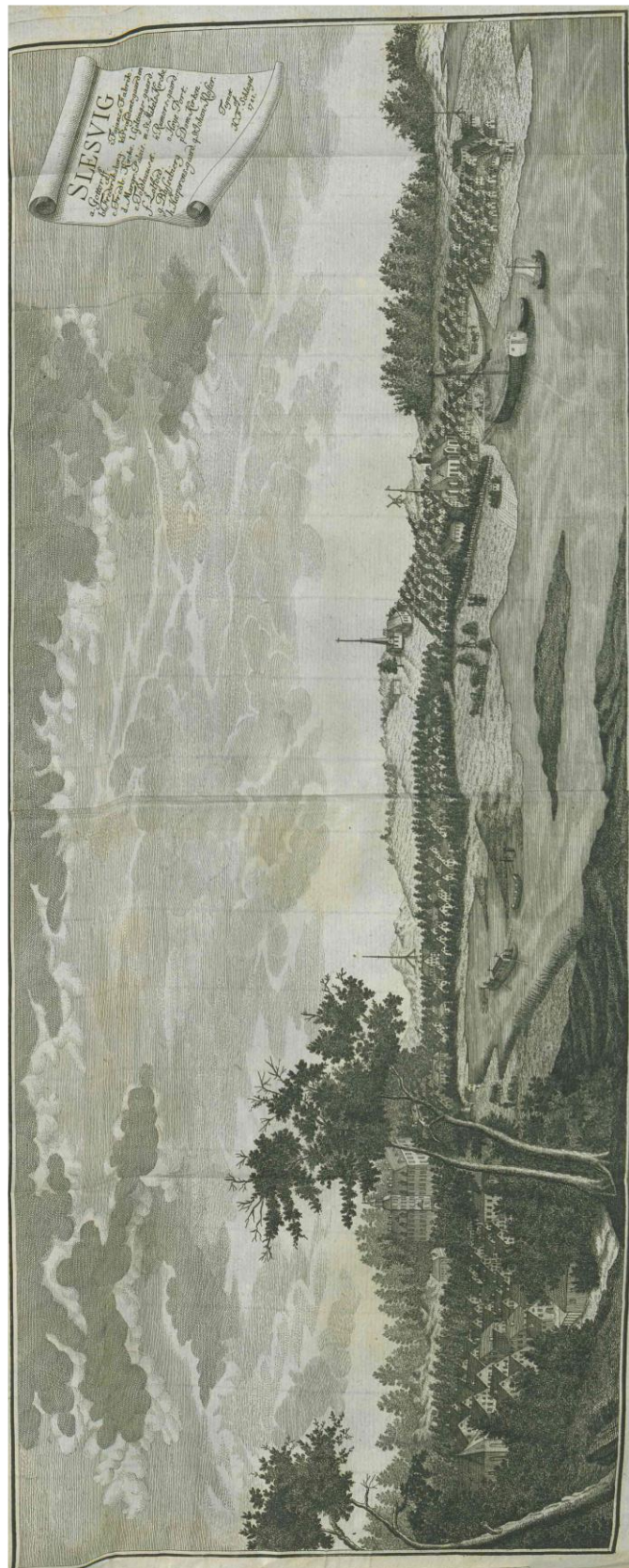
Floder. Af dette Amts Floder ere Treenen, Sorgen og Loyther Aae de merkværdigste. Treenens Udspring er i Flensborg Amt 1 $\frac{1}{4}$ Miil østen for Oeversee, hvor de tvende Aae Bondenau og Kielstan forenes. Den flyder forbi Oeversee, Eggebek, Treia, Hollingsted og Schwabsted, og falder endelig ved Friderichstad, formedelst Sluser ud i Eyderen. **Sorg.** Sorg Floden udspringer $\frac{1}{4}$ Miil over Sorgbroen paa Landevæyen fra Rendsborg til Slesvig, af to forenede Bekke, løber 3 Mile og falder endelig ved Cancelliegodset Wunningen, hvor der er en Færge for Fodgiengere, ud i Slie-Bugten.

Herreder. Kirker. Præster. Amtet bestod af 8 Herreder, efterdi Amtet Mohrkirchen ved Rescript af 1752 er bleven forvandlet til et Herred, hvis Herredsfoged tillige er Amtsforvalter i det hele Amt. I disse 8 Herreder vare, Slesvigs Kirker iberegnete, 22 Kirker, hvoraf 15 ligge i Angeln, og ved dem 19 Præster. Men den 1 Nov. 1777 blev Hohn-Herred taget herfra og lagt til Hütten Amt, hvorimod hertil kom en Deel af Domcapitlets Districter.

Amtmanden i Gottorp Amt, som tillige havde Opsigt med Landskabet Stapelholm, førend det den 1 Nov. 1777 blev skilt herfra, faaer aarlig den 1 Majii Klokken 12 om Middagen af Staden Hamborgs Deputerede 1 Ahme Rhinskviin, 2 Fade Zerbster Øll, 50 Pd. Mandler og 100 Pund Riis, hvis rigtige Modtagelse Amtsforvalteren har at anføre i sin Regning. Om denne Skik handler Herr Gejeimeraad Westphalen i Fortalen til den fjerde Tome af Monumenta (501) inedita, hvor det og forestilles stykket i Kobber. Udi Amtet er tillige en Huusfoged.

Brandordning. Med Amtet Hütten, Landskabet Stapelholm og begge Domcapitels Districterne har Amtet en fælles Brandordning, indrettet 1740.

I Amtet ligger én Kiøbstad, nemlig

Staden Slesvig.

Situation. Slesvig, næst Rendsbord den første Stad i det danske Rige naar man kommer ind fra Tydskland, og en ældgammel berømt Handelstad, Hertugdømmets Hovedstad og fyrstelige Residentz, er beliggende omkring vester Enden af de Vig eller Fiord Slien, paa den smaleste Landstreg af den cimbriske Chersoneso, imellem Østersøen paa den ene, som over 4 Mile herfra falder ind i bemeldte Vig, og Vesterhavet paa den anden Side, hvorfra Søefarten forud har gaaet igiennem Eyderen og Trenen indtil paa 5/4 Miil nær Staden (a). Byen forestiller Formen af en Halvmaane, og regnes at være af en halv Miils Længde fra St. Johannis Kloster til Bustorp. Den frie og skønne Udsigt gjør Situationen imellem Skov, Enge, Mark, Høye, Fiskevande og Springkilder, saa meget mere fortreffelig. Den største Deel af Byen, nemlig gamle Staden, med Lolsus, ligger i Struxdoerf-Herred og ansees som Hoveder for det lidet og frugtbare Land Angeln, men Forstaden Friderichsberg i Arens-Herred, alt udi Gottorp-Amt. I Henseende til Afstanden fra andre omliggende (502) Stæder, regnes fra Slesvig, paa den tydske Side, 3 Mile til Rensborg, 9 til Itzehoe, 8 til Meldorf, 11 til Glykstad, 16 til Hamborg, 16 til Lybek, 10 til Pløen og 6 til Kiel. Men paa den danske Side, 4 til Flensborg, 7 til Sønderborg, 7 Apenrade, 11 til Haderslev, 15 til Kolding, 14 til Ribe, 8 til Tønder, 6 til Bredsted, 4 til Husum, 4 til Friderichstad, 51 til Tønningen, og 3 til Ekernførde. Poli Høyden er af Meyer hos Danckwerth bestemt efter Latitud 54 Gr. 33 Min. Longitud. 43 Gr. 2 Min.

(a) Danckwerth ad. P. 113, giver os en Tegning af det gamle Slesvig, som det har seet ud før og til 1154. Men som samme er idealisk og ikke tagen af nogen ældere Ridsning, stemmer den ikke allesteds overens med de endnu bekiendte Pladser Beliggenhed; Nogle Ting ere og derpaa, som ere langt nyere, saasom Jomfruklosteret, Kong ERIK Slot paa Hesteberget, nogle Kirker ec.

Navne. Staden kaldes nu alene Slesvig, og har i mange hundrede Aar ey været kaldet anderledes. Den har i senere Tider meddeelt det hele Fyrstendom Sønder-Jylland dette sit Navn, at det nu ey kaldes andet end Hertugdømmet Slesvig. De Tydske, for at lette deres Udtale, hat indskikket ch, og skrive Schleswig. Men i gamle Dage havde denne Stad ogsaa det Navn Hedeby eller Herhæby, som findes skrevet paa mange flere Maader. Begge Navne ere meget gamle, og det er vanskeligt at sige, hvilket ældst er; thi de kan begge documenteres fra det ellefte Seculo. Dog synes, at det danske Navn Hedeby bliver det ældste, og at Fremmede, som have faret derpaa igiennem Slien, have først af denne Indvig tillagt Byen det Navn Slesvig eller Sliesdorp, hvormed den nævnes skifteviis hos de gamle franske Historieskrivere (b). I Ansgarii vita heder Byen Sleaswich, og i Remberti vita Sliaswich. Derimod kaldes Byen og Havnen Hæthum i den Beretning, som Otherus ved An. 890 gav Kong Ælfred om sin Reise i Østersøen. Den gamle engelske Skribent (503) Ethelwerdus (c) beskriver os Stedet af begge sine Navne: "Anglia vetus, siger han, sita inter Saxonico & Giotos, habens oppidum vero Danos Haithaby, c: Det gamle Angeln ligger imellem Saxerne og Jyderne, og haver en Hoved-By, som paa Saxisk kaldes Slesuuiv, men af de Danske Haithaby" Saa findes og hos Adamum Bremensen baade Sliaswig og Heithebu, hos Helmoldum Sleswich og Heidebo, ligesom i Knylinga Saga og i andre de gamle Islænderes Historie snart Slesvikr og snart Heidaby. Oprindelse til Navnet Slesvig søges naturligst i den tilløbende Vig Slie (d), med mindre nogen, i stedet for det Danske Vig, finus, heller vil antage den Bemærkelse, som Ordet Wig eller Wik har i der gamle tydske og angelsaxiske Sprog, nemlig By eller Søe-Stad, vicus, oppidum, hvoraf Wikbild kommer, og hvorved

ovenmeldte gamle Navn Sliedorp, saavelsom Saxinis *Sle oppidum*, vinder nogen Styrke (e). Om Herkomsten til Navnet Hedeby eller Hetheby er mere end én Mening. Saxo og nogle vore gamle Krøniker tillegge Byen dette Navn af Heltinden Herta, som skal have regieret her i Egnen, og som paa Kong Harald Hyldetans Side gjorde sig navnkundig i Bravalla-Slaget. Men som baade Byen og Navnet uden (504) Tvivl stiger meget høiere op i Hedendommen, bliver det rimeligere at udlede Navnet af Stedets Beskaffenhed, nemlig at Byen er anlagt paa den Hede eller slette Mark, som endnu heder Lohede eller Krop-Hede. Ælnothus har begge disse Oprindelser for Øyen, udi disse Ord: Hetheby a domina qvondam loci Hethe, qvod Danica lingua interperatur Campi villa, dictur, c: Hetheby har sit Navn af Stedets Hedens By. Ligesom denne gamle og mægtige Stad aftog, i sær den sønden ved Slien liggende Part, begyndte og Navnet Hedeby at forsvinde, dog var det endnu undertiden i Brug udi det trettende Seculo; thi man finder, at Biskop Jens af Hedeby var 1240 med at gjøre den jydskse Lov, og 1283 har Kong ERIK GLIPPING giver Hamborgerne et Ptvilegium af Navnet i den gamle Hadeby-Kirke, som endnu staaer paa samme Sted, hvor den for mere end 900 Aar siden er bleven anlagt. Det Navn Cöln, som Henricus Auceps, efter Meursii Beretning, skulde have givet en hos Slesvig opbyggt nyr Bye, bør ikke komme i nogen Betragtning, siden det er en Misforstaaelse af Adami Bremensis Ord, og desuden henhører til den Fabel om denne Keisers slesvigske Markgrevskaab, som af Historien alt er udjaget (f). (505)

(b) At der hos adskillige af disse nævnes Liestorp, Flistorp, Sciesthorp og Diesdorp, i stedet for Sliestorp, og Episcopus Leowicensis for Slesvicensis, seer enhver lettelig, at det kan ikke være andet end enten Skrive- eller Trykke-Feyl, som ikke fortjene nogen anden Anmerkning. (503)

(c) Inter Henr. Savile Rer Anglicar. Scriptores fol. 474 b.

(d) Adamus Brem. Ap. Lidenbr. P. 56. angiver allerede til sin Tid denne Etymologie: - Sliwig qvæ & Heithebu dicitur, qvam brachium qvoddam freti barbari allnit, qvam Sliam vocant, unde & cicitas nomen trahit.

(e) Ved Navnet Slesvig har jeg endnu at erindre, at der i Engelland ved Ao. 1012 his Themsen var et befæstet Sted af det af Navn Slesvig, hvor Kong SVEN, saavelsom i London, indlagde en strek Besætning af sin Thingmannalid, Ol. Trygg. Saga p. 196 sq. Mueligt er det samme Sted, som i gamle Documenter kaldes Slaswyk, Monast. Anglic. T. II. p. 50. 51. 55 (504)

(f) See Grammii Not. Ad Meursium p. 137 sq. Det skulde være forunderligt, om Maursius selv har uddraget denne falske Beretning af Adami Ord. Snarere er troligt, at han her har brugt en gammel dansk Krønik, skreven paa plattydske Riim af Broder Nigels i Sorekloster, hvilken om Kong HARALD BLAATANDS Krig med Keiser OTTO saa skriver:

De Stad, de sin vader (Henr. Auceps) buwen let
Dennemark entgegen, dar Sleswick nu steit,
Unde het se Cölne up sine sprake, (505)
De slog ick nedder, unde brande se in dem vüre,
So dede ick ock by dem Sloth, Dat he dar hadde gebuwet vast und gut,
De Marckgreven slog ick ock doet &c.

Ælde. Dersom der var nogen Sandhed i den Historie, som nogle engelske Skribenter at det tolvte Seculo fortæller om Sceaaf, en af Noachs Descendenter og Wodens Oldefader i tiende Led, som paa en forunderlig Maade kom til at regiere i Slesvig (g), da maatte denne Stad

være overmaade gammel og vel ældere end Riget selv. Men, da Fabelen røber sig, og beviser lige saa lidet som Saxonis Fortælling om de tvende slexvigske Herrer Frowino og hans Søn Keto (h), hvilke og skulde have levet længe for Christi Fødsel, falder denne høye Alder bort at sig selv. Ikke desmindre kan det ey negtes, at Slesvig er en af de ældste Stæder i Dannemarks Rige og vist nok den allerstørste i Hertugdømmet Sønder-Jylland. Thi om man end ikke vil troe, at Hetha, som vore gamle Historier foregive, haver anlagt og navngivet Hetheby eller Slesvig, saa haves dog uimodsigelige Vidnesbyrd hos de fleste og beste frankiske Annalister, at den ved Ao 800 og i det niende Seculo have været en bekiendt, mægtig og blomstrende Handelstad. Følgelig maa den da have havt nogle hundrede Aar forud at tage til i, og i det mindste været til før Hetha, som levede under Kong HARALD Hyldetan i det syvende eller ottende Seculo, med mindre (506) nogen vilde falde paa at gjøre denne berømte Konge til Stifter af Hedeby, men dette kan i det høyeste ey ansees for andet end en ikke urimelig Gietning. Saa uvist som det derfor er og bliver, af hvem og i hvilket Seculo Grunden er lagt til denne Stad, saa unegteligt bliver det, at den er anlagt af de Danske; Beviset ligger i Navnet selv og i de tvende danske Ord Hede og By, som det er sammensat af. At Hedeby eller Slesvig siden har tilhørt de Danske, havt de danske Konger og deres Vasaller de jyske Konger til Herskab, ligget inden Dannemarks Riges Grændser og været en dansk Havn og Søestad, det sees og sluttet tydelig af adskillige sammenlignede Steder hos de frankiske Skribenter af niende og tiende Seculis, af Ansgarii og Remberti Vitis, ja af mange Steder hos Adamum Bremensem, endskiønt denne Skribent paa et Sted siger sig selv imod, og falder den transalbianske Saxers Stad (i). Ikke mindre besynderlig er deres Mening, som vil paastaae at Slesvig paa de Tider ikke hørde de Danske til, fordi Ethes som ledede ved 960 har sagt, at den var det gamle Angelens Hovedby, ligesom Anglerne ikke, saavel som Jyderne, vare et danskt Folk; Deres Sprog, Sæder, og Steders Navne hos dem, vise jo tydelig nok deres Herkomst. Men man har et ældere og ret kraftigt Vidnesbyrd af den gamle Normand Othero, som paa sin Seylads i Østersøen ved An. 887 selv var i Hedeby eller Hæthum, og beretter drom udtrykkeligen til sin Herre Kong Ælfred, at denne Stad hørde de Danske til (k). Det er ganske troligt, for (506) den gode Havn og Handels skyld, for der nære Naboskab med Tydske og Vender, og efter adskillige fiendtlige Ødeleggelser, at den Hob af Saxisk og andre fremmede Nationer her haver efterhaanden nedsat sig. Man finder endog, at den danske Konge Gotfred, da han An. 808 forstyrrede den meklenborgske Handelstad Reric, som før havde hørt de Danske til, bortførde Kiøbmændene derfra og satte dem udi Slesvig, og til denne sin Stads og der danske Riges Forsvar anlegde en Vold og Befæstning fra Øster til Vester-Søen. Dog er det at formode, at Stammen af Indbyggerne, sær i de ældste Tider, er bleven Dansk, hvilken alt mere og mere har udartet, indtil omsider de holstenske Grever og de sig her og der nedsættende tydske Familier fik overhaand og fortydskede alting (l). (508)

(g) *Simeon Dunelm. Ap. Twysden in Proæmio. Will Malmsbur. Ap. Savile fol 22 B.*

(h) *Saxo Gram. Edit. Stephanii p. 59 sq. Hvad Svaningius Chronol p. 15. fortæller om den Søetrefning ved Slesvig, hvorved denne Stad maatte blive over 800 Aar ældere end Rom, er neppe værdt at nævne. (506)*

(i) *Adam. Brem. Edit Lindenbr. P. 47. Sliaswig cicitas Saxonum Transalbianorum, qvæ sita est in confinio Danici Regni, opulentissima atqve populosissima &c. Ligesaa urigtig er Theod. Engebus Edit. Mader, p. 180. naar han tillegger K. Otto I Slesvigs Opbyggelse.*

(k) *Otheri & Wulfstani Periplus ad Spelmanni Vitam Ælfredi p. 207 And (507) of Sciringes heale (leg. Kyningshenl) he cvæd that he seglode on fif dagan to them porte, the mon hæst æt*

Hæthum, se stent betvuh Winedum, and Seaxum, and Angle, and hyrtb in on Denne, = Og fra Konunghelle sagde han at han seglede i fem Dage til den Havn, som man kalder Hæthum, den ligger imellem Vender og Saxer og Angler, og hører til de Danske.

(l) Det første Tydske, som brugtes i Slesvig, var Holstensk eller Plattysk Sprog, samme varede ved indtil først i forrige Seculo, og tales endnu af den gemene Mand. Siden fik det Høytyske mere og mere overhaand, saa at det nu alene tales af fornemmere Folk, ey heller bruges her andet i Kirken, Regieringen, Retten, og alle offentlige Handlinger. Ikke desmindre er det endnu adskillige Spor og Levninger af der danske Sprog ey alene i Byens ældre Privilegier, Skøder, Tingsvidner og andre Documenter, men endog i Almuens daglig Tale, saavel som i Steders, Gaders, Vandes, Insretningers og visse Handteringers Navne, saasom: Aalkiste, Angelbo, Arskiøp, Arnogialdm Vannerheer, ec. Byfrid, Bygiald, Bunden = Bønder, Bypenning, Bything, Byvogt, Dalegansck, Dingestuch, c=; Tingstok, St Drottens (508) Kirke, Dike, Fierring, Forkiøp, Gallieberg, Gatæ c:= Gade, Godtorp, Gudman c=: God Mand, Gyldegh, Hadeby-Sund, Havedam, Hesteberg, Holm, Hunegatæ, Innæ, Kaalund, Klapskov, Kremmerge, Krokwat, Kolykke, Lagedage, Laghbroder, Langenes, Leemberg af Liim eller Klak, Luyshøy, Lykke, Markedsdaghe, Mot-halten af Mode eller Møde, Noor en liden Indvig af Fiorden, Øe unsula Ørewath, Querfath, Plante, Quick c: Qvæg, Refhale, Repslaged, Santmänner, Scamilleghe c: Skammel-Leie, Schelbek, Schipp c: Skiepper, Schøte, Skooth c: Skat, Skute en Skude, Steuen c: stævne, Stokueffn, Stubbeholm, Stupæ c: Stue, Stuth, Tor-ørtug, Torggiald, Torigygate, Waden-Reep, Watmel, Wyntapper, Wreethdeer.

Skiebne og Tildragelser. (508) Hvad skiebne Slesvig fra første Færd haver havt, og hvad merkeligt i og hos denne Stad sig haver tildraget, kan saaledes, saa vidt mig er forekommet, efter Aarene anføres. An. 804 da Keiser Carl den Store truede med et Indfald Gotfred de Danskes Konge med sin Flode og med sit Riges hele Rytterie til Sliestorp eller Slesvig, hvor han opholdt sig, medens der gik Sendebud imellem dem, og bilagde Sagen for den gang (m) 808 efter at samme Konge havde indtaget største Delen af de Obotriters Land, og midt i sin Fremgang led Modstand og nogen Nederlag af de keiserlige Tropper, saa at han maatte drage sig tilbage, men førend han satte sit Folk om Bord, forstyrrede han den Handelstad Reric, hvor de Danske hidindtil havde havt en anseelig Told, og flyttede Kiøbmændene derfra til Slesvig (n), hvorved Stadens Opkomst ikke lidet befordredes. Dersom Ansgarius, som Aar 826 fulgte ind med Kong Harald til de danske Grændser, har da været i Slesvig og der begyndt at prædike den christelige Troe, maae det have været kort; thi formedelst de indvortes (509) Uroligheder maatte Konge 827 tage sin Tilflugt ind uden for Riget i det Holstenske (o). Man har ingen Vished, om og hvor tidt Ansgarius efter den Tid har været i Slesvig, førend i eller ved det Aar 858, da han af Kong Ældere udvirkede den Frihed til den christne Troes Udbredelse, at en Kirke hewr i Riget maatte opbygges, hvortil Kongen anvisede hannem Slesvig, og gav tillige et Sted til Præstens Bolig. Staden beskrives da som den beqvemmeste Havn udi det danske Rige, hvor alle Nationers Kiøbmænd pleye at komme sammen (p). Erik var da nylig bleven Enevolds Konge udi Dannemark eller rettere Jylland, efter at en stor Trefning forud var holden her ved Slesvig, i hvilken adskillige Pindser af det kongelige Huus vare omkomne, hvorom ey alene Høyene der ved Byen skulde bære vidne, men endog en Vig af Slien af den slagne Prinds Sigfrid eller Sivard beholdt det Navn Sivers-Sund, som siden er forvandlet til Sydersund eller Syderhavn (q). Ikke længe derefter blev (510) Erik den Ældre slagen af og med endeel andre Prætendenter, som droges om Riget, og Erik den Yngere kom paa Tronen. Hovi, Statholderen i Slesvig, udrydde den ny plantede nordiske Christendom, som havde formaaet meget hos den forrige Konge, vandt og strax

dennes Fortrolighed, saa at Kongen ey alene tillod Christendommens frie Løb i sit Rige, men og bevilgede de Christne i Slesvig at have en Klokke i deres Kirke, som var Hedningene modbydeligt (r). Siden ved 870 eller kanskee 882, da biskop Rembertus, Ansgarii Eftermand, besøgte Slesvig for at erfare Kirkens og Christendommens Tilstand, saa han der med Græmmelse en stor Mængde fangne Christne at slæbes om i Lenkerne, af hvilke han frelst en Klosternonne med at give sin Hest for hendes Frihed, og formodentligen udløste flere med andre kostbare Ting (s). Ved 887 eller saa omtrent, have de tvende navnkundige Søfarende, som K. Ælfred i Engelland havde udsendt for at undersøge Østersøens og omliggende Stæders Beskaffenhed, nemlig Other en Nordmand og Wulfstan, besøgt Hedeby eller Slesvig, og, efter at have gjort sig denne vigtige danske Handelstad bekiendt, videre fortsat Reisen ad Preussen (t). Det er uformodent her at melde vidtløftigt om det slesvigske Markgrevskab, som en stor Deel Skribenter, paa Adami Bremensis (511) vrang Fortælling, tilskrive Keiser Henricus Auceps efter 930 at have oprettet, da han skal have forflyttet det danske Riges Grændse fra Eyderen til Slesvig, hvilken kort derefter af Kong Harald Blaataand blev fordreven, da han indtog Slesvig og gjorde alle disse Herligheder til intet, eftersom det alt sammen er i vore Tider beviist at være en Fabel (u). Imidlertid synes det at have været ved disse Tider imellem 930 og 940 at Dronning Thyra Danebod foretog sig at sette Danevirke i Stand, som en Formuur for Riget, hvortil hun befalede samtlige Rigets Indbyggere indfinde sig ved Slesvig, fr at lege Haanden paa dette store Verk, som Adamus og mange Lærde efter ham foregive; thi der var allerede Biskop i Slesvig 948, formodentlig med Erkebiskoppens Raad af Landets rette Øvrighed beskikket, men Ottonis danske Krigstog skede ikke før i det mindste 17 Aar derefter (x). Derimod kan det vel være troligt, at saavel Keiser Otto I paa sit Tog i Jylland ved 965 som II da han 974 ved Oluf Tryggesøns Hielp slog sig igiennem Fæstningen Danneverk, kan have været nogen kort Tid i Slesvig, indtil de ved Kong HARALDS Ankomst og Fredsslutning maatte igien strax forlade Landet. Hafred Wandræda Skall, en norsk Poet, som levede (512) paa den Tid, skriver om det store Slag, som da skede sønden for Heideby (y). Hvorledes Kong Knud den Store for og efter 1020 skal have befordret Handelen i Slesvig, og overskikket fra Engelland Steen og Materialer til at bygge Kirker og Stapelhuse med, findes efter Forfædrenes Tradition hos adskillige nye Autores (z), og kan gierne troes, endskiønt intet ligealdrig Beviis haves derfor. Men at Keiser Conrad II ved 1026 skulde have givet Kong KNUD Staden Slesvig med Markgrevskabet hos Eyderen, som Adam. Brem. Digter (a), det kan ey andet end være lige saa falskt, som at selv det slesvigske Markgrevskab nogen Tid har været til (b). Omtrent 1040 holdtes til Slesvig at stort Møde imellem Kong Magnus den Gode og Erkebiskoppen af Hamborg, nærværende Hertug Bernhard af Sachsen samt Biskopperne af Hildesheim og Slesvig, i hvilken Samtale Kongens Søster blev forlovet med Hertugens Søn Ordulf (c). Nogen Tid efter faldt Venderne ind i Dannemark og holdte ilde Huus i Sønder- og Nørre-Jylland; Kong Magnus, som da havde været i Norge, kommer til Søs til Slesvig, og samler en dansk Krigsmagt, som uden Tvivl anførdes af Sven Estridsøn, hvormed han angriber Venderne paa Leirskov-Hede, som de med deres Bytte vilde fare ud af Landet, forfølger og totaliter slaar dem paa Heden ved Slesvig, saa der skal være bleven 15000 paa Valpladsen (d). 1050 eller Aaret (513) efter har Kong Harald Haarderaade af Norge, iblant andre sine Røverier paa de danske Kuster, ogsaa udplyndret og stukker Ild paa Slesvig, fanget og bortført derfra endeel Mennesker, som han siden, da Kong Sven kom efter ham, lod kaste udi Søen, for at standse de Danskes Forfølgelse (e). Staden havde neppe forvundet denne Ulykke, før en nye og større overgik den, da Venderne 1066 under Anførsel af den urolige Plusso gjorde et uformodentlig Indfald, og i Grund forstyrrede Slesvig, som da beskrives at have været en meget rig og folkerig Stad (f). Uden Tvivl var det kort for denne Ødeleggelse, at Erkebiskoppen i Hamborg Adalbertus udskrev et Kirkemode til Slesvig, hvortil han sammenkaldede sine Sussfaganeos, ds nordiske

Biskopper, som dog ikke alle mødte. Til samme Høyrind fandt Kong Sven Estridsön sig i Slesvig, da Erkebiskoppen fandt Leylighed at komme i Naade og Venskab hos Kongen, som hidtil havde været fortørnet paa ham. De bleve tilsammen i otte Dage og søgte at forekomme hinanden med Gæstebuder og Foræringer (g). 1087 medens R. Knud (514) den Hellige var i Færd med at udruste sit forehavende Tog paa Engelland, stemplede hans Broder Oluf paa et Oprør i Slesvig, hvor Kongen dog nyelig med hannem og sit Raad havde overlagt dette Tog, hvilket da Kongen fik at vide, maatte han strax drage derhed igien for at dæmpe samme, hvorved Krigstoget blev spildt, og Almuen fik Leylighed at giøre Opstand i Nørre-Jylland, derfra maatte Kongen atter drage til Slesvig for at sætte sin Dronning og Prinds i Sikkerhed, og siden til Fyen, hvor han fik sit Banesaar (h). Det synes som Slesvigerne have været rørte af Medlidenhed over Kongens ulykkelige Skiebne og været af de første som have erkendt hans Helligdom, siden de kort efter til hans Æreminde oprettede i deres Stad et St Knuds Gilde eller Brøderskab, hvorom mere siden. I Aaret 1110 havde Slesvig en fornem Gæst i Kong Sigurd af Norge, som paa sin Hiemreise fra Jerusalem passerede her igiennem. Han saae her den Stad, som hans Oldefader før havde viist saa megen Grumhed imod, og blev med største Øre og Høytid af den danske Statholder Greve Eilif imodtagen, end mere, Kong Nicolaus, som befandt sig samme Tid i Slesvig, tog overmaade vel imod ham, og selv ledsagede hannem derfra igiennem Jylland paa Reisen til Norge (i). Nogle Aar derefter stod det ret ilde til i Slesvig og Egnen deromkring, ey alene formedelst de idelige Indfald, som den vendiske Fyrste Henrik gjorde i Landet, men endog formedelst de Røverier, som Pøbelen baade ved Dag og Nat begik. Henrik havde hemmelig Forstaaelse med bemeldte slesvigske Statholder Eilif, hvilken derfor, og fordi han paa Krigstoget mod Henrik ikke efterlevede sin Konges Befalinger (515) blev af Nicolao afsat, og Kongens Brodersøn Hertug Knud med Slesvig og Sønder-Jylland forlænet, hvilken inden kort Tid skaffede baade Byen og Landet Fred og Sikkerhed; thi tilforn var end ikke Kongen selv, naar han kom til Slesvig, hverken Nat eller Dag uden en sterk Livvagt sikker (k), dette skede ved 1115 (l). Da Hertug Knud nogen Tid derefter fik høre den Uenighed, der havde reist sig imellem hans Halvbrødre Harald og Erik om deres Fædre-Arv, stevnede han dem begge for sig til Slesvig, hvor han stiftede et Forlig og delede Arven imellem dem (m). Efter at Hertug Knud siden tillige var bleven Herre over Venden, og maatte med Magten sætte sig i Besiddelse af Obotriternes Land, fik han begge sine Modstandere Pribislaum og Niclotum i Feldslag fangne, hvilke han førte til Slesvig og holdt dem der i Fængsel, indtil de siden ved Penge og Borgen bleve udløste (n). Han var den første, som har anlagt en Told ved Slesvig, og for at giøre sig sikker om samme, lod han bygge en dobbelt Besætning over Slien, hvorved han kunde tillukke og aabne Havnen, ligesom behøvedes (o). Hans Bilager med den russiske Prindsesse Ingeborg synes og efter alle Omstændigheder at være holden udi Slesvig (p). Hertugen ved sin Lykke og Kierlighed hos Undersaatterne paadrog sig alt mere og mere sin Fætters Magni og Hoffets hemmelige Misundelse. Hvorudover Kongen, for at underrettes om Grunden hertil, sammenkaldte ved 1130 en Herredag til Slesvig, hvilken ved Dronningens, (516) adskillige Prindsers og høye Personers Nærværelse var meget anseelig. Og fik saadan Ende, at Hertugen blev kiendt uskyldig (q). Saa angenemt som dette var for Slesvigerne, sa bedrøveligt blev dem kort derefter 1131 Hertug Knuds ulykkelige Dødsfald. Samme bevægede dem til at tage Eriks Parti, som foretog sig at hevne Brøderskab i det hos dem stiftede St. Jnuds Gilde, hvis Oldermænd og Skytsherre han var. Erik indfandt sig med en Flode i Slesvig, og blev af Borgerne vel imodtagen, hvor Keiser Lotharius, som og var ophidset til Hevn over sin Vens Død, skulde efter Aftale med en Krigsmagt møde ham. Men Magnus forekom dem begge, besatte og bevogtede Danneverk paa det nøyeste og blev understyttet af Kongen sin Fader med den jyske Magt. Keiseren saa hidsig som han kom, saa tam blev han, da han sse disse Anstalter, lod Erik i Stikken udi Slesvig, indlod sig i Freds-

Conditioner med Modpartiet, og drog med velforrettet Sag tilbage. Slien var tilfrossen, og Staden blev af Kongen og Prindsen hart belejret baade fra Land- og Sø-Siden. Slesvigerne kaldte Greve Adolph af Holsten, som stod i Venskab med dem, til Hielp, men han blev af Magnus strax bestukke, og oven i Kiøbet paa Udmarchen angreben og ganske slagen af Marken, saa han selv maatte redde sig ved at svømme over Eyderen. Beleyringen blev fortsat med Heftighed, uden at enten Eriks Person eller Staden erobrede. Saasnart Isen i Foraaret 1132 løsnedes, og Slesvigerne ikke længere kunde holde den nye Konge sikker, gik han om Bord og afseglede til Skaane, hvorved Beleyringen ophævedes, og Indbyggerne faldt Kongen til Fode ®. Iblant de mange Fordele, (517) som Nicolaus og Magnus siden havde over Erik baade til Lands og Vands, var og denne, at Eriks kiekkeste General Christiern Svensön blev af Kongen 1132 fangen i Slaget ved Rynebjerg, slagen i Bolt og Jern, og hensat i Fængsel paa en Fæstning ved Slesvig (s), hvorfra han ikke slap ud, førend Erik var kommen i Besiddelse af Thronen. Den Tragoedie, som spilledes imellem disse Herrer paa fierde Aars Tid, endtes endelig 1134 i Slesvig, hvorhen K. Niels efter det store Slag ved Fodvig med alt for stor Sikkerhed og imod sine troe Mænds Raad tog sin Tilflugt. Neppe va kongen kommen inden for Stadens Porte, og blev med Procession af Geistligheden modtagen, før Borgerne og i sær Skomagerne, som da formodentligen var det stærkeste Haandverk-Laug i Slesvig, af gammel Tilgivenhed saavel for deres afdøde Gildebroder og Olderland Hertug Knud, som for Seyervinderen Kong Erik Emun, vare i fuld Oprør, klemtede med Kløkkerne, og lode sig anføre af klingende Spil, Basuner og allehaande Strengleeg. Kongen, som endda tog dette op for Æres og Glædes Tegn, blev af Harald og andre raadet i denne Tumult at flye ind i Domkirken, men i det Sted skyndte sig lige til Slottet, og blev da selv underveis tillige med de fleste sine Ministre og Medfølgere efter en kort Andagt med Præsterne ynkeligen ihjelslagen (t). Erik fik ikke saasnart denne Tidende, før han forføyede sig (518) til Slesvig, for at takke Indbyggerne for den Tieneste og Troskab, som de, endog paa deres gamle og retmæssige Herres Regning, havde beviist ham. Han blev der med al Ære og Glæde omfavnet, samt til hans erholdte Enevolds Refiering lykønsket. Det første han der i Staden foretog sig, var at udlade sin troe Mand Christiern af Fangetaarnet, og løse de Lenker han 2 Aar havde siddet udi (u). Det var en Lykke for Slesvig, t der ingen af det kongelige Huus var tilovers, som ved Tid og Leylighed kunde have faaet Lyst dertil og til flere Ulykker at stifte, nemlig Harald og hans Sønner, vidste Erik, endog han endnu var i Slesvig, lod han tvende sin Broders Sønner Erik og Biörn, som paa Troe og Love vare ham tilhaande gangne, for nogen Mistanke skyld sætte i Castellet ved Slesvig, og siden med en Møllesteen om Halsen. Drukne i Slien (v). Omstændighederne synes (519) at medføre, at Kong Erik paa denne Tid har til Slesvig ladet forskrive en Herredag, for at orfinere om sine nye Regierings Sager, og raadslaae om den indvortes Fred og Sikkerhed i Riget igien at forskaffe. Iblant andre Forretninger foretog han sige at besætte med nye Biskopper og Biskopstole, som i det fodvigske Slag vare blevne hovedløse (x). Men det, som var Slesvigerne det vigtigste, var, at Kongen belønnede deres troe Tieneste med adskillige Gaver, som formodentlig har bestaaet i visse Friheder og Fordele, som man nu ikke mere veed af at sige (y). Staden Slesvig, hvorhen denne Konge uden Tvivl er kommen oftere (z), forblev nu i god Rolighed, indtil de trende Konger belønnede deres troe Tieneste med adskillige Gaver, som formodentlig har bestaaet i visse Friheder og Fordele, som man nu ikke mere veed af at sige (y). Staden Slesvig, hvorhen denne Konge uden Tvivl er kommen oftere (z), forblev nu i god Rolighed, indtil de trende Konger komme frem paa Skuebanen, da den synes at have holdet sig til hvilken af Parterne der mest havde Overhaand, dog Sven mere tilgiven, som var Magni Søn og Konge i Sielland og Skaane, end Knud som var Magne Søn og Konge i Jylland. Førend Waldemar 1153 ogsaa optog Kongenavn, har han af de andre havt en Forlehnning udi Jylland, som efter al Anseelse har været Sønder-Jylland og Slesvig (a), i hvilket Henseende han og siden, da han blev

Konge, søgte i Landdelingen at faae hele Jylland paa sin Part, og findes udertiden at have resideret i Slesvig (b). Paa det vendiske Tog, som Sven og Knud ved 1150 gjorde sammen, stode Slesvigerne under K. Svens Anførsel, hvilken og paa Heimreisen fra dette Tog først besøgte Slesvig, før han drog over til Sielland (c). Derimod var Knud kort derefter i Slesvig og samlede der Krigsfolk til sin (520) Tieneste (d), hvormed han indlog sig i det ulykkelige Slag ved Viborg. Nogen Tid efter søgte Knud at trænge sig ind igien i Landet ved Greve Adolphs Hielp af Holsteen, beleyrede Slesvig, hvor Kong Sven opholdt sig og havde der samlet sin Magt. Beleyringen blev ophævet, da Knud ved smigrende Løfter log sig drage fra Grevens Partie, hvilken da af Kong Sven blev overrumplet, dog ikke uden hans eget store Tab (e). Efter at Kong Knud siden atter ved tyske Troppers Hielp havde satt fast Fod i Hertugdømmet, faaet Nordfriserne paa sin Side og bygt Slottet Mildenburg, samlede Kong Sven igien sin Krigsmagt til Slesvig, lod sine Skibe fra Slien drage over Land til Hollingsted og ind i Eyderen, fordrev Knud og nedrev hans Fæstning (f). I Slesvig var baade Sven og Waldemar forsamlede, da den sidste bebreidede den første sin forehavte Falskhed og Svig imod sig, som dog havde fortient saa meget got af hannem (g). Hidintil havde været god Forstaaelse imellem Kong Sven og Slesvigerne. Men da han efter sin Landflygtighed i Aaret 1155 søgte ved Hertug Henrik Löves Bistand igien at indtage Riget, førde han sig op imod Slesvig ikke som en Ven, men som en Fiende; thi da de havde faaet Danneverk ind ved Commendantens Forræderie, maatte Byen udstaae en Beleyring og betale en meget stor Brandskat. Kongen lod det ikke blive derved, men han røvede de fremmede Skibe, som laa der for Byen, tog de russiske Kiøbmænds Varer bort, og deelte ud til Soldaterne i stedet for Sold; hvorved han ey alene jog den Mængde af fremmede (521) Handlende bort der Stedet, men endog gjorde en saa rig og anseelig Handelstad til en liden og usel Flek (h), som aldrig siden har kunnet ret komme paa Fode eller til sin forrige Flor igien. Dersom den Tegning er rigtig, som man finder af Slesvig i sin Velmagt, saadan som den saae ud i Aaret 1154, da falder det let i Øynene, hvor meget den har tabt af sin gamle Strekning og Herlighed (i). Men for at bevise nogen Naade igien imod Staden, og paa nogen Maade at gotgiøre denne store Ulykke, har Kong Sven kort derefter givet Indbyggerne den Stadsret, som de endnu have, og derforuden skienket til Byen en Eng, som kaldes Kongs-Engen (Königswiese). Kong Waldemar I. efterat han var bleven Enevolds Konge, har ofte besøgt Slesvig. Det var der han ved Skiemt med Erkebiskop Eskil fik dennes Uvenskab og Mistanke (k). Det var og der, samme Erkebiskop mange Aar efter, da han forlod Landet, tog sidste Afsked med Waldemar og flst i et slags Afmagt, som han begegne Kongen paa Slesvigs Broe (l). I Aaret 1163 var her af Ioctaviano, som stridde med Alexander III om Pavedømmet; indsendt en Legat navnlig Bernardus, hvilken sammenkaldede de danske Biskopper til et Concillium i Slesvig, men fordi ikkun faa indfandt sig, gik det af uden Frugt, dog vandtes saa meget. At Kong Waldemar I. som da var tilstede i Slesvig, lod sig ved Legatens Samtale formaae til at tage Keiserens Partie (m). An 1171 blev den sachsiske Prindsesse Gertrud, Henrici (522) Leonis Datter, som siden blev Dronning i Danmark, af Hertugen hendes Fader indført og høytideligen modtagen udi Slesvig (n), hvor hendes Forlovelse med den unge Konge Knud VO. Blev offentlig stadfæstet. 1181 gjorde Kong WALDEMAR udi Slesvig sin Datters Sophiæ Bryllup med Sigfrid, Landgreve af Thyringen og Greve af Orlamunde (o). 1200 førtes Greve Adolph af Holsteen fangen til Slesvig, og derfra siden til Søborg Slot (p). 1217 holdt Kong WALDEMAR II. ET Herremøde til Slesvig, hvor Pfalsgreve Henrich og Erkebiskoppen af Bremen udi Stats-Anliggender komme til hannem (q). Aaret derefter 1218 blev en meget høytidelig Act forrettet i Slesvig, nemlig den unde Kong Waldemars Kroning, som stod paa St. Hans Dag, hvortil Kongen hans Fader havde ladet sammenkalde 15 Biskopper, 3 Hertuger, 3 Grever, mange Abbeder, og de Fornemste af hele Riget ®. 1222 holdt Cardinal Gregorius et Concilium til Slesvig, nærværende alle Rigets Biskopper, hvorudi

Præsternes Børn bleve giorte arveløse, og Forbudet om deres Giftermaal fornyet (s). 1230 holdtes en stor Herredag til Slesvig, hvorudi blev sluttet en Tractat imellem K. Waldemar II og Greve Guncelin om de kongelige Prinsers Udløsning, nærværende den unge K. Waldemar, endeel fremmede Fyrster og de fornemste danske Herremænd (t). Samme Aar, og formodentlig ved samme Tid, skal den pavelige Legat (523) Cardinal Otto have holdet et Concilium i Slesvig, hvori og skede nogen Reformation med Geistligheden (v). At der 1239 har staaet nogen Herredag i Slesvig, kan være troligt, siden Kong Waldemar II. har været det i Martii Maaned, og udstædet Privilegium for Canikerne udi Viborg (x). Efter Kong Waldemars Død begyndte det at staae ilde til i Slesvig., formedelst den Uenighed som tiltog imellem K. Erik og hans Broder Hertug Abel. 1247 blev denne Stad af Kongen indtagen, men ved paafulgte Forlig given Hertugen tilbage (y). 1248 blev Slesvig atter paa Kongens vegne overrumplet og indtagen af Commendanten i Rensborg Henrich Æmeltorp, Krigsfolket plyndrede Staden og fik da meget Bytte, Biskoppen blev forjaget, og Hertugens Datter matte skiule sig her og der i Byen, indtil hun undkom (z). Ved Freds Slutningen imellem Brødrene kom Slesvig atter i Hertugens Haand. Dette Sørgespil naaede endelig sin Høyde 1250, da Kongen paa sit Tog mod Holsteen var kommen til Danneverk, og fik i Sinde, uden Tvivl efter Indbydelse, at besøge sin Broder i Slesvig. Han blev til Anseelse vel undfangen, men over Skakspillet efter Maaltid gik Forræderiet for sig. Konge blev greben, slagen i Bolt og Lenker, og ført paa en Baad ud til Mosund, hvor han efter giorte Skriftemaal blev halshuggen med en Øxe, og nedsiunket i Slien. Kroppen blev af Fiskerne funden, og først begravet (524) af Sortebrødrene eller Dominicanerne i deres Kirke uden for Stadsmuren, men siden forflyttet til vor Frue eller Nonneklosteret paa Holmen, og endelig til Domkirken (a). 1252 da Kong Abel var slagen af Friserne, blev hans Liig ført til Slesvig, og i sidstbemeldte Kirke hensat (b). 1253 blev Slesvig af de holsteenske Grever og deres Allierede fiendlig angreben og indtagen, Biskoppen og Clericiet fangne, Domkirken plyndret, og de beste Borgere fængslig bortførte til Segeberg (c) 1254 landede Kong Christoffer med sin Skibsflode udi Slien, og lod en stor Krigshær fra Landsiden møde sig ved Slesvig (d). 1257 efter Hertug Waldemars Død, da hans Broder Erik vilde tilvælde sig Hertugdommet, nøddes Kong Christoffer igien at besøge Slesvig med en Krigsmagt (e). Aaret derefter 1258 den 1 Spet. Blev Kong Eris Been med Procession udførte fra Slesvig over til Ringsted. Kond Christoffer var da selv tilstæde udi Slesvig, (525) og har der udstædet offentlige Documenter (f). 1261 stod det store Slag uden for Slesvig paa Lohede, som tabtes paa de Danskes Side. Den unge Konge Erik og hans Moder Dronning Margareta Sambiria, bleve fangne indførte i Staden og der anholdte, indtil de forflyttedes hver til sit Fængselssted (g). 1262 indfandt sig Hertug Albert af Brunsvig med flere Fyrster udi Slesvig, for at handle med Hertugen om Kongens og Dronningens Løsladelse (h). 1266 holdt den pavelige Legat Cardinal Gvido sig en Tid lang op udi Slesvig, hvor han har udstædet endeel Afladsbreve, men hans fornemmeste Ørende var at stifte Forligelse imellem Kongen og Rigets Biskopper. Han berammede en Dag og stevnede begge Parterne for sig til Slesvig, men Kongen, som havde Mistanke til Stedet, for det der var passeret saavel med hans Farbroder, som nyelig med ham selv og hans Fru Moder, protesterede derimod og henskød sig til Paven (i). 1267 døde i Elendighed til Slesvig den i Historien bekiendte Frue Ingeborg af Kalundborg, som 5 Aar tilforn var fordreven af Enkedronningen (k). Samme Aar findes Erkebiskippen Jacob Erlandsön og Aaret efter den landflygtige roskildske Biskop Peder Bang at have opholdt sig udi Slesvig (l), hvor de og flere urolige Danske hos Hertugerne havde sikker Tilhold. 1271 fandt Kong erik sig nødt til, med en (526) sterk Magt at bemægtige sig Hertugdommet, saa at Hertug Erik intet beholdt tilbage uden alene Staden Slesvig. 1272 efter Hertug Eriks Død udsendte Kong Erik atter en Krigshær til Slesvig for at forsikre sig saavel Staden som hele Hertugdommet (m). Kongen selv var ved samme Tilfælde i Slesvig, og har der udstædet et Privilegium for Indbyggerne

(n). Men neppe havde Kongen sat sig i Besiddelse af Staden, før Greverne af Holsteen i Forbund med nogle fremmede Fyrster komme anstigende med en sterk Magt af tydske Tropper, hvormed de den 21 Aug. Beleyrede og indtog Slesvig, men maatte , efter at Forliget var sluttet med Kongen, og de havde mistet endeel Folk, igien den 21 Sept. Forlade Byen og Landet, dog ikke uden at føre et stort Rov med sig af Qvæg og andre Varer (o). 1273 havde Slesvig et andet og glædeligere Optog; Kong Erik Glipping holdt der et stort Herrehof, og gjorde da sit Bryllup med Agnete, Prindsessen af Brandenburg. For at give denne Høytid større Glans, slog Kongen iblant og flere Lystigheder til begge Nationers Fornøjelse (p). O, (528) Slesvig 1281 er bleven plyndret og stukken i Brand af de Danske, og derfor Aaret efter af Hertugen faaet 6 Aars Frihed for Skat og Tyngde, som Cypræus fortæller (q), kan drages noget i Tvivl, siden hverken den danske Historie eller gamle Annales melde noget derom. Men det er vist, at Kong Erik sidst i Aaret 1282 formedelst Skade, Uleylighed og Besværinger, som Borgerne i Slesvig for ham og Riget havde udstaaet, har frigivet dem for Told paa Skanør Marked ®. 1283 i Julii Maaned befindes Kongen selv at have været i Slesvig, og da at have givet Hamborgerne et Privilegium (s). 1288 opkom i Slesvig en Ildebrand, som lagde en stor Deel af Staden i Aske, til hvis Opbyggelse og Befæstning Hertug Woldemar gav Materialierne af Gottorp Slot, som han lod nedbryde (t). Efter 1340 da Hertugen af Slesvig havde slaget sig til K. Waldemars Partie, har Slesvig maatte udstaae meget af Holsteenerne, indtil disse kom ved Pant i en rolig Besiddelse deraf. 1351 har Slesvig igien været sterk hiemsøgt af Ild, hvorfor Greverne af Holsteen Henricus og Nicolaus, have forundet Staden for den Brandskade, den havde lidt, 6 Aars Frihed for Skatter og Paaleg (u). 1409 kom Dronning Margrete (528) til Slesvig, og da aflagde hos Hertuginde paa Gottorp det Besøg, som faldt ud til begges Misdfornejelse (v). 1415 drog Hertugerne al deres Magt sammen til Slesvig, hvilken Stad Kong Erik da tet indspærrede, formedelst nogle Fæstninger, som han anlagde baade østen og vesten derfor (x). 1416 blev Slesvig og Gottorp til Lands og Vands formelig beleyret af Kongen, som dog ikkun lidet dermed udrettede (y). 1417 ankom Kong Erik med en stor Flode i Slien, og lod en sterk Landmagt møde paa den ende Side, hvormed han belagde Gottorp og Slesvig. Staden fik Kongen ind med Storm den 15 Julii, og fandt derudi den forhen værende svenske Konge Hertug Albret af Meklenborg, som efter tre Dages Fangenskab imod en sterk Forskrivning blev løsgiven. Kong Erik beholdt Slesvig til Julen, men ophævede Beleyringen for Gottorp (z). Erkebiskoppen af Lund P. Kruse, som var med Kongen paa dette Tog, agtede paa Juledag at synde Messe i Slesvigs Domkirke, men til Ulykke blev Skibet, som skulde didføre hans Bispehue, Stav og kostbare Sølvty opsnappet paa Søen og bragt til Kiel (a). 1447 afbrændte mesten hele Slesvig (b). 1475 har atter i Slesvig været opkommen en ulykkelig Ildsvaade, som skal have lagt nogle Kirker og Slottet i Aske (c). 1481 laae den pavelige Afladskræmer Marinus Fregeno i Slesvig, og deledede Aflad ud (d). 1527 indførte Kong FRIDERICH I den luthersk-evangeliske (529) Lærdom i Slesvig (e). 1533 døde høystbemeldte Konge paa Gottorp, og blev, med kongelig Procession igiennem Slesvig, begravet i Domkirken (f). Fra 1535 og følgende Aaringer indfaldt megen Krigsrustning og store Skatter, som saaledes svækkede Borgerskabet i deres Næring, at der i en Tid af 8 Aar bleve over 42 Huse solgte fra en til anden. 1540 var kommen en Kameel til Slesvig, som var at see paa Langenæs, hvorhen Borgerne ginge ud i Hobetal og holdte sig lystige, men paa Hiemveyen blev Marcus Brase, som var Rekensman eller Schotelherr, i Fuldskab af sin Medborger Peter Bartscher ihjelslagen (g). 1545 til Majdag blev paa Raadhuset drukket 5 Tønder Rostokker Øl, hvoraf Tønden galt 28 Skilling. 1553 var Kong CHRISTIAN III. sidste gang i Slesvig, og ordinerede adskilligt i Religionssager (h). 1566 havde Slesvig den Ulykke at vorde hiemsøgt af Pestilenz (i) da udgivet et Privilegium for Stæderne udi Holsteen (k). 1582 har Pesten atter grasseret i Slesvig (l). 1593 den 15 Febr. Holdtes i Slesvig en Landdag af Hertug Johan Adolph, som da regierende Fyrste (m). Samme

Aar den 1 Sept. (530) vare Slesvig Stads Depurterede med i Flensborg at hylde K. CHRISTIAN IV. 1610 holdtes en Landdag til Slesvig, og 1616 ligeledes en Landdag, udi hvilken Hertug FRIDERICH, som 1643 og 1657 i de Svenskes Indfald, jo har havt nogen Følelse af Krigens Byrde, kan ikke være at tvivle paa. 1651 opkom paa Holmen en Ildebrand, som i en Time lagde 30 Huse i Aske, udi Hertug FRIDERICH'S Paasyn, som samme Dag havde bæret Borgerskabets Fugleskyden paa Friheden, Ulukken kom af samme Solennitet. Ved Slutningen af forrige Seculo har man i Slesvig fundet adskillige Antiquiteter og Levninger af Hedenskabet, saasom Offerknive af Steen, Stridshammere af Malm, og Haartange (n).

(m) Annal. Laurisham.

(n) Annal. Loisel. (509)

(o) *Vita Ansgarii* ap. Lindenbr. P. 56. Conf. *Adam. Brem.* Ibid. P. 6. Saxo Gramm. Stephanii p. 175, skriver, at Kong Harald havde for at bygge en Kirke i det Slesvigske, hvilket maae have været i Aaret 827 medens Ansgarius opholdt sig hos Kongen, men formedelst Overmagten, som Kong Regner Lodborg og det hedenske Partie havde, er der da vel ikke blevet noget. Vel søgte Harald 828 igien at trænge sig ind i Riget, men blev dreven tilbage, Vit. Lud. Pn in Annal. Pithoei P. II p. 232. Conf. *Cointe* Annal. Francor. T. I. p. 785, 820, 845.

(p) *Vit. Ansgarii* ap. Lindenbr. P. 66, 67.

(q) *Sax. Grammat.* Stephanii p. 177. Om disse Grevhøye skriver Ulr. Petersen i sit Manuser om Slesvig saaledes: "Alrvo die Dennemarcker und Slesviger, als an einem sonderbaren Hauptz fast ihr tågliches Lager und gewöhnliches Blutbad mit den Holsten, Sachsen und Wenden und anderiz Völckern gehalten, davon die in dem Bezirk dieser Eegend noch vielsältig verhandene Hünengräber und Todtenhügel Beweis genug darthun". (510)

(r) *Vita Ansgarii* ap. Lindenbr. P. 72.

(s) *Vita Remberti* ap. Staphorst T. I. Cap. 18 19 p. 267. Conf. *Ad. Brem.* ap. Lidenbr. P. 11 Alb. Stadens ad An. 877.

(t) *Otberi & Wulfstani* Peripl. Ad Spelmanni Vit. Ælfredi p. 207. (511)

(u) *Jo Gremmi* Diss. In Miscell. Lips. Nov. P. II p. 128-304. Ejusd. Not. Ad Maursium p. 137. seq. Conf. Scheids Beviis i Societetets Skrifter T. I. p. 87. sq. T. II. J. A. *Matthiesen* de sicto Marchionatu Slesvicensi, Helmst. 1766.

(v) *Sveno Aggonis* p. 551, sqq.

(x) *Grammi* Not. Ad Meursium p. 145. 151 sq. (512)

(y) *Snorr. Sturl.* Peringskioldii T. I. p. 233. Conf. Lambert. Schafn. Ap. Pistor. T. I. p. 157.

(z) *Cypræus* ap. Westphal T. III. p. 198. *Walthers* Nordfres. Chron p. 99.

(a) *Adam. Brem.* Ap. Lindeborog p. 27.

(b) *Grammii* Not. Ad Meurs. P. 184. *Suhms* Forbedringer p. 59. *Matthiesen* de ficto March. Slesv. P. 28 Tqq.

(c) *Ad. Brem.* Ap. Lindenbr. P. 31.

(d) *Ad. Brem.* Ap. Lindenbr. P. 32. *Snorr. Sturl.* Peringsk T. II. p. 33 *Chron* (513) *Erici* ap. Lindenbr. p. 268. tilstaaer ikkun 6000, og giver Sven Estridsön Ære for denne Seyr. Den norske Skald Thorleik Fagre, som levede paa de Tider, har derfor gjort et Ærevers til Sven, *Knytlinga Saga* p. 38.

(e) *Adam. Brem.* Ap. Lindeborg. P. 36. *Torsæi* Hist. Norv. P. 111. p. 292. *Suhms* og *Schönings* Forbedringer p. 308. 312. Thorleik en norsk Skald, som levede paa den Tid, har om denne Hedebyes Ulykke gjort en Vise, *Snorr. Sturl.* T. II. p. 96.

(f) *Ad. Brem.* Ap. Lindenbr. P. 47. *Helmoldus* Edit. Bangeti p. 65. *Chron Slav.* Ap. Lindenbr. P. 194.

(g) *Ad. Brem.* Ap. Lindenbr. P. 38. 54. Conf. *Grammii* Not. Ad Meursium p. 207. Formodentlig har Kongen og Erkebiskoppen oftere været sammen i Slesvig, naar Kongen efter Adami Vidnesbyrd p. 55. haver opholdt sig ved RËyderen og Erkebiskoppen der er kommen til hannem. (514)

(h) *Ælnothus Mon.* Edit. Meursii p. 31. 46. *Sveno Aggonis* p. 94 sq. *Saxo Gramm.* Stephanii p. 217 219. *Knytlinga Saga* p. 212.

(i) *Snorr. Sturleson* Peringskioldii T. II. p. 247. (515)

(k) *Saxo Grammat.* Stephanii p. 231 232. Conf. *Helmold.* P. 119.

(l) *Saxo Grammat.* P. 230. 237.

(m) *Saxo Grammat.* P. 235.

(n) *Helmodus* Bangerti p. 119. *Alb. Stadensis* Reineccii fol. 158. b. Conf. *Grammii* Not. Ad Maurs. P. 241.

(o) *Knytlinga Saga* p. 176.

(p) *Knytlinga Saga* p. 182. (516)

(q) *Saxo Grammat.* P. 237. *Helmoldus* p. 121 fortæller det på denne slesvigske Herredag passerede noget anderledes. (517)

- (r) *Helmoldus Bangerti* p. 122 123. *Saxo Grammat.* P. 242. *Alb. Stadensis* fol. 159. *Herm. Corner.* Ap Eccard. Tom II. p. 681. *Lerbeke Chron.* Schauenb. P. 11. Conf. *Grammii* Not. Ad Meurs. P. 249. sq.
- (s) *Sveno Aggonis* p. 110. *Saxo Gramm.* p. 243. *Shums Forbedringer* p. 197.
- (t) *Helmoldus* p. 124. *Sveno Aggonis* p. 112. *Saxo Grammat.* P. 247. *Knytlinga Sage* p. 198. *Chron Erics* ap Lindenbrog p. 269. *Chron. Montis Sereni* p. 13. *Analista Saxo* ap. Eccard T. I p. 667. En utrykt gammel (518) dansk Krønike skriver, at Kong Nicolaus flydde til Slesvig, og der sloge Sudere ham ihjel. Conf. *Hvitfeld* p. 97. Torsæi Hist. Norv. P. III. p. 498. *Annales Bosovienses* ap. Eccard. T. I. p. 1010. fortæller Kongens Endeligt saaledes: Qvo tali morte perempto, Rex Nicolaus pater Magni timore correptus immenso, ja,qve se & a coessentibus armatorum, juxta Sleswic est castra metarus. Cives autem ejesdem cicitatis in dolo ei pacifice loqvents, Episcopum suum cum ceteris primatibus ad eum qvasi pacis obsides emeserunt, & introductum ad se statim pro forribus Ecclesiæ positum in oratione peremerundt, & loco ejus Ericum filium fratris ejus Regem constiuerunt. *Ulr. Petersen* i sit Mscr. Om Slesvig, *Cypræus* og flere sætter, at dette Kongemord skede i Torsstrædet, hvor Slottet laae.
- (u) *Sveno Aggonis* p. 112.
- (v) *Sv. Aggon.* P. 113. *Saxo Gramm.* p. 147. sq. *Chron. Dan.* Ap. Westphal. T. I. p. 1417. *Hvitfeld* p. 100. *Suhms* Forbedringer p. 214. sq. (519)
- (x) *Chron. Dan.* Ap. Westphal. T. I. p. 1416.
- (y) *Chrom. Dan.* Ap. Westphal. T. I. p. 1416
- (z) Vid. *Saxo Grammat.* p. 249.
- (a) *Knytlinga Saga* p. 212. 214. *Saxo Gramm.* p. 269.
- (b) *Knytlinga Saga* p. 220.
- (c) *Saxo Grammat.* p. 254. 255 (520)
- (d) *Knytlinga Saga* p. 212.
- (e) *Helmoldus Bangerti* p. 154.
- (f) *Saxo Grammat.* p. 260. sq. *Knyt. Saga* p. 214. Conf. *Cypræus* ap. Westphal. T. I. p. 212. sq.
- (g) *Saxo Gramm.* p. 269. (521)
- (h) *Saxo Grammat.* p. 271.
- (i) See *Danekwerth ad. P.* 113.
- (k) *Saxo Gramm.* p. 297
- (l) *Saxo Gramm* p. 358
- (m) *Saxi Gramm* p. 301. (522)
- (n) *Knytlinga Saga* p. 256. Conf. *Helmoldus* p. 239.
- (o) *Saxo Grammat.* p. 371.
- (p) *Hvitfeld* p. 167.
- (q) *Chron. Dan.* Ap Ludewig T. IX. P. 154. *Hvitfeld* p. 183.
- (r) *Chron Erics* ap. Lindenbr. P. 272. *Chron. Slav* ibid p. 204. *Petri Olai Collectan.* *Chrom Dan.* Ap. Ludew. P. 154. *Hvitfeld* p. 184.
- (s) *Hamsfortii Annal.* *Hvitfeld* p. 186.
- (t) *Origines Gvellsicæ* T. IV. Præsat. P. 89. 90. (523)
- (u) *Petri Olai Collectan.* Conf. *Hvitfeld* p. 197.
- (v) *Hvitfeld* p. 200. *Alb. Stadensis* fol. 211. *Chr. Erics* ap. Lindenbr. P. 273.
- (x) Datum in Slæswik MCCXXXIX. Vi. Idus Martii.
- (y) *Olai Petri Collectan.*
- (z) *Hvitfeld* p. 217. (524)
- (a) *Hvitf.* P. 222.223.225. *Alb Stadensis* fol. 221. b. *Benzelii Monum.* P. 148. *Herm. Corner.* Ap Eccard T. II. p. 894. *Annales Anonymi* ap Lindenbr. P. 259 *Chron. Sialandiæ* p. 65. 66. *Incertus Auctor* ad calcem *Sven. Agginis* p. 209-214. Conf. *Grammii* Not. Ad Meursium p. 413. *Chrom. Vet.* Beretter herom saaledes: M. C. C. L. Dux Abel fratrem suum *Ericum* Regem. Ad aleam ludentem captum proditiose in Sleswik in nocte S. Laurentii per Laghonem Gudmundson militrm occidi secit in Myosund & submargi, Sepultus primo apud *Prædicatores* extre mænia tunc mamentes, postea apud S. *Mariam in Holm*, tertio in *Ecclesia b. Petri*, inventus per piscatorem.
- (b) *Intertus Auctor* ad *Sven. Agg.* P. 219. *Hvitf.* P. 233.
- (c) *Hvitfeld* p. 237.
- (d) *Hvitfeld* p. 253
- (c) *Annal Bartholin.* Ex. Hist. Miraculor. S. *Erics* ms *Hvitf.* P. 245. fører det urettelig til 1257. *Chron. Vet.* Ap. Westphal. Tom. I. p. 1406. Tom III. p. 542. 544. (525)
- (f) *Privil. Bondonibus de Hærringstath* datum Slæswik MCCLVIII. Vi Kal. Septemb.
- (g) *Hvitfeld* p. 263. Conf. P. 266.
- (h) *Herm. Corner* ap. Eccard. T. II. p. 911. dog er denne Auctor meget urigtig baade i Navne og Aarstal.

- (i) *Hvitfeld* p. 269. 270. *Pontopp.* Annal. Ecclef. T. I. p. 724.
- (k) *Hvitfeld* p. 264. 273. *Grammii* Not. Ad Meurs. P. 437.
- (l) Diploma Petri Datum Slesik MCCLXVIII 22 Juni. (526)
- (m) *Hvitfeld* p. 274.
- (n) Noodts Beytrage T. I. p. 167. Privl. Er dateret in crastino beatæ virginis som uden Tvivl er 16 Augusti.
- (o) *Chron Eri* ap. Lindenbr. P. 275. *Continuat.* Alb. Stadens. P. 7. Det var uden Tvivl udi den Beleyring, Erkebiskoppen af Bremen Hildebaldus selv commanderede sine Hielpetropper, vorom i Hist. Archiep. Bremens. Ap. Lindenbrog. P. 100. saaledes: Idem Episcopus recipiens pecuniam a Duce Daciæ, obsedit civitatem Slesewik, non tamen sine damno, quia qvidam de suis ididem fuerunt occisi, & alii vulnerati. Ey dicitur, qvod iste suis ibidem fuerunt, qvi salarium recepit pro exercitu adducendo. *Cypræus* ap. Westphal. T. III. p. 241. forklarer dette, ligesom Erkebiskoppen var paa Kongens Side.
- (p) *Hvitfeld* p. 275. (527)
- (q) *Cypræus* ap. Westphal. T. III. p. 243. *Ulr. Petersen* i sit Manuscript om Slesvig fortæller og denne Ulykke, men paa ingen ande end Cypræi Auctoritet. Maaskee Cypræus af Skiødesløshed har tilegenet Slesvig den Ulykke, som 1281 overgik Hamborg, *Chron Slav.* Ap Lindenbr. P. 206.
- (r) *Eri* ap Lindenbr. P. 276. *Chron. Dan.* Ap Ludewig T. IX. P. 97. *Hvitfeld* p. 300. Maaske er det samme Ildebrad, som en gammel dansk Krønike henfører til et andet Aar udi disse Ord: 1296 Slesvig moxen alt sammen forgik af Brand Ny Aars Nat.
- (u) Privil. Hujus anni ms. (528)
- (v) *Hvitfeld* p. 632. *Chron. Holsat.* Edit. Leibnit p. 91.
- (x) *Hvitfeld* p. 666. *Chron. Halsat.* P. 95
- (y) *Hvitfeld* p 667. *Cron. Halsat.* Ap. Leinit p. 96
- (z) *Chron. Halsat* p 99. *Hvitfeld* p. 669. *Traziger* ap. Westph. T. II p. 1334.
- (a) *Hvitfeld* p. 669. *Chron. Dan.* Ap. Ludewig T. III. p. 312.
- (b) *Hist. Slev.* Ap. Westphal. T. III. p. 312.
- (c) *Ulr. Petersen* af Abraham Sauers Calender. Histor. P. 412.
- (d) *Westphalii* Monum. Cimbr. T. IV p. 1498. (529)
- (e) *Lackmans* Hist. T. I. p 304.
- (f) *Lackman* T. I p. 338.
- (g) Dette staar antegnet i Stadens gamle Skødebog med denne Advarsel hos: Ein ider hörde sich von auersupent, dar vele ungelukes plecht leider van tho kamende.
- (h) *Lamb. Alard.* Ap. Westphal T. I. p. 1900.
- (i) *Noodts* Veytråge T. II. p. 251.
- (k) *Westphal.* T. IV p. 3259.
- (l) *Helvaderi* Sylva Chron. Tii. P. 214.
- (m) *Noodts* letze Salunf p. 93. (530)
- (n) *Westphal.* Mon Cimbr. T. III. p. 710.

Stadsret. Slesvig har den ære at have allerældste Stadsret, ey alene i Hertugdømmet, men endog i hele Riget. Og gandske vist kan den stride med den lybske Ret om Fortrinet i Alder. Der er nu ingen mere Tvivl paa, og de Gamle har Slegt efter Slegt berettet os det, at Kong Sven, som omkom 1157 i Slaget paa Grathede, er Lovgiveren til denne Stadsret. Troligt er det, at han dertil har betient sig af de beste Borgeres Raad, af Stedets Vedtægter og Friheder, samt kanske andre gamle Love (o); thi hvo kan tvile paa, at en allerede 804 blomstrende Kiøb- og Handelstad har i nogle hundrede Aar (531) kunnet bestaae uden Love og Vedtægter. Hvad Aar Stadsretten er given, findes ingensteds antegnet, men man gietter ikke urimeligt, at det er skeet 1155 da Kong Sven var kommen lidet i Roe, efter at han fra sin Landflygtighed havde med en vældig Haan maatte aabne sig indgang i Riget ved Slesvigs Erobring, nemlig for da igien at bringe Staden nogenledes i Opkomst, og at bevise den nogen Naade for al den Ødeleggelse, som de fremmede Tropper der imod hans Villie havde anrettet. Men Skade er det, at man ikke har denne gamle og rare Lov i sin rette Form og i sit original Sprog, som den er skreven udi; thi enhver, som har indsiget i vore gamle Sager, bliver let var, at de Exemplarer vi have, trykte 1534, 1603 og 1733, ikke er andet end en tydsk og daarlig Oversættelse (p), som i det høyeste ikke kan være ældre end fra det femtende Seculo, hvorudi adskilligt synes i senere Tider at være indflikket, som neppe har været i den ældste Text; Endog meget uvist,

om Artiklenes Orden er den samme, som den fra første Færd haver været. Spør nogen, i hvad Sprog den er forfattet, svare jeg at være af samme Mening, som Herr Cancellær Westphal (q), at Hovedtexten har været enten Dansk, som var Kongens og paa den Tid de indfødte Borgeres Sprog, eller Latin, som var Munkeskrivernes da brugelige Sprog til offentlige Handlinger. Ligesom det er en Ære for Lybek, at dens Stadsret er bleven antagen i mangfoldige andre Stæder endog uden for Holsteen, saa kan og Slesvig berømme sig af, at dens Stadsret er bleven en Moder og (532) Mønster ei alene til de fleste Kiøbstæders Skraaer eller Municipal-Love udi Hertugdømmet (r), men endog til nogle i Nørre-Jylland. Og som den Flensborgske af 1284 og nogle flere af de andre ældste Stadsretter, som ere tagne af den Slesvigske, ere skrevne paa Dansk, skulde man des lettere troe, at den slesvigske Original har været Dansk, saa meget mere, som den tydske interpolerede Text, vi have, endnu viser Levninger nok af det danske Sprog og af dansk Ret. Men a der og har været en latinsk Codex til af den slesvigske Stadsret i gamle Dage, i det mindste 1386, i hvilket Aar Henning Flotow afskrev den flensborgske Skraa, det viser disse Ord som han der for udi haver skrevet: *Conveniunt hæ Leges Flensburgenses sæpe de verbo ad verbum cum Slesvicensibus, quas Sveno Grateheide conscrebi fecit in Latino Codice* (s). Man lærer og heraf, at Kong Sven Grathe allerede for 400 Aar siden er bleven anseet for Auctor til den slesvigske Stadsret. 1695 har Hertug FRIDERICH IV. inddraget begge Slesvigs Forstæder Lolfus og Friderichsberg fra Arensherreds-Ting under denne Stadsret. Samme, som den længe tilforn var befunden at være alt for kort og utilstrekkelig, blev 1595 med Hertug JOHAN ADOLPHS Tilladelse tagen under Revision, af nyere Love, Forordninger og Privilegier formeret og omstøbt til et større Corpus, bestaaende i 5 Dele, som dog aldrig er kommet i Brug.

(o) *Westphal*. T. III Præfat. P 56. 59. 60. 65. 76. *Helvaderus* Beschreibung von Slesvig Cap. 9. foregiver, at den slesvigske Stadsret er given 1070 af Kong Sven Estridsen, men han fremfører intet Beviis derfor, tilmed tales i Stadsretten om St. Knuds Gilde, hvilken ikke blev stiftet før længe efter denne Konges Tid, der tales og om lybske Penninge, om Hertug, og andet som er nyere. (531)

(p) Selv Overskriften og visse Artikler, saasom 86 og flere, vise tydeligen, at den tydske Text er foranstaltet af Magistraten efter Kong Svens Tid, og formodentlig efter at den danske Borger-Stamme begyndte at uddøe eller udarte, og siden den jydsk Lov var given.

(q) *Westphal*. T. III Præfat- p. 86. (532)

(r) *Westphal*. T. III. Præfat. P. 88 89. sq.

(s) *Westphal*. T. III. Præfat. P. 58. 59.

Privilegier. Men at komme til Stadens gamle Breve og Privilegier (t), da er det at undre over, at de ikke alle ere forloredne i de mange Omvexlinger af Krig og Ild, som Staden har undergaaet. En god Deel (533) af dem ere dog endnu til i Originaler, som jeg alle har seet, og nogle flere har Ulrich Petersen i sin skrevne Beskrivelse om Slesvig bevaret. Iblant disse sidste er det ældste latinsk Gavebrev af Kong Sven Grathe, dateret i Slesvig 1155 den 30. Nov. Hvorved han skienker Borgerne, for den Skade og de Voldsomheder som dem af hans Allierede i Krigen vare tilføjede, en Eng ved Slien, med saadant Vikor, at, naar Kongen eller hans Fogeder i Rigets Ærender kom til Slesvig, skulde deres Heste have frie Græsning derpaa (u). Et latinsk Brev af K. Erik Plogpenning, dateret Nyborg, uden Aar og Dag, dog omtrent 1242, hvori han befaler Borgerne at efterkomme, alt hvad Magistraten til deres eget Beste beordner og tilsiger dem (v). Kong Christoffer I. frigiver Borgerne af Slesvig for Told, Torggiald (x) og andre Kongens Rettigheder, paa hvad Steder de og inden Rigets (534) Grændser henkom for at drive Kiøbmanskab, dater. Ribe 1252 den 2 Augusti (y). Woldemar, Hertug i Jylland (z), bevilger Borgemester- og Raad udi Slesvig, at vælge og beskikke en

Byfoged, som paa Tinget skal opagte baade de høyere og ringere Bøder, tag imod Pengemulcterne, og af samme give Halvparten til Kongens Casse og den anden halve part til Staden, dat. Gottorp 1256 den 10 Nov. Erik Hertug udi Jylland giver Borgerne i Slesvig 1260 fierde Paaskedag (*). Samme Hertug, betragtede sin kiere Stad Slesvigs mangfoldige Ødeleggelse, forunder den en almindelig Torvedag hver Tirsdag og Fredag, og giver alle, som søge didhen, sikker Leide samt Frihed for Told og Torggiald, dat. Slesvig 1261 den 7 Febr. (a). Kong Erik Glipping giver Borgerne i Slesvig for deres troe Tieneste Frihed for at betale Arnegiald (b), dat. Slesvig 1272 den 16 Aug. (c). Magistraten (535) og Borgerne udi Slesvig indgaae med Borgerne i Flensborg et Forbund, hvorefter den, som anklager den anden for Øvrigheden, sine Medborgere uadspurte, skal bøde 3 Mark Sølv. Om nogen kommer i Havsnød, skal den anden, og og saavidt mueligt, hielpe ham; ingen af Parterne skal komme den anden i Forkiøb. Om nogen haver Klage mod anden, skal Sagen ved tvende Borgere afgjøres, dateret 1282 den 28 Junii (d). Kong Erik Glipping, i Betragtning af den Skade, Ulempe og Besværing, som Borgerne i Slesvig for Kongen og Riget ofte have udstaaet, giver dem frie for Tolds Erleggelse paa Skanør-Marked, dat. Flensborg 1282 den 16 December. Woldemar, Hertug i Jylland, bevilger Borgerne udi Slesvig, hvor de komme i Hertugdømmet, at købe Korn, Flesk og andre Varer, dateret Slesvig 1284 den 25 Jan. Samme Hertug tager Borgerne i Slesvig under sin Beskyttelse, og befrier dem fra at betale 40 Mk. Bygiæld (e) til Udbud, samt Arnegiæld, Arvkiøb (f), Torggiæld og Told (536) overalt i Hertugdømmet, samt fra al anden Tyng og Tieneste med at skatte til Slottet, ved Kongens Ankomst, Kar, Husgeraad og Sengeklæder, alt saa længe Staden bliver i Hertugens Eye, med flere Friheder, dater. 1286 den 20 Nov (*536). Kong Erik Menved, betragtede den Skade, Besværing og Uleylighed, som Borgerne i Slesvig ofte have lidt for Kongen og Riget, gior dem overalt i Riget toldfrie, dat. Kalundborg 1289 den 28 April (g). Hertug Woldemar forbyder, at ingen i Slesvig, Geistlig eller Verdslig, maae efter sidste Ildebrand saætte høyere Leye paa sine Grunde end sædvanlig, dat. Slesvig 1289 den 24 Maji. Samme Hertug, for at skaffe alle og enhver Sikkerhed, som passere ud og ind til Slesvig, forordner, at hvo som inden for Stadens Fæstningsverker ihjelslaar nogen, skal uden al Naade dømmes paa Livet; Hvo som saarer anden, skal miste Haanden; Hvo som flyer og ikke gribes i Gierningen, skal paakiendes ved Stadens Sandemænds Eed; Hvo som vil tiltale sin Gieldener, kan lade ham hefte ved Fogeden, indtil han betaler, dat. Slesvig 1291 den 20 Febr. Hertug Woldemar den Unge, i samme Terminis som den forrige Woldemar, giver Borgerne frie for 40 Mk. Bygiæld for Udbud, Arnegiæld, Arvkiøb, Torggiæld og Told overalt i Hertugdømmet, samt fra Tyng og Tieneste til Slottet, uden naar han selv kom der, med videre, dat. Slesvig 1325 21 Julii (h). Samme Hertug, som Aaret efter var indtrængt for Konge i Dannemark, (537) stadfæster Slesvigerne samme Privilegium, alene at han udstrekker deres Frihed at handle over hele Riget, dat. Ribe 1326 den 11 Dec. (i). Samme Kong Woldemar tager Borgerne i Slesvig, med alt deres Gods paa Landet, i sin Beskiærmelse og befrier dem og andre Skatter, undtagen Udbuds-Penge og almindelige Landskatter. Dater. Slesvig 1327 den 9 April (m). Greve Gerhard af Holsteen, sok bemeldte Mod-Konge havde giort til Hertug i Slesvig, Dannemarks Riges og Rygens Formynder, giver Borgerne i Slesvig et med næstforegaaende lige lydende Privilegium, dateret Slesvig 1327 den 9 April (n). Greve Gerhard til Holsteen og Stormarn stadfæster Borgerne udi Slesvig den af Kongerne Abel og Woldemar givne Frihed, at handle overalt i Dannemarks Rige uden Told og paa Skanør Marked, dat. Gottorp 1332 den 6 Julii (o). Woldemar, (538) Hertug i Jylland, forordner, at de af Borgernes Børn udi Slesvig, som vare komne i den geistlige Stand, og derfor efter Hertugens Faders Eriks Død ikke havde villet betale Byens Skatter af deres Arvegods, skulde herefter betale af samme, enten det laae udi Staden eller Forstaden, dateret Gottorp 1336 den 28 Januarii (p). Samme Hertug befaler alle, som søge Byeting i Slesvig og kaldes Borgere, at være Magistraten hørige og villige,

under Straf af deres Godsdes Confiscation til Byens Beste, dateret 1338 uden Dag og Sted (q). Samme Hertug tager Borgerne i Slesvig udi sin Beskyttelse, giver dem frie fra 40 Mark Bygiæld til Udbud, Arnegiæld, Arvkiøb, Torggiæld og Told overalt i Hertugdømmet, og fra al Tynge og Tieneste til Slottet, uden naar Hertugen selv er der, og for det øvrige stadfæster alle deres Frihed at handle uden Told i Dannemark og paa Skanør Marked, og ellers alle andre deres Privilegier, dateret Gottorp 1343 den 8 Nov. (s). De samme Grever, for den store Skade, som Raadet og Borgerne i Slesvig havde taget i den ulykkelige Ildebrand, giver dem Frihed udi sex Aar for al slags Skat og Tynge, dat. 1351 den 25 Maji (t). Nicolaus, Biskop udi Slesvig, stadfæster Borgemester og Raad de af hans Formænd Biskopperne dennem givne Friheds-Breve, at ingen Biskop eller anden Prælat maatte stevne nogen Magistrats-Person eller Borger af Slesvig til (539) nogen Ret uden for Staden, dater. Slesvig 1356 (u). Raadet og Borgerne i Flensborg slutte med Raadet og Borgerne i Slesvig disse Artikler, at Borgerne af Slesvig maatte i Flensborg paa deres Torv og Markeder handle som egne Borgere; Ingen Borger maae drage anden for Landets Øvrighed for Giæld eller anden Brøde, men alene for Magistraten i Flensborg eller Slesvig; Ingen flygtig Borger af Slesvig bør hæles i Flensborg, men staae til Rette som det sig bør, dateret 1386 den 21 Febr. (v). Gert, Hertug i Jylland og Greve udi Holsteen forbyder alle Indvaanerne i Staden og overalt udi Hertugdømmet at bortgive deres Huse eller liggende Grunde til Præster eller Kirker, alene deres Løsøre maae de give til hvem de ville, dateret 1390 den 20 Maji (x). Samme Hertug efter Overlæg med sit Raad i Slesvig, bevilger, at Borgerne skal være toldfrie i Hertugdømmet efter deres Privilegiens Lydelse, dateret 1391 den 7 Martii. Samme Hertug stadfæster Borgerne i Slesvig alle de af Kongerne Abel og Woldemar, hans Farfader Greve Gert, hans Fader Greve Henrik og Farbroder Greve Nicolaus dennem givne Privilegier paa Toldfrihed og frie Handel udi Dannemark og paa Skanør Marked, dat Gottorp 1395 den 13 Martii (y). Samme Hertug beder og befaler alle, som enten have leer bygge Huus eller Vaaning i Slesvig, (540) at de for Ilds Fare skal tække dem med Steen og Kalk, under 40 Mks. Straf, ligesom tilforn Greverne Henrik og Claus havde befalet, dernæst at de skulde hielpe til Stadens Befæstning, og være Magistraten lydige og hørsomme, dat. 1402 den 15 Junii (z). Henrik, Hertug i Slesvig og Greve udi Holsteen, giver Borgerne i Slesvig en med sin Faders af 1395 aldeles ligelydende Stadfæstelse paa Told- og Handels-Friheder i Dannemarks Rige og paa Skanør, dateret Gottorp i Slesvig alle af Kongerne og Hertugerne dem lovligen forundte Privilegier; tillader, dem overalt i Riget at handle med uforbudne Varer uden Told og Torvørtug (b), undtagen i Skanør og Falsterbod fra St. Olai til St. Dionysii Dag, da alle der maatte svare Told; At have Skuder og Skibe paa Fiskerie i Øresund, samt Heste og Vogn paa de skaanske og siellandske Markeder; At være frie for Arnegiæld, dog ar de forsyne sig med Stadens Pas, at ikke Kongen skal besviges i sin Told; At beholde deres Byfred (c) og gamle Stads-Grændser; At have ugentlig deres Byting og Torvedage, dat. Slesvig 1417 den 33 Aug. (d). Adolph og Gerhard, Hertuger udi Slesvig, en med deres Faders af 1395 aldeles ligelydende Stadfæstelse, (541) paa Told- og Handels-Frihed i Dannemark og Skanør, og paa alle andre deres Privilegier, dat. Gottorp 1431 den 16 Mart.(e) Kong N I. stadfæster Borgemestere, Raadmænd og Borgere i Slesvig alle dennem af Kongerne, Hertugerne og Greverne givne Privilegier, dat. Gottorp 1461 den 4 Martii (f). Samme Konge giver Borgemestere, Raad og menige Indbyggere i Slesvig det bekiendte Slie-Brev eller Privilegium at bruge og befare Sliestrømmen ubehindret med deres Fiskerie, Seilads, Kiøbmandskab, Næring og Biering, og det paa alle Sider, indtil en Ugesøes uden for Slesmunde, dateret Flensborg 1480 den 28 Sept. Høystbemeldte Konge, i Anledning af det Overmod som Karsten Wonsfleth havde øvet i Slesvig, befaler Magistraten herefter alvorligen at rette ovrér de Voldsomheder, som Adelsmænd maatte begaae der i Staden, under Fortabelse af Byens Privilegier, dat 1481 den 7 Jan. Kong Hans og hans Broder Hertug Friderich stadfæste Borgemestere, Raad og Menighed i Slesvig alle af deres Fader og

Forfædre dennem givne Privilegier, dat. Gottorp 1484 den 5 Januarii. Hertug Adolph stadfæster alle Stadens Slesvigs Privilegier, i sær deres Slie-Brev. Og tillegger denne nye Frihed, at ingen fremmede Kiøbmænd matte bruge Forkiøb for deres Stads Porte, paa Torvet og ved Skibsbroen, dat. Gottorp 1545 den 12 Aug. Samme Hertug berettiger Borgerne i Slesvig, aarlig at besigtige Slien, og tilsee, at Strommen overalt paa 40 Favne holdes frie og aaben, dat. Gottorp 1550 den 4 Majii. Samme Hertug forpligter sig, før en af Magistraten og Borgerne i Slesvig overladt Dam ved Apenstorp, at erlegge aarlig til Byens Beste 6 Mk. Lybsk, dat. Gottorp 1580. 16 Maji. (542) Hertug Philip confirmerer Hertug Adolphs 1545 Staden givne Privilegium, dateret Gottorp 1589 den 12 Julii. Hertug Johan Adolph stadfæster forbemeldte Hertug Adolphs Privilegium, dater. 1593 den 18 April. Kong CHRISTIAN IV. ved sin Arvehyldning i Hertugdømmet confirmerer alle Slesvig Stads Privilegier, dat. Flensborg 1593 den 1 Sept. Hertug Joh. Adolph confirmerer paa ny Hertug Adolphs og tillige alle andre Slesvig Stads Privilegier, dat Gottorp 1596 den 19 Febr. Samme Hertugs Constitution for Slesvig, 1) om Skippere og Handlende at anlegge ved Skibsbroen, 2) om Broepenge, 3) om Herskabets Forkiøb af ankommende Varer, og med samme at anlegge til Gottorps Brygge, 4) om de slesvigske Fiskere, 5) om Forbud paa Bismark Øl. Dat. Gottorp 1600 den 23 Julii. Hertug FRIDERICH III confirmerer oft bemeldte Hertug Adolphs og alle andre Staden Slesvig Privilegier, dat. Gottorp 1600 den 23 Julii. Hertug FRIDERICH III stadfæster Staden Slesvig alle af sine Forfædre givne Privilegier, dat. Kiøbenhavn 1671 2 Jun. Hertug CHRISTIAN ALBERT forlænger den Slesvig Bye 1652, formedelst den afbrændte Holm givne Frihed paa 20 Plove endnu paa 27 Aar, og eftergiver Contributions Restantzerne, dateret Gottorp 1673 den 2 Jan. Kong CHRISTIAN V. confirmerer den for Slesvig giorte Constitution af 1600 angaaende Skibsbryggens Rettighed, datere Gottorp 1695 den 20 Julii. Nyere Privilegier vides ey.

t) (532) Westphal. T. III. Præsat. P. 88 89 sq. (533)

u) Dersom dette Document i alle Maader har sin Rigtighed, er det noget besynderligt, at Kong Sven tituleres deri Danorum Slavorumqve Rax, dernæst kan man af dets Dato noget nær troe, at Kongen ved samme Tider har givet og bekræftet Stadsretten. Om denne Eng, kaldet Königswiese eller Kongs-Ængen, handler den 86 Artikel i Stadsretten.

v) Dette Brev er endnu til i Orig. Paa Pergament, og henføres af Ulr. Petersen og andre til en sildigere Kong Erik, men efter mit Tykke uretteligen.

w) ingen

x) De som ikke forstaae Dansk, forklare dette gamle danske Ord urigtig af det Tydske Thor, ligesom Thorgeld, gabella ad portam urbis solvenda, Port, Told. Men det kommer af det Danske Torv eller rettere Torg, forum, og bemerker den liden Penge-Afgift, som betales i gamle Dage for den Frihed at søge Torv, eller for noget vist Stade eller Sæde paa Torvet i nogen Kiøbstæd. Torvørtug er det samme, som forekommer siden i Erics Pom. Privil. 1417. Af dette Ord Torv, forum, har endnu den Gade i Slesvig, som gaaer til Torvet, sit Navn Torfstrasze, ikke af Torf eller Tørv, cefpes, saa den Tyds burde hede Marktstratze. (534)

y) Orig. paa Perg. Er tilovers, hvoraf man seer, at de i hans Faders og Forfædres Tider havde havt samme Frilyd, men de ældre Kongers Breve herom ere længe siden forlorne.

- z) Hertugerne skreve sig Duces Justiæ, sa længe den danske Kongestamme havde Hertugdømmet, men da det kom til Greverne af Holsteen, skrev Gerhardus sig 1395 Dux Slesvicensis, endskiønt han tilforn 1390 havde skrevet sig Hertoghe to Jutlande.
- (*) Orig. paa Perg er tilovers, andre føre dette Brev til 1264.
- a) Orig. paa Perg. Er i Behold.
- b) Arngiald omtales i den gamle danske Flensborg-Skraa, given 1284 af Hertug Woldemar, Art. 64 116. og betyder at slags Penge-Afgift eller aarlig Skat, som i gamle Dage af Øvrigheden var paalagt ethvert Ildsted eller Borgerhuus i nogen Stad. Det kommer af det gamle danske Ord Arn, Arnested, hvormed endnu undertiden Fyrstedet i Skorstenen kaldes.
- c) Orig. paa Perg. Er tilovers, (535)
- d) J. H. a. Seelen Memorab. Flensburg. P. 195.
- e) Bygiald var det samme som Byskat, en aarlig Skat af 40 Mark Sølv, som Byen var ansat for Udbud eller Krigsrustning.
- f) Arfkiøb var et Penge-Paalæg, som en Fremmed, eller den, som vilde sætte sig ned i nogen Kiøbstæd, maatte betale, i Fald han vilde, at hans Efterladenskab efter hans Død skulde komme hans Arvinger til gode, men havde han ikke betalt sit Arvkiøb, faldt hans Arv, eller hvad han sig efterlod, til Landets højeste Øvrighed, undertiden Halvdelen til Staden, ligesom enhver Stads Privilegier eller Stadsret tilholdt. Prisen var sat efter Stedets og Tidens Beskaffenhed. Døde nogen, som havde betalt Arvkiøb, og ingen Arvinger indfandt sig, skulde Arven dog forvares Aar og Dag af Magistraten, før den gik i Kongens Være. Døde nogen hastig, druknende eller blev ihjelslagen, skulde Arven ikke falde til Kongen, omendskiønt han ikke (536) havde betalt Arvkiøb. Om Arvkiøb, see slesvigske Stadsret Art. 19.37.38. 39. It. Jus Civit. Ripens. Ap. Westphal. T. IV. p. 2008.
- g) Orig. paa Perg. Endnu i Behold.
- h) Orig. paa Perg. Er endnu i Behold (537)
- i) Originalen paa Pergament er i Behold.
- j)
- k) Inne og Stuth vare Navne paa visse aarlige Skatter, som i gamle Dage betaltes til Landets Øvrighed af alle boesatte Borgere og Bønder, og vare fastsatte til visse Aarets Tider. Man finder nævnet Midsommer Stuth, Jule, Stuth, Paaske-Stuth, endog Tyve-Stuth. Naar Skatten betaltes i Kornvarer, heed den Stuthkorn.
- l) Qværsæth, af at sidde qvær, var en Skat, som de Bønder betalte, der sadde hiemme, og ikke havde saa megen Jord, at de deraf behøvede at udruste nogen eller selv gaee med i Krigen.
- m) Ulr. Petersen har alene en tydsk Oversættelse deraf, visende paa et andet Sted at Originalen har været paa Latin, men fører det uretteligen til 1337, da Waldemarus Slesvicensis ikke førte Kongetitel.
- n) Orig. paa Perg er endnu tilovers.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 5

- o) Orig. paa Perg. er i behold. (538)
- p) Originalen paa Perg er endnu til.
- q) Orig. paa Perg er endnu i Behold
- r) Ligeledes
- s) Ligeledes
- t) Ligeledes (539)
- u) Originalen paa Perg. er endnu til, men de deri nævnede forrige Biskoppers Breve ere forlorne. Om denne Frihed handler den 40 Art. I Stadsretten.
- v) Er trykt i Seelens Memorab. Flensburg p. 195. Origin. Paa Pergam. Er og endnu i Behold.
- w) Ll
- x) Orig. paa Perg. er endnu til.
- y) Orig. paa Perg. er endnu i Behold. Det var ellers en besynderlig Magt, disse Hertuger og Grever tiltog sig, at give og stadfæste Privilegier i deres Overherres Rige og Lande. (540)
- z) Originalen paa Pergam. er i behold. Dette er indført i den 116 Artikel af Stadsretten, men de tvende Grevers Breve derom findes ikke mere.
- a) Orig. paa Perg. er endnu i Behold
- b) Torsørtug er det samme, som forhen er kaldet Torggiald, og var den Kiendelse, som blev given for den Frihed at søge Torv i nogen Kiøbstæd.
- c) Byfridh forstaaes om en Stads hele Strekning, Mark og Grændser, inden hvilke den burde have Fred og Sikkerhed, og er det samme som de Tydske kalde Wickbilde, hvorom i Slesvigs Stadsret Art. 16. 19.
- d) Orig. paa Perg. er endnu i Behold. Kongen havde paa den Tid indtaget Slesvig, da han gav Borgerne dette Privilegium. (541)
- e) Orig. paa Perg. er endnu tilovers.
- f) Ligeledes (542) (543)

Stads Vaaben. Man veed ikke, hvor gammel Slesvig Stads Vaaben er, ey heller af hvem og ved hvad Leylighed Staden har faaet det. Efter rimelig Gietning kan det neppe være ældre end fra 1200. Det allerældste (543), som Ulrich Petersen i Stads-Seglet under Documenter af 1299 har fundet, forestillet en over et brusende Vand opmuret Befæstning med et høyt Taarn i Midten, som med Takker og Glughuller er forsynet, paa hvis høyere Side en med Spidserne indvendt Halvmaane og paa venstre Side en sexoddet Stierne viser sig. Omskriften er: SIGILLVM. CIVIVM. DE. SLESVIC. Feltet i Vaabenet er blaat, Muurverket rødt, Strømmen Sølv, Halvmaanen Sølv og Stiernens Guld. Dette Vaaben, som endnu findes brugt i Sigiller af 1415 (g) og formodentlig under langt nyere Documenter, er Slesvig rette og ægte Stads Vaaben. Taarnet og Muren sigter paa Stadens Leye ved Slien og den gamle Søefart. Maanen kan betyde dens Ælde og Anseelse iblant Hertugdømmets Stræder. Stiernens lykkelige Tilstand og blomstrende Handel i gamle Dage. I senere Tider har dette Vaaben

undergaaet adskillige Forandringer, saavel i Stads-Seglet, som her og der malet eller paa offentlige Bygninger udhugget, hvilke man for endeel kan tilskrive Signetstikkernes, Malernes og Bildhuggernes Indfald og formeente Kunstforbedring. Først har man taget Muren bort ved den høyre Side, og gjort en Port nederst paa Taarnet; dernæst, som noget besynderligt. Indsat under Maanen et lidet Skiold som et adeligt Vaaben; Siden har man 1607 forandret det faste Taarn til en stor muret Port med et Gallerie og et lidet Taarn over, og sat et andet Taarn eller (544) Blokhuis hos den venstre Side; Endelig har de i vore Tider igien forbedret Stads-Vaabenet, antaget den gamle Muur med Taarnet, og ladet i Midten en aaben Port med en Jernkam udi. Men underligt er det, at de har ladet det lidet uvedkommende Skiold under Maanen forblive. Dette Skiold, som ligner det adelige Rantzovske Vaaben, veed ingen, naar eller hvorfor det er blevet indtaget i Slesvigs Stads-Vaaben. Nogle Skribenter, som have levet sidst i det sextende Seculo. Have, for at slattere den store Lærdoms-Elsker Statholder Henrich Rantzov, gjort dette Skiold til denne Families Vaaben, paastaaende, at det Familien Ære er anbragt i Stadsvaabenet, for nogen Rantzovs sær Fortieneste af Slesvig eller gammel Høyhed over Staden. Men som dette er sagt uden al Grund og Beviis, fortienet det ingen Troværdighed. Desuden findes dette Skiold ikke altid og allevegne paa lige Maade inddeelt, men undertiden ligner det andre slesvig-holstenske Adelslegters Vaabener, saasom von Ucken, von Stöcken, og deslige, og kommer altsaa intet ud deraf til nogen Hæder mere for den eene end for den anden Familie. Men om det er skeet for nogen sær Persons skyld, da kanskee har Slesvigerne dermed sidst i det femtende og sextende Seculo henseet til den, som paa de Tider har været enten Statholder eller Amtmand paa Gottorp, dog uden at man nu kan vide deres egentlige Aarsag dertil. Det lidet Skiold som nu sees i Vaabenet er rødt og hvidt, deelt lige ned ad, med tvende Bøffelhorne paa Hielmen.

- g) Se Noodts Nachricht von der Familie p. 10. 26. hvor der handles om dette Vaaben, og vises paa det indsatte Blad nogle af de foranderlige Maader, som det er brugt paa. Conf. Elverfelt de Holsatia fol. R. 3. Angeli Holst. Chron p, 27. Rantzovii Cimbr. Descript. Ap. Westphal. T. I. p. 52. (544) (545)

Besætning. Fra de ældste Tider af har Slesvig efter Stedets Natur og Beliggenhed, snart til Halvdelen, havt en Art af Fasthed formedelst de omkringliggende Vande, mod Østen og Sønden Slien og de derfra til begge Sider udskydende Indvige kaldte Noor, mod Vesten Pøler-Vig samt endeel Moradser og Enge, som til endeel fordum have været aabne Søer. For at betiene sig af disse naturlige Fordele, har (545) man efterhaanden taget Kunsten til Hielp, og søgt at lukke for de øvrige aabne Dele og Tilgange, med Grave, Volde, Mure, eller Casteller og Blokhuse, ligesom hver Tids Mode og Omstændigheder har udfordret. Nu for Tiden er saa got som ikke det mindste Spor tilpvers af fordum Dages Fortification, undtagen et Stykke af en gammel Vold og Grav paa Friheden fra Slien til Norder-Havn; Men i Begyndelsen af forrige Seculo har man endnu her og der seet store og kiendelig Levninger deraf, som efterhaanden ere sleifede, opfyldte, og til andet BBrug anvendte (h). Som Slesvig fra meget gamle Tider har været, ligesom endnu er, Dannemarks Riges alleryderste Grændtestad imod Tydskland, og tillige før det niende Seculum en vigtig Søe- og Handelstad, saa kunde man gierne troe, at den endog før samme Seculum har saavel imod Sæerøverne som indfaldende Landmagt havt nogen, skønt ufuldkommen, Forsvarsverk for sig. Af saadant synes Navnet Oldenborg paa Hadeby-Siden og nogle flere Rudera at være en Overblivelse, Men saasnart Historien begynder at lyse for os, har vi Vidnesbyrd nok om Byens Befæstelse, dog menhed, eftersom det alt har været Stykkeverk, og ethvert Herskab har til sin Tid bygt og ombyggt alt efter sin Kundskab og til sine Hensigters Understyttelse. Den ældste Vished vi har om noget saadant, give os de frankiske Skribenter (i), som fortæller, at Kong Gotfrid i Aaret 808, den Tid han havde forstyrret den meklenborgske Stad (546)

Rerik, og bortført Kiøbmændene med sig til Slesvig, foretog sig at drage en Vold og et Brystvern for Eyderen lige fra Øster- til Vester-Søen, som skulde tiene til en Beskyttelse for der hele Rige, men især for denne Stad. Samme Nytte havde Slesvig af de nye og vidtløftige Verker, som Dronning Thyra og Kong Harald Blaatand i næstfølgende tiende Seculo, under Danneverks og flere Navne, anlgde hos og omkring Slesvig og lige hen til Holdingsted. Disse Anstalter sigtede alle til den tydske Side, men de Ødeleggelser, som K. Harald Haardraade af Norge og kort derefter Venderne ved Midten af det ellefte Seculo anrettede i Slesvig, saavel som den siden iblandt Landets Prindser tiltagende indvortes Uenighed, gav Øvrigheden og det mægtigste Partie Anledning nok til at tænke paa mere og mere Sikkerhed for de andre Sider af Staden. Hvo vil tvivle om, at saa aarvaagne Konger, som Sven Estridsön, Knud den Hellige og Erik Eyegod, jo og have sørget for Slesvigs Velfærd og Forsvar. Om den sidstes Søn Hertug Knud, som vidste vældigen at frede baade Staden og Landet ved at udfeye alt Søe- og Land-Røverie, skrives, at han lod komme Bygmestere og anlagde tvende Casteller, et paa hver Side Slien, hvor Strømmen var smallest; Siden lod han gjøre Jern-Rekker, samt Træ-Bolverker og Bomme over Sundet, hvorved han kunde lade Havnen tilslutte og oplukke efter Behag; Castellerne besatte han med Mandskab, som skulde passe paa Søe-Siden og paa den af hannem der anlagte Told (k). Men at der og paa de Tider har været lovlige Fæstningsverker til Landsiden, det viser de kort efter Knuds Død paafulgte indbydes Krige imellem Kong Niels og Erik Emun. Denne sidste tog sin Tilflugt til Slesvig, som det fasteste Sted i Riget, og ved Borgernes Hielp end videre saaledes forbedrede (547) Fæstningsverkerne, at, omendskiønt Byen af Kong Niels og Prinds Magnus med en stor Magt blev belejret, vare de ikke i Stand til at tvinge eller indtage den, indtil den selv efter nogle Maaneder overgav sig. Magnus skal endnu have gjort Staden fastere imod Keiserens truende Anfald, og iblant andre Verker ladet opkaste den Vold ved Nooret østen for Klosteret (l). Slesvig blev i de Tider anseet af den Fasthed, at man der hensatte Stats- og Krigsfanger i sikreste Forvaring. Der holdte Hertug Knud de tvende meklenborgske Fyrster Pribislaum og Niclotum fangne (m), der lod Kong Nicolaus, Erkebiskop Atzers Broder Christiern i en Fæstning hensette (n), der lod og Kong Erik Emun tvende sin Broders Haralds Sønner i et Castel ved Slien forsvare (o). Kong Sven Grathe, ved sin Sikkerhed at gjøre Staden fast. Iblandt andre Verker har han efter de Gamles Beretning ved nordre Siden paa et Bierg ladet opføre et Blokhuus med et høyt Vagtaarn (p), og sat Straf for dem, som beskadede Stadens Fæstning og toge enten Pæle, Planker eller Stene deraf (q). De Beleyringer, som Slesvig ved de Tider udstod snart af Knud og snart af Sven, vidne noksom om dens Befæstning paa alle Sider. (548) At Selsvigernes Porte i Kong Waldemar I. Tid bevogtedes af 60000 Danske, det maae forstaaes ey alene om Stadens, men tillige om hele Dannemarks Fæstningsverker ®. De mange Slesvigs Beleyringer og Indtagelser, som i det trettende Seculo skede af Kong Erik Glipping, gvie vel at formode, at Befæstningen i de Tider mere er bleven ruineret end i Stand sat. At ellers Byens gamle Befæstning har til største Delen bestaaet af Tømmer og Træverk, sees ey alle deraf, at den i gamle Registrere nævnes Plankæ, og i Stadsretten forbudet at borttage af den Pæle og Planker, og i Stadsretten forbudet at borttage af dens Pæle og Planker, men endog deraf, at, da Byen 1288 ved ulykkelig Ildsvaade var lagt Aske, har Hertug Woldemar ladet den rundt om befæste af det Tømmer fra Gottorp Slot som han lod nedbryde, saa at den nu var som en Nøgel og Lukkelse fore hele Dannemark (s). I det Privilegio, som Hertug Woldemar 1291 gav Slesvig, om Stadens Fred i Tilfælde af Mord, Saar og Geldnere, findes til Oplysning om dens da værende Besætning denne Artikel: ”Dersom nogen, Fremmed eller Borger, enten i Staden eller inden dens gamle Mure, eller dens Omhængninger mod Norden, som bliver kaldet Frisæwirki, Angelbowirki og Saldergater (t), (549) eller inden den store Vold nær St. Johannis Kirke mod Østen, eller inden for Vandet Slien, som flyder imellem Staden selv og Hadeboth, eller inden for det gamle Slot,

som kaldes Jiriansborg, mod Vesten, ihjelslaaer nogen, da skal han dømmes til Døden.” Af de her opregnede Frisærvirke og Angelbowirki, hvilke og nævnes under 1415, gjør man sig den Slutning, at Friserne og Anglerne, Indbyggere i Hertugdømmet, have hver havt sin Deel af de Krigstider at kunne have sin Tilflugt i Staden med Familie og Gods. 1402 befaler Hertug Gerhard Indbyggerne at hielpe til Staden at befæste, naar de derom vorde tilsagte. 1415 var Slesvig i saadan at befæste, naar de derom vorde tilsagte. 1415 var Slesvig i saadan Forsvars Stand, at Kong Erik af Pommern ikke strax torde ved Beleyring angribe den, men paa alle Udsiderne opbygde Skandser for at indspærre Staden saasom Konningsborg ved Slesmunde i Svansen, Vildspang udi i Angeln og Fresenborg ved Threen (u). Aaret derefter kom Kongen Staden nærmere, anlagde en nye Fæstning imod den paa Hesteberg, men maatte forlade Beleyringen, indtil 1417 da han kom igien med en langt større Magt, og endelig indtog Staden. 1425 blev Slesvig paa nye af Hertugen sterk befæstet med dybe Graver, Vold og Palisader, saa at Kong Erik, da han baade i dette og følgende Aar 1426 med en vældig Haand angreb Staden, dog ikke blev den mægtig (v). Efter den Tid er intet videre tænkt paa noget Fæstningsverk om Slesvig at vedligeholde; thi først var det uforholdent, siden Kong CHRISTIAN I blev tillige Herre over Slesvig og Holsteen, dernæst var hverken Situationen beqvem eller den gamle uregelmæssige Fortifications-Art til nogen Nytte, (550) efterat Kanoner og andre Beleyrings-Maader kom i Brug. Imidlertid nævnes derefter, og mere end 100 Aar efter, i gamle Registrere og Regninger, hvoraf et har hedet Sandersborg. Et Document af 1504 viser, at Stadsgraverne have gaaet tet forbi Graabrødre-Kloster. Disse Stadsgrave ved Biskopgaarden liggende, som 1566 med Fiskerie og Nytte bleve til Cancellar Adam Traziger overdragne, ere siden blevne tildeels opfyldte og med Bygninger besatte (x)

h) See Helvaderi Schleswigs Bescjreibung Cap. 3.

i) *Vita Karoli M.* apud Pithoeum Paris 1588. 8. P. 11. p. 66. Det selv samme findes hos mangfoldige Annalister i Du Chesnes og fleres Samlinger under det Aar. 808. (546)

j)

k) *Knytlinga Saga* p. 177. (547)

l) *Fragim Hist. Selsv.* Ap. Westphal. Tom. III p. 272.

m) *Helmoldus* Edit. Bangerti p. 119.

n) *Sveno Aggonis* p. 110 *Christiarnum captivavit, ferreisqve vinctum compedibus, ad castrum quoddam prope Slesvicum custodiae mancipandum delegavit. Saxo Gramm.* p. 244 in ostii *Slesvicensis ergastulum* relegatur.

o) *Saxo Grammat.* p. 247 Ambos arclissima apud Castrum Slevicense custodia asservari præcepit. *Chron. Dan.* ap Westphal. T. I p. 1417. *Beronem & Hericum ad castellum quod est ante portum Slesvic* submersit.

p) *Cypræi Annal Ep. Slesv.* P. 168. *Fabricius* ap. Westphal. T. III. p. 383.

q) Se Slesvigs Stadsret Art. 109. (548)

r) *Saxo Grammat.* p. 343. *Conf. Fragm. Hist. Selsv.* Ap Westph. Tom III. p. 2777.

s) *Chron Eriki* ap. Lindenbr. P. 276.

t) Saldergater synes at have været en vis Egn i den nordre Deel af Staden, bestaaende af én eller flere Gader, som i gamle Dage har været dette Navn, og ligget tet ud til Stadens

Befæstning. Heraf heder endnu formodentlig det saa kaldte Solterberg eller Klosterfeld imellem Nooret og Pypendick. 1413 nævnes en Lykke hos Solterbek, og udi et Brev af 1334 nævnes Solterbek-Mølle at være given af Hertug Erik til Jomfruklosteret udi Slesvig. (549)

u) *Chron Holst. Ap. Leibnit p. 95. Helvaderi Sylv. Chron. T. I. p. 118 sq.*

v) *Hvitfeld p. 726. 727. Chrom Hof ap. Leibnit p. 116 (550)*

w) A

x) See *Noodts Veytrage T. II. p. 260 277. 350. Westphal Monum T. IV. p 3198.*

y)

Gamle Slotte. I og omkring Slesvig har i gamle Dage været anlagte adskillige Slotte og befæstede Huse. Det allerældste og som formodentligen har været bygt længe før Christendommens Begyndelse, holder jeg for at have ligget sønden i gamle Hedeby ved den Indvig af Slien, som kaldes Syndersund eller Hadebyer-Noer, paa den rundagtige Plads, som endnu kaldes Oldenborg. Denne gamle Borg eller Castel, som i Størrelse har lignet en liden Stad, og kanskee været den allerførste og ældste Hetheby, har, som det synes, havt fire Porte, og paa østre Siden været befæstet af Nooret eller den brede Havn, men rundt om paa de øvrige Sider af sterke Volde og Grave, som man endnu kiendeligen seer. Derudi paa en høi Banke har det egentlige gamle Slot staaet (y). Pladsen er for mange hundrede Aar siden jævnet og inddeelt til Agerland, og er omliggende Landboer tilhørende. Under Jorden har man her og der fundet Tømmer, Pæle og Rudera af Muur og Steenbroer, som alt vidner om fordums Bygninger og Gader. Navnet Oldenborg kan ikke have været Stedets første Navn, men det er først saa blevet kaldet, efterat Staden (551) er bleven udvidet og har faaet et andet og nyere Slot, hvilket efter al Anseelse har været den i Nordvest derfra anlagte liden Befæstning, som man i nyere Tider, efter den vrang Indbildning om det slesvigske Marggreveskab, har kaldet **Marggreve-Slottet**, da jeg ikke kan see eller troe andet, end at dette har været et lidet Castel, anlagt imellem Stadens egentlige Fortification og Landets store Besætning Danneverk til at secundere begge.

614 Og det er ikke at tvivle paa, at jo i den store Udstrekning, som det vidtløftige Danneverk havde, har været indrettede mange smaae Casteller og Blokhuse, til at rumme den store Darnison af Krigsfolk, som Fæstningsverkerne skulle besættes med, og som sædvanligt i det mindste var 60000 Mand. Helvaderus (z) har forvirret førstbemeldte Oldenborg med dette sidste Slot, da man dog endnu tydeligt kan adskille deres Situation. Bierget, som det sidste Slot har været bygt paa, er nu for Tiden med Egetræer og tykke Busker bevoxet, og de gamle Verker af Bønderne saaledes slettede og forandrede, at ikke det mindste Spor er tilbage enten af Slot eller Fæstning. Ved Foden af dette Bierg findes en stor Sandgrube, hvor nogle got Folk sidst i forrige Seculo log sig ved en forløben Munk forlede til at lade grave efter en her skiult Skat, dog med Hertugens Tilladelse. Efter at de med stor Bekostning længe havde gravet forgieves, gjorde Bedrageren sig usynlig og lod Intereesenter beholde det Tab de havde. **Blusseborg.** Det tredje Slot skal have ligget paa et Bierg i det sydvestre Hjørne af Kongs-Engen tet ved Slien, og efter Tradition være opbyggt af den vendiske Herre Blusso, som med sine (552) Landsmænd i Aaret 1066 overrumplede og ødelagde Slesvig. Stedet heder nu Luseberg, og deraf synes Cypræus og andre at have gjort det Navn Blussenborg (a). Ingen gammel Skribent nævner denne Fæstning, ey heller synes det saa ganske troligt, at Blusso har havt saa lang Tid og sat sig saa fast i Slesvig, at han der skulde have opført et Slot. Jeg indstiller derfor til Undersøgning, om ikke det Slot eler dem Skandse, som man paa

Lusebiorg har fundet Kiendetegn til, snarere maatte høre til de Befæstnings Anstalter, som Hertug Knud efter 1126 log gjøre ved og i Slien, deels til Stadens Forsvar, deels for de Søfarendes og sin nye anlagt Tolds Sikkerhed (b).

z) Vid *Cypræus* ap. Westphal T. III p. 192. (551)

æ) *Helvaderi* Beschreibung von Slesvig Cap. 3. *Meursius* har taget sin Beretning om dette Marggreve-Slot af *Cypræo*, men hverken *Cypræi* eller *Helvaderi*, eller andre saa nye Skribenters Vidnesbyrd gielder noget om saa gale Ting, *Grammii* Not. Ad. Meurs. P. 140. (552)

a) See Westphal Monum T. III p. 205. 269. 382. *Cypræus* skiller ikke Tiderne ad, men aldeles consunderer den Ødelæggelse, som Blusso i K. Sven Estridsens Tid anrettede udi Slesvig, med de Streiferier, som Henrik fik af Hertug Knud, skede paa Jørgensborg ved Slesvig, da det dog af Sagens Sammenhæng og Saxonis Ord synes klart, at det var i Henriks eget Land, formodentlig paa noget Slot her foran i Bagrien eller Meklenborg. See *Cypræi Annales* p. 128 134.

b) Herom skriver Auctor til *Knytlinga Saga*, som har levet ikke meget længe derefter, p. 177 saaledes: *Cnutus donum redux, convocatis architectis, ad utranmqve finus Slesvicensis oram, eo in loco, ubi fretum prope urbem augustisfunum, propugnacula exstruxit, ferreisqve ac partim ligneis vectibus commisit, qveis portus clauderetur. Eisdem præsidia militum imposuit, qvi fretum custodirent, impedituri, ne qva navis temere elaberetur, neu nisi portorio soluto portum subiret.* (553)

Jørgensborg. Det fierte Slot var Jørgensborg, som laae paa den liden Holm i Slien mellem Slesvig og Hedeby, nu kaldet Mevenberg af den Mængde Maager, paa Tydsk *Mewen*, som der om Sommeren (553) opholdt sig (c). Af dette Slot har været til og havt dette Navn, det viser unegteligen et Hertug Woldemars Privilegium af 1291, som nævner *Castrum antiqum* qvod *Juriansborgh* dieitur, den gamle Fæstning kaldet *Juriansborg* (d), som laae vesten ved Slesvig og hvor inden for Staden paa den Kant skulde have Sikkerhed. Det var paa (554) denne Holm Jørgensborg Kong Erik af Pommern og de Danske, da de beleyrede Slesvig og havde her sit Hovedqvarter, bleve af Hostenerne overrumplede og fordrevne €. I det gottorpske Amts-Register af 1603 nævnes dette Sted endnu *Jürgensborg*, og *Helvaderus* taler om Slottes Grundvolde og *Rudera*, som ved samme Tider ere seete (f). Men ikke længe tilforn var af Hertug Adolph paa dette Bierg bygt et lidet *Lysthuus* med Træer omgivet, som dog ikke længe blev ved Magt (g). Man veed ikke, naar og af hvem dette Slot enten er bygt eller igien nedrevet; thi hvad *Cypræus*, enten den ældre eller yngre derom beretter, er ustadigt og ikke troværdigt. Dersom nogen rimelig Gietning maae have Sted, da troer jeg, at dette Slot har været en af de Befæstninger, som Hertug Knud indrettede, som sagt er, mod Søerøvere og til Slie-Toldens Sikkehed. Dog negter jeg ikke, at der endog før denne Hertugs Tid gierne kan have været noget saadant Anleg. Uden Tvivl har dette Slot været det *Castrum Slesvicense* eller *ergastulum osin Slesvicensis*, hvor Kong Niels indsatte den fangne *Christiern Svendsön*, og K. Erik Emund de tvende sine Brodersønner, hvilke han lod drukne i Slien (h). Som denne liden Øe med sit Castel eller Slot laae midtveis imellem gamle Staden og Hedeby, og Vandet, som er grundet og lavt, forudum ikke vr nær saa bredt over som nu, da saa meget baade af Holmen og begge Landsiderne er bortskyllet, saa havde man fra gamle tider af, og kanskee i Høybemeldte Hertug Knuds Tid, anlagt en fast og bred Dæmning (555) fra Slesvig Siden ober til Jørgensborg, og en anden derfra igien over til Hedeby, saa at den almindelige Farevey

til og fra Ekernførde og Holsteen faldt igiennem dette Slot (i). Men da samme Dæmninger vare alt for meget udsatte for Veyrets og Bølgernes Anløb, og ikke kunde vedligeholdes, har man maatte indrette den anden Passage forbi Gottorp, som endnu bruges. Det femte Slot ved Slesvig var **Hesteberg**, som rettere var et Castel anlagt paa de Bierg Hesteberg imellem Staden og Gottorp Slot. Hvitfeldt og Pontanus kalder dette Slot Hattersborg, men om det saa har hedet, eller det er en Feytagelse i Navnet Hesteberg, er uvist. Kong Erik af Pommern i de svære Krige han førte med Hertugerne om sin og Rigets Ret til Hertugdømmet Sønder-Jylland, bygde 1416 denne Fæstning, og tænkte dermed at udhungre Gottorp og tvinge Slesvig, som han da havde belejret; men Aaret derefter blev det af de Holsteenske og deres Allierede indtaget og Garnisonen ihjelslagen (k). Danckwerth paa sin Tegning af det gamle Slesvig, kalder det Kong Eriks Slot. Efter de Tiders Maade var det meget fast, omgivet i stedet for Muur med Palisader og dybe Graver, og med en sterk Magt og megen Krigsrustning besat (l). 1426 da Kong Erik igien forsøgte en Beleyring (556) for Slesvig og Gottorp, lod han fra Hesteberget af ned til Slien opføre en stor og bred Grav med Brystværn, dermed at bedække sin Armee og at afskære Staden fra Slottet (m). Af denne Grav, saavel som af forbemeldte Kong Eriks Fæstningsværker, har endnu i dette Seculo været kiendelige Spor at see. Ellers har det ikke været denne Konge alene, som har betient sig af dette høiere end Staden og Slottet liggende Sandbierg, til at ængste begge; thi Historien viser, at Kong Christoffer II 1325 havde belagt Gottorp fra Hesteberget, og atter 1330 uden Tvivl fra samme Side (n). Endnu er det i Mands Minde, at Kong FRIDERICH IV. 1700 i April Maaned lod fra dette Hesteberg med nogle Bomber beskyde Gottorp Slot, som dog ikke kom til anden Yderlighed formedelst den paafulgte travendahlske Fred. Ligesaa havde og tilforn 1629 i den keiserlige Krig, Kong CHRISTIAN IV. paa samme Hesteberg ladet plante Kanoner for at beskyde Gottorp, hvilket dog ved den mellemkommende lybekske Fred blev afvendt (o)

- c) Ulr. Ptersen i hans Mscr om Slesvig beskriver dette Mevenberg at væve 200 Skridt lang fra Norden til Sonden og 80 Skridt bred fra Østen til Vesten. Nu er det en tør Græshøj, hvis ene Side er noget forhøjet. Man finder der undertiden Bernsteen. Man ser kiendelig, at dette Bierg forud har været langt større, og at det ved Vindenes og Vandets Magt har mistet meget af sin gamle Strekning. En gammel, men usikker, Tradition siger, at Kong Abels Liig, da det med Spøgerie foruroligede Domkirken, blev flyttet over til denne Holm, hvor det var lige saa uroligt, indtil det endelig blev nedsenkt i en Morads udi Pøhlholtz. Denne liden Øe, som gjør ikke lidet til Stadens lystige Udsigt, beboes nu alene af en utallig +6 Mængde hvide Maager, som indfinde sig midt i Martio og forblive der til Junii Maanedes Ende, ved hvilken Tid Herskabet forud aarlig gjorde sig her en Fornøjelse med at skyde disse Fugle i Luften, hvorefter Øen og de øvrige Fugle bleve givne til Priis for alle og enhver. Før den Tid faaer ingen Lov at komme paa Mevenberg, men saasnart den kongelige Jægermester nu omstunder har gjort det første Skud, begynder Jagten, som varer i tre Sage. Endelig undflye Maagerne først til Flensborg Fiord, siden ud i Østersøen. Fattige Folk kaage nogle af dem med Nelder, men kødet er ganske traned.
- d) See *Westphal* T. III. Præfat p. 31 *Cypræi Annales* p. 134. Paa et andet Sted kalder Cypræus dette Slot Juliensborg, og mener uden Grund, at det i det tiende Seculo er bygt af Julinerne og af Kong Sven Tiugskæg igien forstyrret. Se. *Westphal* T. III p. 194. (554)
- e) *Chron. Hols* ap. Leibnit. P. 95.

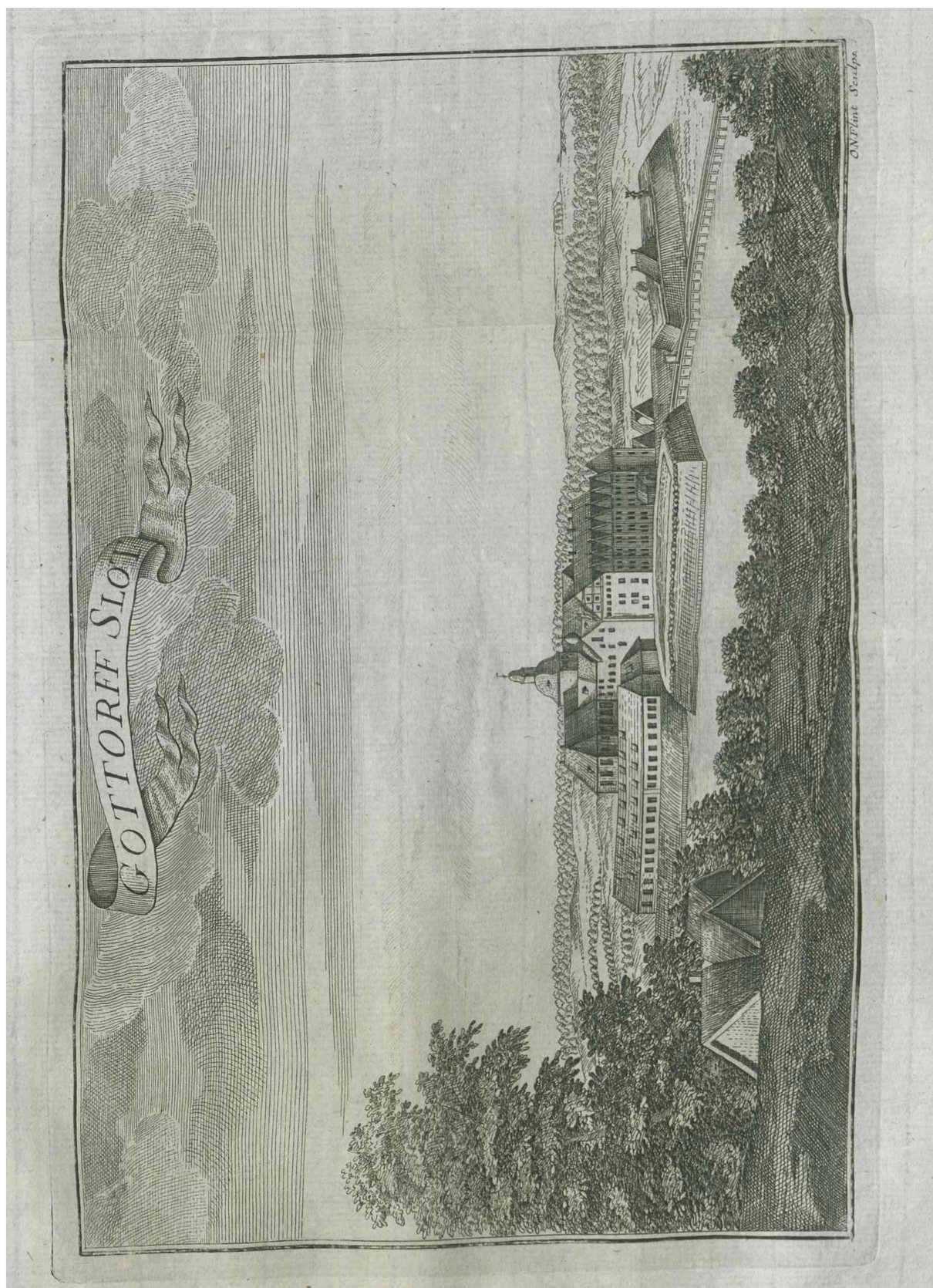
- f) *Helvaderi* Schlesiv. Beschr. Cap, 3.
- g) *Braunii* Yheatr. Urbium T. IV. n. 32. *Henr. Rantzov.* Ap. Westphal. T. I. p. 50 kalder det Castrum D. Georgii.
- h) *Saxo Grammat.* p. 244. 247. *Sveno Aggonis* p. 110. (555)
- i) Disse tvende Dæmninger kan endnu sees under Vandet, og ved sterk Vestenvind blive de fast ganske tørre. See Danckwerths Kart over gamle Slesvig ad. P. 113.
- j)
- k) *Hvitfeld* p. 667. 670.
- l) *Chron. Holsat.* Ap. Leibn. P. 115. 116. beskriver dette Castel saaledes: Rex Ericus ante portas ejus (castri Gottorp) aliud castrum in monte *Hesteherch*, com fossatis prosundis & palis longis circum amictum pro muro, collocavit, in qvo castro posuit qvasi totius Regni Daciæ potentum virorum copiam, ad custodiendum dictum novum cvastrum atqve ad ompugnandum (556) castrum Gottorp et civitatem Slesvicemsem. Et hoc castru, Regis novum firmisumum fuit & invincibile.
- m) *Alb. Crantzius* Daniae Lib. Viii. Cap 10. skriver herom saaledes: Rex veniens cum innumera multitudine, & civitatem & arcem una premere constituit obsidione. *Montem* qvem vocant Eqvinum, qvum sit medius arcis atqve urbis, ad cujus radices ad lacum iter est ab arce in urbem, fecit fossionibus ita discindi, ut hostibus impendimto & suis effect munitioni. Conf. *Hvitfeld* p. 727.
- n) *Hvitfeld* p. 418. 451. *Chrom Hols.* Ap. Leibnit p. 38.
- o) *Lackmans* Holst. Hist. T. III p. 367. (557)

Slot paa Friheden. Dette siette slot eller snarere en liden Skandse, skal have ligget paa den sydøstre Ende af Friheden, hvor Slien er smalest og Overfarten gaaer til Fardorp. Samme skal have været anlagt til Værn og Beskyttelse for denne udybe Passage, som ellers intet Forsvar (557) havde fra det aabne Land Svansen. Udi ingen gamle Skrifter meldes noget om dette Slot, saa det er ubekiendt, naar det har havt enten sin Opkomst eller Undergang. Gammel Folkesagn har vedligeholdt dets Erindring, og formodentlig har Danckwerth ikke havt anden Auctoritet for sig, da han har forestillet det paa sin Regning saavel af det gamle som nye Slesvig (p). Men hvo veed, om det ikke med har henhørt til de foromtalte Befæstninger, som Hertug Knud opførde til sin slesvigske Havns Beskiermelse. I nyere Tider har ikke været mindste Spor tilovers af denne Fæstning, men imellem Færgestedet og den liden Lykke ved Sliesiden blev i den keiserlige Krig 1628 af de lyneborgske Officerer, ved Borgernes Arbeid, opkastet en liden Stiernskandse og med Pallisader forvaret, hvoraf Linierne i dette Seculo har været at see. 1712 blev denne Skandse udseet til en Pestkirkegaard for Staden, hvorudi dog ikke mange Folk bleve begravne, eftersom Pesten her strax blev dæmpet. **Borgen.** Det syvende Slot, som og skal have været en Art af Fæstning til Bedekkelse for den vestre Kant af Staden, og gemeenligen kaldet Borgen, har efter Ulrich Petersens Beretning ligget i Enden af Kalvestrædet, men man veed ikke endgang, paa hvad Tid samme har været til. Af dette Slot er nu intet uden Borgstrædet nævnet (q). Alle disse opregnede har mere været Fæstninger end Residentzer, altsaa staaer tilbage at finde, hvor Kongerne og Landsfyrsterne have boet, naar de har opholdet sig i Slesvig, før Gottorp blev bygt. En saadan kongl. Gaard,

som er det ottende Kongsgaard, Slot i Slesvig, og som var til i det tolvte Seculo, har ligget i (558) Torvstrædet henimod Nooret. Paa denne Kongsgaard residerede Kong Niels, naar han kom til Slesvig, og det var der han søgte hen, da Pøbelen overfaldt ham og dræbte ham (r). Man gietter til, at dette Slot har været opbyggt af Kong Sven Estridsen, siden Saxo kalder det Kong Nielses Fædernegaard, som han heller vilde døe udi, end besmitte Guds Huus (s), men kan og hende, at det har været Canuti Magni og hans Forfædres Residens, naar de have besøgt Slesvig. Om dette Slot er bleven ødelagt i Oprører imod Kong Niels, eller det siden er skeet, derom haves ingen Kundskab. **K. Abels Slot.** Men man finder endnu i Slesvig det niende Slot, som gemeenligen kaldes Kong Abels Slot, og var en kongelig eller fyrstelig Gaard, hvilken laae for det østre og vestre Hjørne af Domkirken ud mod Skien, hvor Landsherrerne, naar de vare i Slesvig, residerede, efterat de forrige Slotte enten vare blevne ubeboelige eller ødelagte. Traditionen, som alene har bevaret dens Ihukommelse, udgiver K. Waldemar I for at have bygt eller indrettet denne Kongsgaard, ligeledes at Kong Waldemar II. her 1218 anstillede de store Festiviteter ved sin Søns høytidelige Kroning i Slesvig. Saa var det og paa dette Slot, Hertug Abel 1237 holdt Bilager, og siden 1250 lagde Haand paa Kongen sin Broder, lod ham føre ud paa Slien og aflive. At dette Slot har ligget hos Slien, sluttes deraf, at der var et Lysthuus bygt ud over Vandet, (559) hvor Kongen blev modtagen og Sørgespillet gik for sig (t). Efter at Abel var bleven Konge, skal han have bortskienket dette kongl. Huus til et Munkekloster af St. Augustini Orden, kaldet Sorte-Kloster, samt en dertil hørende Kirke eller Capel opofret St. Nicolav til Ære, hvorom mere siden iblant de andre Kirke og Klostere.

- p) Danckwerth ad p. 113.
- q) Er maaskee samme Stræde, som Helvaderus Schlesvigs Beschreib. Cap. 9 kalder Slotsgaden. (558)
- r) *Cypræi Annales* p. 158 sq. *Cypræus* ap. Westphal. T. III. p. 209. *Fragm. Hist. Slesv.* Ap. Westphal T. III. p. 272.
- s) *Saxo Grammat.* Stephanii p. 247 gjør derom denne Beskrivelse: Qvi cum inter plateas adversis sibi signis obviam iri conspiceret, amicis, ut in *ædem* Petri confugeret, exhortantibus, aulam petivit. Et ne erunenta corrixatione divini sædarentur penates, *Regia* sese quam Templo tueri maluit, *paterno* in *lare* qvietius oboturum præsat. (559)
- t) Alb. Stadensis fol. 221. b.. Helvaderi Beschr. Von Schlesvig Cap. 9.

Gottorp. Slottet Gottorp, før Hertugernes, nu Kongernes Residentz, naar de sig i den Landkant opholdte, ligger ved Slesvig imellem de tvende Stadens Dele Lolsus og Friderichsberg, for vestre Ende af Slien, i en overmaade yndig og fortreffelig Egn (u). Det er med Volde og en stor Borggrav omgiven, og har paa alle Sider en frie og herlig Udsigt, over hele Staden, Haver, Skove, Marker, Enge, Slienstrømmen og flere Vande. De som lede Navnet fra Gotherne, have ikke megen Grund for deres Mening, med mindre ved Gothi skal forstaaes Guti eller Juti, qvasi Gutorum pagus, og da kunde det Indfald til Nød passere. Noget mere Skin af Rimelighed kunde den Oprindelse af Gottesdorf have, i Henseende til at Gottorp, det mindre saavel som det større, i nogle hundrede Aar var de slesvigske Biskopper tilhørigt. Men naar man erindrer sig, at dette, saavel som de fleste Stæders Navne i Hertugdømmet ere fra de Tider, og givne ikke af tydske med danske Folk, ja vel og ældere end Biskopdommet (560) selv, saa falder sidstbemeldte Mening bort af sig selv, og kan da

ingen mere naturlig komme der i stedet for, end den som beskriver Stedet efter sin første Beskaffenhed af en god Torp (v). Stedet var i Førstningen en liden Torp eller nogle enkelte Bondehuse, som laae paa en Holm i den ferske Søe, kaldet siden Borgsøen, nu Slotsgravene. Det kaldtes Lille Gottorp, i Henseende til det andet og Store Gottorp, som laae en halv Miil derfra ved Rugkrog hos Landeveyen til Flensborg, og som da var et andeeligt og befæstet biskoppeligt Slot, hvis Rudera endnu skal være tilsyne, under det Navn Vaterborg eller Vandborg. Men da dette gamle Gottorp i Kong Waldemar I. Tid ved 1161 formedelst de med Biskop Esbern opkomde Stridigheder blev i Grund ødelagt af den kongelige Statholder Nicolaus Razi Søn (x), fandt den følgende Biskop det beqvemmere, at forflytte sin Residentz til Lille Gottorp tet hos Staden og der opbygge sig et nyt og velbefæstet Slot i stedet for det forrige. Dette havde de slesvigske Biskopper udi Besiddelse i en Tid af 100 Aar. Imidlertid har Hertug Abel, som det synes, i den sidste Krig han 1250førte mod Kong Erik sin Broder, havt Tilhold paa dette Slot og der havt Raadslag med Biskopperne af Fyen og Slesvig (y). Efter at Abel var kommen paa den danske Trone, og havde bestemt det fyrstl. Slot i Slesvig til et Kloster, var der i nogle Aar ingen Residentz for Hertugerne, indtil 1268 da Hertug Erik ved Mageskifte fik af Biskoppen (561) hans Bispegaard i Lille Gottorp og hele Store Gottorp Bye med al deres Tilliggelse og gav derfor de trende Byer Sbansen, Brokeslot, Brodersby og Huxmark (z). Fra den Tid af er Ny-Gottorp bleven en bestandig Residentz for Hartugerne, først af den gamle Kongeslegt, siden af den Holsteenske-skovenborgske Familie, og atter af den nye danske Konge-Stamme, indtil i dette Seculo, og er i al den Tid ofte forandret, forbedret og ziret med anseelige Bygninger, Fortifications-verker, og alle slags Beleyligheder. Uaget Hertug Erik med stor Bekostning havde ombyggt Gottorp, fandt dog hans Søn Hertug Waldemar for got at afbryde den Bygning, og da Slesvig 1288 var afbrændt, at bruge Tømmeret deraf til Staden at befæste og indpæle (a). 1295 begyndte Hertug Waldemar igien at opbygge og befæste Gottorp (b). Efter 1326 har Hertug Waldemar, da han var bleven Konge i Dannemark, pantsat Gottorp til Greve Gert af Holsteen (c), som der siden længe havde sin Residentz. 1329 blev dette Slot af Kong Christoffer II fra Hesteberget beleynet, men formedelst nogen Forræderie blev samme Tog spildt, og Beleyringen ophævet (d). (562) 1331 kom Kongen atter fir Gottorp, men blev af Holstenerne afslagen, fangen og forvaret paa Gottorp (e). 1409 blev imellem Dronning Margrete og Hertuginde af Slesvig gjort et Fordrag, hvorefter Gottorp for en Tid skulde overdrages til Dronningen. Hun drog ind pa Slottet for en Tid skulde overdrages til Dronningen. Hun drog ind paa Slottet til Hertuginde for at tage det i Besiddelse, og til et Tegn gjorde et Kors paa Muren, som hun kyste. Men som hun sad over Taffelet, fik hun Tidende om noget bevæbnet Krigsfolk, som opholdte sig udi Slotstaarnet, hvoraf hun fattede nogen Mistanke, og skyndte sig strax misfornøyet bort af Slottet (f). 1416 anlagde Kong Erik af Pommern et Castel paa Hesteberget, hvoraf han beleyrede Gottorp og Slesvig, men maatte drage derfra med uforettet Sag. Aaret derefter 1417 rykkede han atter for Gottorp med en større Magt, hvormed han indtog Staden, men Gottorp var da saa sterkt befæstet oh vel forseet, at Kongen ikke kunde indtage det, men maatte ophæve Beleyringen derfor. 1426 blev Slottet pg Staden tredje gang af Kongen belagt, men ey heller da indtagen (g). Ved 1449 skal Hertug Adolph have ladet bygge et stort Taarn paa Gottorp (h). 1460 om Paasken var Kong CHRISTIAN I. paa Gottorp, ligeledes mod Slutningen af samme Aar; og siden er næsten intet Aar i hele Kongens Regiering gaaet forbi, at han jo har besøgt dette Slot. Men 1480 Aaret før han døde, har han fast hele Sommeren reiseret paa (563) Gottorp. Ligesaa har og Dronning Dorothea efter Kongens Død elsket dette Slot, og findes ofte der at have opholdet sig (i). 1484 har Kong Hans været paa Gottorp (k) og formodentlig oftere. 1492 afbrændte en stor Deel af Gottop ved Ildsvaade (l) 1506 har Hertug Friderich givet Itzeho et Privilegium, dateret up unser Borgh Gottorp (m). Denne Herre, baade som Hertug og siden som var den sidste Rest af den

gamle biskoppelige Bygning. 1522 finder man, at K. CHRISTIAN II har ligget en Nat paa Gottorp Slot (n). 1533 døde Kong Friderich I. paa dette Slot. Siden har Kong CHRISTIAN III ret ofte holdt sig op paa Gottorp, og 1538 har han forekast en stor Forbedring paa Voldene om Slottet, hvortil Eyderstederne erlagde 7000 Mark og Nordstrandingerne arbeidede i fiorten Dage derpaa (o). 1564 i December holdt Hertug Adolph sit Bilager paa Gottorp, Natten derpaa blev den nordre Side af Slotsbygningen lagt i Aske (p). 1568 blev Hertug FRIDERICH født paa Gottorp. (564) Samme Aar opførte Hertug Adolph en prægtig italienske Bygning paa dette Slot, og tillige udvidede og ydermere befæstede det med Bolverker, Volde og en nye Steenbroe, som alt skal have kostet ved 1½ Million (q). 1570 blev Hertug Philip og 1575 Hertug Johan Adolph født paa Gottorp Slot. 1586 døde Hertug Adolph paa Gottorp. Aaret derefter hans Søn Hertug Friderich, og 1590 dennes Broder Hertug Philip ligesaa. 1616 den 5 Jan. steg Vandet saa høyt, at det gik over den høye Broe til Gottorp ®. I dette Aar log Hertug Joahn Adolph bygge Boldhuset for det sydvestre Bolverk ved Ridebanen, og ellers i sin Regierings Tid gjort stor Forbedring paa Slottet. Samme Aar den 31 Mart døde højbemeldte Hertug paa Gottorp. 1620 efter Kong CHRISTIAN IV. egenhændige Antegnelse i sin Calender for dette Aar, skulde Raadet udi Holsteen den 24 Maji komme tilsammen paa Gottorp. 1627 i den keiserlige Krig, lod Hertug (565) Friderich ned Kongens Raad og Forevidende sette Gottorp i bedre Befæstnings-Stand (s). 1629 i Begyndelsen af Sommeren fandt Kong CHRISTIAN IV. sig nødt til med Rytterie og Fodfolk samt nogle Feltstykker og to store Mørsere at rykke for Gottrp, som da var besat deels med holsteenske og deels med keisierlige Tropper, men den Tidende om Freden sluttet til Lybek ophævede lykkeligviis Beleyringen for dette Slot, som ellers den 8 Junii skulde have været bestormet (t). Af alle Gottorp Slots høye Beboere, har ingen anvendt saa meget paa dets udvortes Pragt og indvendige Kostbarhed og Beqvemmelighed, som Hertug FRIDERICH III. Han har formeret det gamle Cancellie, som laae i søndre Voldens Cortine, med en Audientz-Sal, bragt Voldhuset til Ende, ladet opføre den høye Muur om Ridebanen, og det forrige Tverhuus, hvori endeel Hof-Cvallierer havde deres Værelse, ligeledes sætte det gamle forfaldne Slotstaarn igien i Stand, forbedret Broen og nogle af Voldee, samt opbyggt Ridehuset, Tøyhuset, Rustkameret og Kornhuset. Denne Hertug, som han var en meget cutieux og lærd Herre, har merkelig formeret det af hans Hr. Fader 1606 stiftede gottorpske Bibliothek, og givet det en meget bekvemmere og anseeligere Indretning (u). Han (566) lagde ogsaa den første og beste Grund til det gottorpske Kunstkammer, hvortil han 1651 købte af Nernh. Paludani Arvinger i Enkhuysen den berømte Raritet-Samling, som denne lærde Mand længe og fra alle Verdens Parter havde samlet, hvilken Samling siden Aar efter andet med mangfoldige rare og kostbare Kunststykker, Naturalier og Antiquiteter blev formeret, og endelig med en stor Samling af grækske og romerske Mynter samt skønne Medailler beriget (x). Endnu var her at see, foruden den navnkundige Globus, mangfoldige kunstige mathemathiske, astronomiske, optiske og mechaniske Instrumenter (y) (566) 1667 lod Hertug Christian Albert sleife den ved søndre Broe opførte Ravelin, og i dens Sted opbygge et Porthuus for Broen, hvori baade oven og neden vare Værelser for Hof-Cavalliererne. Samme blev siden af Hertug FRIDERICH IV forandret og Baraqver siden ved Broens Indgang anlagte, og med Palisader forsterkede, hvilke siden til Caponniers ere indrettede. 1684 da Kong CHRISTIAN V. havde Gottorp inde, lod Hans Majestæt opbygge den liden Hestestald vesten ved volden. 1695 har Hertug FRIDERICH lade bygge den ved det sydvestre Bolverk beliggende Baraqve og sætte over Døren: Domus Tutamen Avitæ. 1698 til 1702 lod han den søndre Side af Slottet, for større Egalitet, deels ombygge, deels forandre og forbedre, ligeledes den østre Vold og det sydvestre Bolverk i stand sætte. Brynden, som fra gamle Tider havde været anlagt midt paa den øverste Plads og med et zirligt Jerngitter omgiven, blev for mere Rum skyld borttagen. Det gamle Tverhuus blev og da afbrudt, hvorved

Ridebanen blev forlænget og med en lav Muur omringet. Saa blev og den gamle Cancelliebygning paa søndre Vold, som med tre Spidser og skønne Statuer var prydet, medreven, Pladsen gjort til en Platteform og med Kanoner beplantet. Cancelliet blev forflyttet i den nye (568) sydøstre Fløy, og der bag ved en egen Trappe og Tilgang anordnet.

- u) *Laur. De Thura* i Danske Vitruv. Tom II. p. 242. sqq. Har nøye beskrevet Gottorp Slot og Have, og føyet dertil, pa ni Kobberplader, meget smukke Tegninger, saavel af Haven som Slottes Grundridsninger, Facader og Prospect, dog skal efter den Tid være skeet adskillige Forandring. Saa sees og hos *Westphal* T. III. ad. P. 322 326 Tegninger af Gottorp Slot, saadant som det har seet ud i Aarene 1510. 1618. 1698. 1712. En kort og net Berømmelse over dette Slots Herlighed, som det forefandtes 1665 giver *Cæso Grammius* Parnaf. Kilon. P. 39. (560)
- v) Dersom Torp, som nogle holde for, er neutrius generis, kommer et Got Torp endnu Navnet nærmere.
- w)
- x) *Saxo Grammat.* p. 299.
- y) Hvitfeld p. 223 225. Hvad den holstenske Chronik hos Leibnit. P. 30 fortæller om Gottorp Slots Befæstning ved den danskeronning Sorte Margareta, røber sin egen Urigtighed. (561)
- z) Mageskiftet-Brevet læses i Cypræi Annal. P. 285. Conf. *Westphal.* T. III. p. 240 291. *Noodt* T. II. p. 14 sq. Hvad den holstenske Munke-Krønike hos Leibnit. P. 30 fabulerer om Gottorps Befæstelse 1174 ved den danske Dronning kaldet Sorte Margarete, fortiener ingen Giendrivelse. *Ant. Heinrich* ap. *Westphal.* T. IV. p. 1509 anmerker, at Hertugerne boede paa Poel, før de fik Gottorp.
- a) *Chron. Erics* ap. *Lindenbr.* P. 276.
- b) *Hvitfeld* p. 306
- c) *Chron Hols.* Ap. *Leibnit.* P. 38.
- d) *Chron Dan.* Ap. *Ludewig* T. IX. P. 102. *Chron Hols.* Ap. *Westphal.* P. 60 (562) *Hvitfeld* p. 451. Denne Auctor anfører et Vers om den slette Tilstand, som da var i Dannemark, hvori p. 461 meldes om dette Slot: Gottrup castrum optimum, Danorum præsidium, perditur, traditur exteris & c.
- e) *Chron. Holf.* Ap. *Westphal* T. III. p. 70 72. *Hvitfeld* p. 454. sq.
- f) *Hvitfeld* p. 632. *Chron Hols.* Ap. *Leibnit.* P. 92.
- g) *Chron. Slav.* Ap. *Lindenbr.* P. 213. *Fragm Hist. Selsv.* Ap. *Westph.* T. III. p, 309.
- h) *Helvaderi Silva Chronol* P. I. p. 124. (563)
- i) Se *Westphal* Monum. T. III. p. 273 575. T. IV. p. 3328.
- j)
- k) *Noodts* Veytråge T. II. p. 45.

- l) *Alardus* ap. Westphal. T. I. p. 1872.
- m) *Westphal*. T. IV. p. 3240.
- n) *Alardus* ap Westphal. T. I. p. 1872.
- o) *Heimreichs Nordfresische Chron* p. 203.
- p) *Lamp. Alardus* ap. Westphal. T. I. p. 1908. *Lackman* T. I. p. 561. Om samme Brand har da værende Stads-Secretarius optegnet følgende: Dessulven LXIII. Jars, kort na Ehrer Furstl. Gnaden Hochtit, des hiligen Nien Jahres nacht An. 1565 was grote vüres noth tho Gottorp (564) und ein schrecklich erbarmlich brand, also datt ofterske kopperen hus van dem groten Torne an wente thor Capellen, granz wente up de understen muren afgebrandt, ok dat dack, de Torne, und dat Speer der Capellen, went up dat Welsfte. Wes gefahr, noth und Schade dar geschehn, is nicht geringe gewest. Jedorch is dat gebüwete innerhalf dryen jaren wedderumb in synen bestand gebracht.
- q) *Rantzovius ap.* Westphal. T. I. p. 59. *Alardus* ibif. p. 1912. *Danckwerth* p. 109 sq. *Braunii* Thertr. Urb. T. IV. p. 31. Om ovenmeldte nye Bor fortæller Ulr. Petersen, at en af Hertug Adolphs Raad, Josva von Qvalen, da han en Dag havde været til Taffels paa Slottet, og vilde gaae tilbage, traade han feyl ved Siden af Vindebroen, faldt ned i Gravene, og blev paa engang ynkeligen baade hængt og druknet; thi ved den sterje Guldkiaede han havde om Halsen blev han hængende paa en Pæl i Vandet, og omkom i alles Paasyn.
- r) *Helvaderi* i Sylv. Chron. P. Iip. 295. (565)
- s) *Lackman* T. III p. 368.
- t) *Olearii Holsteenske Chron* p. 86. *Lackman* T. III p. 357 383.
- u) Den første Grund til dette Bibliothek lagde Hertug Johan Adolph af de Bogsamlinger, som forefandtes i de seenlariserede Klostere udi Slesvig og Holsteen. De følgende Hertuger kiøbte dertil mange Samlinger af ældere og nyere Bøger. Den fyrstelige Minister Johan von Wowern som døde 1612, og siden Andreas Ulken, Hertug Christian Alberts Cancellar, har begge testamenteret deres Bogsamlinger til det gottorpske Bibliothek. Sidstebemeldte Hertug bestemte aarlig 500 Rdlr. til at indkiøbe Bøger og (566) Rariteter for. Af de lærde Mænd, som herved har været Bibliothecarii, vides: Elias Hutterus, Simon Chytræus, Henr. Lindenbrog død 1642. Johannes Latendorf, M. Adamus Olearius, Marquardus Gudius, Augustus Heiderus, Joh. Nic. Pechlin. Johan Pechlin den sidste. Bibliotheket var først opsat i tre hvælvede Gemakker, siden forflyttet i en stor Sal over Vinnkielleren kaldet Borgstuen, hvor næst hos i et Værelse mod Vesten var Kunstammeret, og i et andet Kammer næst østen hos havde det curieuse Systema Sphæræ Copernicæ eller den store Mesing-Globus, med en mindre Sphæra, sit Sted. Dette Bibliothek har, foruden andre kostbare Sager, hvat mange gamle Codices membraneos og andre rare Manuscripter, og skal i sin Velmagt ikke have givet noget Bibliothek i hele Tydskland efter, undtagen det Wolsenbüttelske. See herom *Henningii* in fun. Friderici Ducis p. 7. Torqvati Inaug. Acad. Kil p. 27. *Grammii* Parnass. Kilon p. 41. Molleri Cimbr. Lit. T. II p. 594. *Lackman* T. II. p. 237 242.
- v)
- w)
- x) See *Ad Olearii* Beschreibung der gottorfischen Kunstammer.

(568) Efter at Kong Friderich IV. havde igien forenet Hertugdømmet med Kronen, har Hans Majestæt ladet den nørre Port imod Nyeverk ganske af nyt opbygge, ligeledes paa Fæstningen, Broerne, Slottet selv og flere Bygninger foretage anseelige Forbedringer. Kong CHRISTIAN VI. Af høyløvligheds Ihukommelse har anvendt endnu større Bekostning paa Slottets og tilhørende Bygningers saavel ud- som indvendig Forbedring og Prydelse, og ladet Gemakkerne med skønne Malerier og kostbare Meubler forsyne, efter at det alt sammen i de oprørte Tider havde taget megen Skade og Afgang, desuden 1741 af nye forfærdige den søndre Slotsbroe paa dens gamle murede Piller. Slots-Capellet er meget net, og efter Ulr. Petersens Beretning med et Sølv-Alter beprydet. I Aaret 1312 gav Pave Julius II. Aflad til alle dem, som paa en vis Tid i sex Aar besøgte VorFrue og St. Jørgens Capel paa Gottorp Slot, og der bad got for Hertug FRIDERICH og hans Gemal ANNA, men om det er samme Capel, som endnu er, eller det er et nyere og paa et andet Sted bygt, vides ikke. Man finder i ældre Tider en og anden nævnet, som har været Capelan paa Gottorp, og 1496 Dn. Johannes Becker Prester tho Gottorp. Hos dette Slot har Tid efter anden været anlagte adskillige smukke Lyst-Frugt og Køkken-Haver. Den ældste, saa vidt man veed, var den som laae sydvest for Slottet, hvilken man finder med mange Træer og et artigt Lysthuus afbildet i Kobberstik paa den gamle Tegning af Slesvig (z). Paa denne Plads stod for Reformationen og (569) kanske nogen Tid efter et Capel, som kaldtes St. Jørgens og Jobs Capel for Gottorp. En berømt Gærtner, navnlig Johan Clodius, har forestaaet denne Have i mange Aar, og indført mange nye italienske og franske Køkkenvexter, men samme Have er for længe siden ødelagt, og indlemmet i den store Plads, og indført mange nye italienske og franske Køkkenvexter, men samme Have er for længe siden ødelagt, og indlemmet i den store Plads, som det von der Nathiske Palais indtager. Den anden Have, som i Henseende til det Nye Verk kaldes den gamle Have, laae lige for den forrige, i Sydost for Slottet, tet hos Over-Slien, i en meget lystig Egn, som en Peninsul med Vand paa de tre Sider omgivet. Paa denne Plads laae tilforn den Høy, som endnu 1625 kaldtes Lüseborg, hvorom tilforn er berettet, at der fordum skal have staaet et lidet Slot, hvilken til Havens Jævning blev planeret. Denne Have, som foruden sin overmaade rare Udsigt, var med skønne Hekker of Alleer udziret, har taget sin Begyndelse under Hertug JOHAN ADOLPH, men blev af Hertug FRIDERICH fuldført. Denne Have har havt samme Skiebne som den forrige, at den er bleven lagt øde, og Pladsen anvendt til en Grynøllers Bolig og Veyrmølle. Den tredje Have, som ligger norden for Slottet og kaldes det Nye Verk, overgaaer vidt den forrige, om ikke i Situation, dog i Skønhed og kunstigt Anlæg (a). Den er af høybemeldte Hertug FRIDERICH III og af hans høye Efterkommere bragt til større Fuldkommenhed. Fra Slottet gaaer man dertil ud af Nørreport igiennem Volden over den lange og med Jern-Gelænder forsynede kostbare Broe, som Hertugen til den (570) Ende over Borggraven lod opføre. Fra Broen viser en lang og prægtig Allee igiennem den lystige Pøhler-Eng Indgangen i Haven. Af Skov, Vildt, Bierge, Dale og Kildeveld, som her tilforn var, har Natur og Kunsten forenet sig til at gjøre alt, hvad som kunde udføres til Æynenes og Sindets Forlystelse, og til Udsigtens Fortreffelighed fra Slottet af. Her findes, af Alleer, Hekke, Spadsergange, Boscager, Terasser, Parterrer, Statur, Casacder, Vandspringe, Fiskedamme, Lysthuse, Orangerier, Cabinets og andre yndige Rariteter, alt det som kan udfordres til at gjøre en kongelig Have angenem og fornøylelig. Kong FRIDERICH IV og Kong CHRISTIAN VI have ey heller sparet noget paa denne Haves Forbedring og Vedligeholdelse. Iblant Havens fornemste Merkværdigheder regner man: 1) Den spillende Vandstyrning eller kunstige Cascade, som er indrettet 1693. 2) Den store Hercules, huggen af én Steen, 18 Fod høy, som staaer midt i en stor firekantet Dam, med den vingede og af sine syn Hoveder vandsprudende Drage under Fødderne. 3) Det persiske Huus eller Globus-Huset, tilforn kaldet Friderichsborg af Stifteren Hertug FRIDCH III. og anlagt 1651 af Adam Olearius, i hvis mellemste Etage en stor Sal, hvorudi den

kunstige Himmel- og Jord-Globus havde sit Sted, den blev omdreven af Vabd ved Hiul og Makiner, som i underste Etages Kammere vare indrettede (b), (571) men øverst var forud en Camera obseura; Neden under er nu en Grotte, oven paa en Altan med zirligt Lehnverk omgivet og et lidet Taarn. 4.) Kongens Træ, et velvoxet Bøge-Træ, saa kaldet af Kong CHRISTIAN V. som, da han havde Gottorp i Besiddelse, udvalgte Stedet under og om dette Træ til sin Fornøjelse. 5.) Amalienborg, et prægtigt Lysthuus overst i Haven, bygt 1670 af Hertug CHRISTIAN ALBERT af Kierlighed og Høiyagtelse for sin Gemal den danske Prindsesse FRIDERICA AMALIA, derudi en stor firekantet Sahl med fire Cabinetter, hvis Kuppel og Lofter fremvie et skjønt Malerie paa Kobberplader af den berømte Maler Ovens, som har levet i forrige Seculo udi Friderichstad (c). 6) Det anseelige Orangerie, et langt, bredt og høyt Huus, bygt 1692 af Hertug CHRISTIAN ALBERT, og med mangfoldige udenlandske rare Træer og Gevexter forsynet, i Midten en Kuppel, hvori en Aloe i naturlig Størrelse staaer afmalet (d). 7) Kingelbuset, en rund Bygning, hvis Gulv lader sig (572) omdreye, hvorpaa staaer tvende af Træ giorte Heste, indrettet for Damer og Cavallierer til at øve sig i Carrousel og Ringrenden. Uden for Haven er den skønne gottorpske Skov (e), kaldet Poelholtz, derudi en smuk Dyrehave, som 1750 paa kongl. Befaling blev nedlagt, hvori dog Slesvigs Indbyggere om Sommeren fornøye sig, samt en Krudmølle paa en Halvinsel anlagt, hvor og i en moradsig Bugt Kong ABELS Grav forevises udi den gamle Dyrgaard eller Vildhoff, som strekker sig fra Krudmøllen til den dobbelte Vold hos Danneverk. Paa Gottorp Slot har den kongelige Statholder sin Residentz. Her holdes Over- og Land-Retten, samt Over- og Land- Consistorium. Efter en gammel Skik er aarlig den 1 Maji til Gottorp Slot bleven hidsendt til Vogns fra Raadet i Hamborg og med et slags Ceremonie modtagen en Æreskjenk, bestaaende i en Amme Rinskviin, to Tønder Zerbster Øl, 50 Pund Mandler og 100 Pund Riis, men ved den sidste danske og russiske Tractat med Hamborg af 27 Maji 1768 er denne Forbindlighed efterladt.

Stadens Deling. Efter Stadens gamle og blomstrende Beskaffenhed før 1155, har man kunnert dele den i søndre og nørre Slesvig. Den første paa hiin Side Slien synes at være den allerældst anlagte og med Indbyggere først besatte Deel og den rette gamle Hedeby. Siden, enten formedelst Stadens Tilvext eller formedelst Venders og Saxers jævnlige (573) Indfald, synes endeel af Indvaanerne efterhaanden at have draget sig over til den nordre Side af Slien, og der for mere Beyleligheds og Sikkerheds skyld bygget sig Huse, hvilke efterhaanden ere opvoxede til en Stad, som er bleven det egentlige og nu kaldede gamle Slesvig. Dog er det tilforn anmerket, at de Gamle har i Fleng kaldet Staden og begge dens ældste Dele snart Hedeby og snarty Slesvig uden Forskiel. Ja endog efter Stadens Ødeleggelse 1155 og efterat den søndre Deel eller gamle Hedeby var bleven aldeles øde og ubeboet, er endog den Norder Deel eller nu værende Slesvig undertiden og længe efter bleven kaldet med begge Navne, indtil endelig det sidste har faaet Overhaand og det første er forsvundet og alene overblevet i den endnustaaende Haddeby Kirke (g). Efter bemeldte Aar tog Selsvig igien nogle hundrede Aar til, og fik mod Norden en Forstad fra St. Jørgen af, som ved Krige, Ildebrande og Nærings Aftagelse er til en deel igien forsvunden. Derimod har Staden i forrige og dette Seculo faaet en god Tilvext mod Vesten og Sønder ud om Slien udi de tvende nye Forstæder, som nu med Staden selv ere indlemmede. Saa at Staden i vore Tider beqvemmost kan deles udi gammel og nye Slesvig, men gemeenlig regnes og hører den til Gamle Staden. Friderichsberg ligger for den sydvestre Ende af Slien og strekker sig fra Gottorp sønder ud til Bustorser Bierg; Den heed tilforn Kratzenberg og var en ubanet og moradsig Egn, men fik dette nye Navn af Hertug FRIDERICH III. efterat den begyndte at ligne en Stad og at faae endeel smukke Huse, som adskillige Hofbetiente og (574) andre der bygte. Den bestaaer fast alene af en Hovedgade navnlig Klyvenberg, en anden liden Gade bag Kirken kaldet Im

Holtze, og nogle smaae unavngivne Gyder. Denne Deel føyes tilsammen med Lolfus, formedelst den store Steen-Dæmning imellem Slottet og Slien, som kaldes Gottorser Dam og gaaer fra Toldboden ved Hestebergets Fod indtil Slottets søndre Broe (h). Den anden Part af Slesvig, som klades Lolfus eller Lollfoor (i) begynder fra Bemeldte (575) Dæmning og Toldboden, og løber i en lang Strekning lige ind udi gamle Staden. Den bestaaer alene af en Hovdgade, dog gaaer derfra en liden Gade ned mod Slien kaldet Dom-Teglgaarden (der Thumziegelhof), fra Slagbommen ved Gottorp, løber en anden Gade nord op over Hesteberg, som fører ud af Staden paa Veyen til Flensborg, og ender sig med nogle Bondehytter, som kaldes Hønsehusene (k). Endnu kan høre til denne Deel Stads Veyen, en Gade, som strekker sig fra Præsident-Huset til Munkebroen, samt den saa kaldede Promenade. I Aaret 1601 fandtes udi Lolfus alene 25 contribuerede Huse, 1630 taltes her 83. 1650 var Tallet stedet til 106 og 1670 til 125 Huse. Siden blev den paa begge Sider ganske bebyggt, saa at man regnede her omtrent 180 Huse. Bag om Lolfus paa Hesteberget har denne Deels Beboere sin egen Skyttekoppel, og derudi en Fuglestang oprettet at skyde efter. Friderichsbergs Indvaanere har ligeledes deres egen uden for Husum Bom. Indtil 1695 laae begge disse Forstæder Lolfus og Friderichsberg, som nye Landsbyer under Gottorp Amt, og stode under Arensherreds Bonderet eller Herredsting, men som de begge vare beboede mest af gode Borgere og Haandverkere, samt en god Deel Hofbetiente, bevilgede Hertug FRIDERICH IV. i bemeldte Aar, at de for mere Beleyligheds skyld fik deres egen Ret, bestaaende af trende fornemste Borgere af hver Menighed, med Titel af Assessores og under Præsidio af Amtmanden paa Gorrortorp. De skulde dømme efter jydsk Lov, slesvigske Stadsret, Landets Ordningen, og andre fyrstelige Forordninger, (576)

(z) (568) Gerorg. Braunii Theatr. Urbium T. IV. p. 31. Man finder baade denne og næstfølgende saa kaldte gamle Have begge paa Danckwerths Kart ad. P. 113. I et gammelt Stadsregister nævnes tvende Træhaver, den ene ved Broen, Vitidarlum circe pontem, den anden ved Fæstningen, Viridarium circa propugnaculum. (569)

(a) En skøn Tegning af denne Have findes hos Westphal T. III. ad. P. 326 og i Thurahs Danske Vitruv. T. II. Tab. 139. (570)

(b) Denne Globus beskrives af Ad. Oleario holst. Chron p. 137 og i Thurahs Danske Vitruv. T. II. p. 25 sq. Udvendig forestilles den ganske Jord, indvendig Himmels Løb, de store Stierne vare af fint Sølv, de mindre forgylde, den holdt 11 Fod i Diameter, inden i kunde sidde 20 Person CHRISTIAN Albert fuldført. 1713 blev den af Kong FRIDERICH IV FORÆRET TIL DEN RUSISKE Keiser Peter I. Aaret derefter blev den udtagen af sit Sted, ført paa en Slusse til Slien, derfra til Skibs Ulr. Petersens Mscr. Om Slesvig. Conf. Camerers Histor. Polit. Nachrichten T. I. p. 110.

(c) Ulr. Petersen Mscr. Om Slesvig. Conf. Camerers Histor. Polit. Nachrichten T. I. p. 110.

(d) Man har adskillige Skrifter om de i den gottorpske Have blomstende Aloer og andre rare Vester, saasom: Jo. Dan. Major de Planta monstrosa Gottorpiensi, Slesv. 1665. Ejusd Beschreibund der Americ. Zu Gottorp 1668 blühende Aloe, Slesv. 1668. Jo. Siricii Beschreibund derer im gottorpschen Garten blühenden americ und ægyptischen Aloen und Yucca Gloriosa, Slesv 1705. Wilb. Ulr Waldschmidt Beschreibung, derselbigen, (572) Kiel 1705 alle i 4to. Af de kunsterfarne gottorpske Lystgærtne findes nævnede Michael Gabriel Tatter og Barnhard Kempe, som ved disse Aloers Blomstring ere bleve berømte.

(e) I de gottorpske Skove kunde fordum, naar Olden var, fedes 30000 Svin, af Harer, Raadyr, Ænder, Rovfugle og Ræve.

(f) See Westphal. Mon Cimbr. T. IV. Præsat. P. 1.6.7. (573)

(g) I Begyndelsen af dette Seculo skal ved Haddeby Kirke endnu være fundne nogle Spor af Huse af den gamle Stad Hedeby. (574)

(h) Den dæmning er i det sextende Seculo og uden Tvivl af Hertug Adolph først anlagt over Vandet, som af Pøhler-Søe eller Borggraven her havde sit Indløb udi Slien, men ved Midten af forrige Seculo paa nye opfyldt, med store og hugne Stene befæstet, og med stor Umag og Bekostning af Amts-Inspector Hecklauer bragt i Stand. Ved nordost Vind tager den ofte Skade af Sliens Magt og Oversvømmelser. Til at vedligeholde denne Dæmning, havde Hertugen i Begyndelsen lagt en vis Damgeld paa Vogne, samt Øxen- og Hestehandlere, som udi det første Aar 1582 bedrog sig til 219 Mk. 12 Pz. Den almindelige Landevej, som nu gaaer over Gottors-Dæmning, gik i gamle Dage over en ældere Dæmning, som var anlagt fra Skibsbroen over Mevenberg midt igiennem Slienstrømmen til Hedeby. Men da samme begyndte at forfalde og ikke kunde i Stand holdes, blev, efterat Gottorp var bleven et fyrsteligt Slot, ved 1286 for at faae Communication med Staden, indrettet østen ved Slottet en Broe, hvorover Passagen faldt igiennem Slotsholmen, indtil endelig ovenmeldte Dæmning blev gjort for at befrie Slottet fra denne Uleylighed. Dæmningen er paa begge Sider med smukke Træer beplantet, og er ved Sliens Indvig med en Sluse forsynet, hvorved man til Fornødenhed kan lade Vandet i Borggraven falde eller stige.

(i) Dette Navns Oprindelse af S. Lulli Fod en gammel Helligdom, som nogle holde for, er en pur Gietning, som mangler al Beviis og alt Skin af Sandhed. Rettere bør Navnet hidledes af Bierg-Foden, som Gaden ligger (575) under og af noget andet Ord i det danske Sprog, som ved den tydske Udtale er blevet forandret og ukiendeligt.

(k) De kaldes saa, fordi Beboerne fordum opklekkede Høns og Kyllinger for Herskabet paa Gottorp. (576)

(575) men endnu havde de intet af Stadens Privilegier at nyde, indtil endelig Hertug CHRISTIAN AUGUST 1711 ved en Commissionsslutning sammenføjede og forenede begge disse Forstæder med Staden Slesvig til eet Corpus og lige Stads- og Torv-Rettigheder, til alle fælles Friheder og borgelige Onera, og under lige Øvrighed. Den tredje Deel, som er gamle Staden eller det egentlige Slesvig, er fast Cirkelrund, naar man undtager Holmen og Friheden, og hvad som er norden for den høye Port, hvilket fordum blev kaldet nye Staden. Den gamle Stad for sig er ikke meget stor i Begreb, men naar man tager alt dette fornævnte med, bliver den dog efter Gaderne i 6 Qvarterer inddeelt. Det første Qvarter begynder norden ved den høye Port, og begriber disse Gader: Lange Gade uden for bemeldte Port, Nordre Gade bag den gamle Stadsmølle, Hestetorvet, Kattesund og Galberg. Det andet Qvarter begynder fra den smale Gade, som gaaer fra Hestetorvet til Munkebroen, og befatter Svinetorvet, den derpaa stødende Gade med Steenveyen til Langelots Gaard, Michaelis Gade, Skubystreæde, den vestre og østre Side af Stadsmarken, Poleredammen, Lille Michaelis Stræde nu kaldet Fulestræde. Det tredje Qvarter begynder sønden ved den høye Port, og bestaaer af den gamle Møllegade, østre Side af Langestræde, Hundestræde, halve nørre Siden af det store Torv og Torvgaden (l). Til det fjerde Qvarter hører: den anden halve nordre Side ved Storrørret, den syder Rad lige for Raadhuset, den østre Rad ved Stortorvet, Pottemager Gaden (m), forhen sydre Helliggeistes Gade, Gaden fra (577) Bødeliet til Fiskbroen, forhen

kaldet østre Helliggeistes Gade, sydre Raden ved Stortorvet, den halve Skibsbroe Gade, den liden Gade ved Sognepræstens, den smale Gade ved Apotheket, vestre Side ved Stortorvet igiennem Markedgaden og Domen mod Klokketaarnet. Det femte Qvarteer indbegriber vestre Siden af Langestræde, Kalvestræde, bag Kalvedammen til den Vey som kaldes bag Gravene. Det siette Qvarteer skal være Holmen og Friheden, de Huse ved Holmens Broe, Torvegaden derfra til Skibsbryggen, og den enkelte Rad Huse der paa Pladsen (n). Holmen, som nu regnes for en Slesvigs Forstad, holdes af nogle for den ældste Deel af Staden paa den nordre Side Slien, som først har været bygt og beboet, i Henseende til den beqvemme Situation imellem tvende Havne, søndre og nordre Havn eller Nooret, og fordi den ved Vandet rundt om har været ligesom af Naturen befæstet. Friheden, som er den yderste halve Deel af Holmen, er en ubebyggt Plads, men sluttes af Navnet, at den fra første Færd har været bestemt til at bygges og høre med under Stadens Frihed. Bag Klosterets Have løber tvert over Friheden en sleifet gammel Vold, og tet hos Slien ved Overfarten til Fardorp skal efter Tradition fordum have ligget et Slot, hvorom tilforn er meldt. Strax derhos en firekantet med Vold og Grav omgiven Plads, som er Levning af en Skandse, opkastet af de Tydske udi den keiserlige Krig, men brugt 1712 til Kirkegaard for dem som da døde i Pesten. Paa Friheden staaer ogsaa opreist den Fuglestang, som det slesvigske Borgerskab om Sommeren forlyster sig med at skyde efter. Af Gader, (578) som fordum have været i Slesvig, og som man nu ikke mere veed rede til, findes følgende udi gamle Skrifter navngivne; Fiskerstræde 1299 (o). Piperstræde 1584. Frøkestræde 1288. Hunegade formodentlig den som nu kaldes Hundestræde, Hudesræde 1583. Bekkegade har ligget ikke langt fra Graakloster, Kræmergade 1413. Sivert- eller Sivertstræde, Wiesengade (Enggade) gik fra Domgaden til den gamle Biskopsgaard, St. Petersgade kanskee den samme som Domgaden, Papenstraet fordum en Gade ved og om St. Nicolay Kirkegaard, Faule Troyt, en Gang fra Pottmagerstræde til Skibbrogaden. I Henseende til Eyendom og den politiske Inddeling, har Slesvig i gamle Dage, efter Documenter af 1285, været deelt udi trende Parter, hvoraf en tredje Part og tvende Grunde der i Byen har tilhørt Kongen paa Kronens vegne (p), det øvrige har tilhørt Hertugen og Geistlæigheden.

Torve og Pladser. Af Torve finder man nu i Slesvig ingen uden alene Stortorvet, liggende næsten midt i gamle Staden, og Korntorvet ved Enden af Stadsveyen; thi Hestetorvet og Svinetorvet, som vel i gamle Dage have været brugte til Hestes og Svins Forhandling, have nu alene Navnet tilovers, og passere mere for Gader end Torve. Formodentlig har der været flere i gamle Dage. Af andre Pladser nævnes Blegen (q). Kongs-Engen (Königswiese) ligger bag gamle Staden og Lolsus paa en Udkant til Slien; denne Eng, som forhen er (579) meldt, har Kong Sven Grathe 1155 skienket til Staden. **Porte.** I gamle Dage da Slesvig var befæstet, har Byen havt adskillige Porte, saasom Steen-Porten mod Østen, hvorigiennem Veyen faldt til Holmen, og hvorpaa var et Klokketaarn, som 1590 blev sat i Stand. Til Stadens Søndre-Port fik Dominicanerne 1409 af Magistraten Nøglen med frie Ud- og Indgang (r). Stadens Nørre-Port, som fordum kaldtes Angelbo-Port, er den samme som endnu kaldes den høye-Port eller Taarn-Porten, liggende saa got som midt i gamle Staden (s). Dens Taarn, som 1661 blev prydet med et smukt Spiir tækket med Kobber, er det eneste af det Slags, som giver Staden nogen Ziir. Det tiener til et Vagttaarn om Natten til at opagte Ildsvaade. Det har et got Uhrverk med Timeviser til begge Sider, og er forsynet med et ottekantigt Gallerie, hvorfra Stadsmusiken udblæses om hellige Dage og til visse andre Tider. Noget længere uden for denne Port ved Munkebroen, var den yderste Stadsport, kaldet og Nye Port, fordi den var nyere end den forrige og anlagt for den saa kaldede Nye Stad. 1495 skede Reparation baade paa den yderste og inderste Port. 1504. 1547 og 1554 er atter skeet Forbedring paa den Nye Port. Andre Porte veed man nu her ikke at sige, men betiener sig ved hver Ud- og Indfart i

Staden af en Slagbom, ligesom i flere aabne Stæder, saasom Bustorf-Bom, Husum-Bom ec. Foruden adskillige smaae Broer i alle Stadens (580) Dele, som ingen Navn have, findes efterfølgende, **Broer**. Som ved Navn ere bekjendte: 1) Fiskebroen imellem Slesvig og Holmen, kaldet ellers Holmens Broe. 2) Broen over Aaen i Langestræde ved den høye Port. 3) Munkebroen over Mølleaaen, kaldet fordom Ny Broe, fordi den ved den nye Port var anlagt, men dens rette Navn skal, efter Ulrich Petersens Mening være Mynriks Broe, saa nævnet efter Borgemester Henrik Mynrik, som har levet ved 1449. 4) En Broe over Mølleslusen ved Poleredammen. 6) Tre smaae Broer bag ved Dominicanerklosteret, Bredebroe 1413 hvoraf en Gade heed Bredebrogade. Foruden Fiske- eller Holmens-Broe, var fordom og en anden Broe imellem Holmen og Byen over den brede Ende af Canalen hos Skibsbryggen, kaldet Langebroe, Lastebroen eller de Brügge by dem Soltsat, forsynet med Klapper og Vindebroe, men længe siden afskaffet.

Huse og Bygninger. Før end jeg kommer til de publicke Bygninger, maa jeg melde lidet om de borgelige Bygninger og Huse, saa vel i gamle Slesvig, som i de øvrige Stadens Dele. Om Gottorp og de øvrige kongelige og fyrstelige Huse eller Slotte i Slesvig er forhen givet al muelig Underretning. Iblant de borgerlige Huse i Slesvig findes adskillige saa kaldte Frihuse, som deels have speciale Privilegier, deels prætendere Frihed fra borgerlige Onera og Pålæg. Dette rører endnu fra de Frihedes, som enten Domcapitelet og de Geistlige fordom have havt, eller visse fyrstelige Betientere have forhvervet for deres tilkiøbte eller nye opbygte Huse. Disse Friheder, som undertiden strekke sig forvidt, saavelsom Quarterernes ikke nok reguliere Inddeling, har undertiden givet nogen Uorden ved Indqvartering og Skatters Indkrævning. Efter at begge Forstæderne Lolsus og Friderichsberg 1711 med (581) Staden Slesvig, vare combinerede til lige Fordele og Tynger, blev indrettet en nye Jordbog eller et Huus-Register over den hele forenede Stad, hvor efter gamle Staden blev ansat for 120 Huse, Lilsus for 55 $\frac{5}{12}$ og Friderichsberg for 64 $\frac{2}{3}$. tilsammen 240 $\frac{1}{12}$ borgelige og contribuable Huse. Om og hvorvidt dette siden har forandret sig, er mig ikke bekjendt. De Huse og Grunde i Slesvig, som have Jussuoerioris instantiæ og alrsaa i Oberrettens Skyld- og Pant-Protocoller ere anførte, findes optegnede i de Glückstadske Anzeigen 1752 p. 114 sq. Iblant Particulieres baade frie og ufrie Huse i Slesvig findes adskillige, som ved smuk Bygning eller i anden Maade udmerke sig og fortiene at nævnes. Det von der Nathiske Palais, som ligger strax sønden for Gottorp, er der smukkeste. Det er bygt 1712 af Greve Gerhard von der Nath. Det var tilforn en fyrstelig Have, men i ældste Tider havde der staaet St. Jørgens og St. Jobs Capel. Det har siden tilhørt Kongen, og er kaldet det marggrevelige Palais, fordi det af Statholderen Marggreven af Brandenburg-Culmbach var beboet. Dette Huus med sin smukke Have og Grundridsninger finder man hos Thutah i Kobber stukket (t). Det holsteinske Huus liggende sønden for Gottorp udi Friderichsberg, har været det gamle Amtmands Huus, men siden tilhørt Greve Reventlow, og er bygt 1702 af den navnkundige Baron Görtz, hvis Arvinger 1719 solgte det til von Thienernerne, men af disse kiøbte Amtmanden i Tønder Geheimeraad v. Holstein det 1750. Det bestaaer af en Hovedbygning, to etager høy og tvende Sidefløye. Rumors Gaard ligger og udi Friderichsberg. Geheimeraad von Heespens Gaard ligger i Lolsus, bygt af hannem 1754. I samme Qvarteer findes og det nye Apothek og Geltrings Gaarden en gammel Steenbygning, tilforn kaldet (582) Kielmans-Gaard eller Præsident-Huset eller den Sandhagiske Gaard. I gamle Staden er bekjendt en anden Rumors Gaard, lille og store Bomhof ved Pipendik. Marschals-Gaarden, var fordom en stor Gaard, som Cancellar Adam Traziger ved og efter 1571 havde opbyggt paa endeel geistlige og borgerlige Grunde, som han ved adskillige Practiker havde tilbragt sig. Af Marschal Gunderath, som siden eyede den, fik den dette Navn. Hans Søn Hofmarschal Friderich Gunderath solgte den siden til Amts-Inspector Jochum Smieden (u), som 1674

nedbrød den og af materialerne opbygte sit Landgods Vinningen. De Huse, som bruges til Fabriker og deslige Indretninger, blive siden i Anledning af de slesvigske Fabriker omrørte. Holmen er af alle Stadens Dele slettest bebyggt, den har 90 smaae og lave Huse, mestendeels af Fiskere, Gærtnerer og andet ringe Folk beboede, dog er den søndre Side imod Slien bedre i Stand end den nordre, som tildeels skal komme deraf, at Kanalen imellem Staden og Holmen er bleven mere og mere tilstoppet, at ingen Baad der kan passere. Af de offentlige Bygninger, som deels endnu ere til, deels forlængst undergangne, vil jeg først tage Stadens Raadhuus, siden Kirker, Klostere, Skoler, Hospitaller og andre publicke Anstalter.

Raadhuus. Før Reformationen havde man i Slesvig et andet Raadhuus, end det som nu er, hvilket da var meget gammelt og forfaldet. Det skal have bestaaet af tvende høye Huse, og var adskilt i det gamle og (583) nye Raadhuus. Gamle Registrere over Raads- Indkomsterne fra 1448 til 1480 vise det samme, at der og paa de Tider har været et gammelt og et nyt Raadhuus. Derunder har været en deel Boder indrettede til at drage Leye af, og en Raadskielder. Nogle Vaaninger deraf skal havt sine Døre ud til Chorsiden, eller den østre Ende af Trefoldigheds Kirke. Man veed ikke ganske nøye, paa hvad Sted det har ligget, men efter gamle Registeres Anviisning skal det have staaet norden op til Helliggeistes Kirke og Kloster, og altsaa lige over for Graaklosters Kirke, som nu er Raadhuus. Et Document af 1504 viser, at det har havt sit Leye mellem Stortorvet og bemeldte Klosters Kirkegaard. Men at komme til nu værende Raadhuus, som er beliggende paa østre Siden af Stortorvet, da, efterat det gamle var blevet brøstfældigt og kanskee for lidet, og Munkene af Graabrødre Kloster ved Reformationen 1528 vare udjagede, har Kong FRIDERICH I. indgivet Staden bemeldte Klosters Kirke, som da kaldtes St. Pauls Kirke, til et Raadhuus (x). Fordi denne Kirke var temmelig høj, har man i Midten med et Gulv afdeelt Bygningen, og hver Deel blev i Begyndelsen brugt til en offentlig Viin- eller Øl-Stue, siden til Stads-Secreterernes Vaaning, og endelig til Stadens Veyerhuus, dog blev Raadskielderen forhen gravet dybere. I den bagerste Deel af Raadskielderen mod Østen er Skarpretterens Bolig og nogle Værelser for Delinqventer. Overdelen er indrettet udi tvende store Sale, hvoraf den bageste staaer lukket, og bruges enten til visse offentlige Forsamlinger, saasom den slesvigske Landret og deslige, (584) eller til fornemme Bryllupper og alle Lystigheder. Men af Forsalen til nørre Siden har Magistraten et stort Værelse til deres ugentlige Samlinger og Rets-Dage eller Raadstue-Ret, samt et Gjemme for Stadens Archiv. Efter Reformationen blev Taarnet nedbrudt af Graaklosters Kirke eller nu værende Raadhuus. Kobberet, Blyet og en Klokke blev solgt 1532. Man bygte 1534 et lidet Taarn paa Raadhuset, og hængte deri Raadsklokken, hvormed blev ringet til Ting, til Skatters Inddrivelse og andre Byens Anliggender. 1606 var endnu dette lidet Taarn til, for nærværende Tid er hverken Taarn eller Klokke tilovers. Om det har været samme Klokke, som i gamle Registrere af 1537 kaldes Stormklokke vides ey til visse. Siden gjorde Klokken i Taarnet over den høye Port, som er midt i Staden, denne Tieneste indtil 1700. Nu er der tvende visse Dage om Ugen forordnede til Retsdage, hvortil Borgerskabet sig uden Ringen indfinder. 1564 er holden en Lampe for Raadhuset, og 1567 er kjøbt en stor Messing-Krone dertil. 1608 holdtes Colloqvium paa Raadhuset i Slesvig ned Menonisterne (y). 1616 den 20. Dec. Blev Hertug FRIDERICH III hyldet paa samme Raadhuus.

Magistrat. Magistraten har, saavel her som i andre danske Stæder, fra gamle Tider været Borgemester og Raad, men hvor mange tillige af hvert Slags, er ikke tilfulde bekiendt. Dersom Boio, som havde saa meget at sige blant Borgerne i Slesvig (z), da de 1134 havde sammenrottet (585) sig til deres Herres Kong Nielses Mord, har været Borgemester, da er han vel den første som forekommer i dette Æmbed. I Stadsretten, som er given 1153, nævnes ingen Borgemester, men alene Raadet eller Raadmænd, Stads-Fogeden og Sandmænd, dog

kan under Raadet vel og forstaaes Borgemester. (a) Kong Erik Plogpenning's Privilegium ved 1240 nævner Consules civitatis, men et andet af Hertug Waldemar 1256 nævner baade Consules og Proconsules civitatis, og stadfæstet dennem den fra gammel Tid hafte Magt at udvælge en Byefoged (b). Den sidste Hertug Waldemars Brev af 1338, ligesom forhen formeldte K. Erik Plogpenning's Privilegium bekræfter Raadets (Consulum) Myndighed over Borgerne, og tillader Raadet at consisquere de Ulydiges Gods. I senere Documenter sær af det femtende og følgende Seculis, finder man overalt Borgemestere unde Radmæne der Stadt Slesvig, de første kaldes i latinske Breve Proconsules, de sidste Consules. Af ældre Tiders Borgemestere har man fundet disse, som sær bekiendte: Luderus Stockeleth, kaldet ellers lange Lyder 1380. Conrad Vulf 1390. (586) Claus Smiter 1405. Claus Swager og Otto Vegetasch. Hans Kock 1486. Henrich Mynrick død 1518. Claus Koppersmidt 1569 (c). Bernd Münden 1581. Detlef Dose, som 1582 i én Uge blev Raadmand og Borgemester, og siden af Hertug JOHAN ADOLPH med Petro Topsen gesantviis forskikker til Spanien. Ved 1360 var Johannes Voigt Camerarius i Slesvig. Byskriveren eller Stadtschreiber, som han før kaldtes, blev 1640 først tituleret Secretarius, da Friderich Jacob Ringelstorf fik Æmbedet. I forrige Seculo, og førend de tvende nye Qvarterer Lolsus og Friderichsberg med Staden bleve forenede. Bestod Raadets Collegium eller Magistraten af tvende Borgemestere, af hvilke den ene altid var Doctor Juris og Rettens Director, og sex Raadmænd eller Raadsforvante, af hvilke sidste en var Raads-Kæmmerer, der i første Instantz dømte i ringere Sager, som kunde indstævnes til Borgemestere og Raad. Stads-Fogeden havde med Politiesager, Executioner, Bøders Inddrivelse, og visse andre Maal at gjøre. I gamle Dage, naar noget var at handle om Byens Indtægt eller Udgifter, om Bygning og Reparationer, og ellers om det almindelige Beste, blev samtlig Borgerskabet kaldet til Raadhuset, med da der gierne af saa mange Hoveder faldt mange og stridige Meninger, giordes ved Hertug JOHAN ADOLPHS forsorg omtrent 1611 den Anordning om et Collegio Deputatorum, hvorved 12 svorne Deputerede Borgere, som Borgerskabets Talsmænd bleve Magistraten tilføjede, hvilke havde deres eget Bord paa Raadstuen, og skulde tillige med Borgemester og Raad raadslaae om Stadens Interesse, og besørge det gemene Beste og hver Mands Tarv. 1695 blev de tvende Forstæder Lolsus og Friderichsberg, af Hertug FRIDERICH benaadede (587) med deres egen Ret under Præsidio af Amtmanden paa Gottorp, og af hver Menighed tre de fornemste Borgere udvalgte til Rets Assessores og Dommere, hvortil dennem paa Slottet en Rets-Stue blev anviist. Men efterat disse Forstæder 1711 med gamle Staden til eet Corpus vare blevne sammenbundne, blev denne Anstalt forandret, saaledes, at gamle Staden skulde have én Borgemester og to Raadmænd, Lolsus og Friderichsberg af de forrige Assesores ligeledes én Borgemester og tvende Raadmænd. Ligeledes skulde de Deputerede Borgere tages af alle tre Menigheder, og forenes til eet Collegium. Denne nye Regimentsform fik tillige et nyt Tillæg i en Stads-Præsident, til hvilken Borgerne kunde provocere fra Raadets Domme, forend det kom til videre Appellation. De fik da tvende ugentlige Retsdage, den ene om Tirsdagen paa Raadstuen, den anden om Fredagen paa Slottet, og erholdt tillige nogen Lettelse i Omkostningerne. Men denne Anstalt opnaaede og sin Ende. Nu for Tiden bestaaer Magistraten af Borgemestere, fire Raadmænd og en Stads-Secretair, som tillige er adjunderet Borgemester, derforuden en Raadmand over det sædvanlige Tal. Disse blive af Kongen umiddelbar beskikkede. Byen har desuden en Casserer, en Stads-Fiscal og tvende Stads-Fogeder, en i gamle Staden, den anden udi Lolsus og Friderichsberg. Fra Magistratens Domme udi borgelige Sager kan til Overetten appelleres, naar der trettes enten om Rettigheder eller om en Penge-Summa høyere end 80 lybske Mark. De Love, som her dømmes efter, ere, foruden Stadsretten og Byens Privilegier, saa vidt disse endnu gielde, Landgerichts-Ordnungen, kongelige, tilforn fyrstelige, Constitutioner og Forordninger, men fornemmelig Kong Waldemar den Andens jyske Lovbog, som er hele Hertugdømmets Fundamental-Ret.

Denne Lov er det, som forstaaes ved den udi Stadsretten paa nogle Steder citerede citerede (i den latinske Leges terræ) (588) Landret, endskiønt denne jydsk Lov ikke var til, da Stadsretten af Kong Sven blev given, men saa maa der dog have været en ældre, af hvilken denne er tagen og i hvis Sted den er kommen. Før end denne Lov blev trykt, da den ikke kunde være i hver Mands Haand, bruge Magistraten udi Slesvig den Maade, paa det ingen sig med Uvidenhed skulde undskylde, engang hvar andet eller tredje Aar at oplæse den for Almuen paa deres Raadhuus. Derom finder man udi gamle Stads- Registrere optegnede disse Data: ”An 1448 do man dat Louffbock lash. An 1492 in S. Bartholomæi Daghe wart dat Loobock up dem Radhuse gelesen. An 1494 am nechsten Dage Laurentii martyris, als de Radt was upp dem Radhuse, dat Loobock to lesende. An 1496 des Mandages na der hilligen 3 Köninge Dage, word dat Loobock verlesen. An 1504 an S. Lorentz Dage, word dat Loobock verlesen. An 1504 an S. Lorentz Dage, ward dat Loobock gelesen upp dem Huse”. Siden 1744 har Slesvig havt sin egen Brandforordning. At jeg endnu videre skal oplyse nogle af de anførte Satzer, nemlig 1) at Kong Sven Grathe er Auctor til den slesvigske Stadsret. 2) at den samme er bleven meddeelt til og antagen af flere Stæder i Nørre-Jylland, 3) at den kanskee har først været skreven paa Latin, da maa jeg her underrette Publicum, at jeg 1770 fik fat paa en ældgammel Stads-Lov, skrevet som det synes ved eller kort for 1300 i det Latinske Sprog paa Pergament, hvilken ved en rar Lykke endnu forvares i den liden jydsk Kiøbstæd Æbeltofts Archiv. Samme er egentlig den slesvigske Stadsret, som af Borgerne i Horsens er forundt Borgerne i Æbeltoft. Heraf gjør man denne Slutning, at Staden Horsens forud har havt denne Ret i Brug, og efter Formodning faaet sig den meddeelt af Slesvigerne selv. Vel indeholder den ikke fuldt saa mange Artikler, som den slesvigske Ret, og nogle Artikler forandrede efter de jydsk Stæders Indretninger, men saa har den dog den ulignelige (589) Nytte, at kunne oplyse mange Omstændigheder i den slesvigske Ret, og at stadfæste sammes Rigtighed og Auctor.

Kirker. Fra Raadhuset kommer jeg til Kirkerne, saavel de her forud have været, som de der nu ere. For Reformationen og da Staden har været paa sit høyeste, tæller man der i det mindste 12 Sogne-Kirker, foruden Kloster-Kirker og endeel Capeller. Den allerførste Kirke i Slesvig, som før Aaret 850 i Ansgarii Tid og ved hans Raad enten af Kong Harald eller Kong Erik er bleven bygt, holder man for at være den endnu staaende Haddeby Kirke, som ligger sønden ved Slien paa den Plads hvor det gamle Hetheby eller den søndre og ældste Deel af Slesvig have staaet, der længe siden aldeles er ødelagt. Formodentlig var det denne Kirke, hvilken Kong Gorm, for igien at bestyrket Afgudsdyrkelsen, siden nedbrød (d), og som Kong Frotho, da han ved Aar 931 af Ærkebisp Unni var bleven døbt, paa nye satte i Stand. Med mindre man vil troe, som rimeligt kan være, at der ogsaa i disse første Tider hat i gamle Staden norden for Slien været anlagt en ande og nyere Kirke, hvorom man nu ingen Vished har; thi formedelst de tvende Navne, Byen forud haver havt, tager man let feyl i at forklare de gamle Skribenters Ord. Men siden Haddeby Kirke nu er en Landsby-Kirke og ikke hører til Staden, bliver den paa sit Sted videre omtalt og beskrevet. Her vil jeg alene anføre de endnu værende, og derefter de ødelagte, Slesvig Stads Kirker. (590)

Domkirken. Det er uvist, naar og af hvem Domkirken udi Slesvig først er anlagt, om den i Begyndelsen har været af Træ eller Steen, liden eller stor, og om den har staaet paa samme Sted, som endnu. Vel siger Hvitfeldt, at Kong Erik, Haralds Broder, i Aar 846 opbygte Slesvigs Domkirke, da steende uden for Byen (e). Men da denne Efterretning uden Tvivl ikke er tagen af nogen anden Kilde end Ansgarii Vita, bør den vel ikke forstaaes om Domkirken, men om Haddeby Kirke, som nu staaer for Byen. Cræi Mening om en Kirke bygt i Slesvig Aar 870 eller 878 er ikke meget sikrere, saa længe intet ældre Beviis haves derom (f). Troligt nok er det, at der ved eller kort efter Biskopdommets og Capitelets Oprettelse ogsaa

en Domkirke har været paatænkt og opført, og at samme haver været en af de ældste i Dannemark.

Men ingenlunde har det været samme saavel ind som udvendig herlige og store Bygning, som nu staaer, hvilken maae være meget nyere, uagtet den dog i vore Tider kan passere for gammel. Imod Midten af det tiende Seculo, om ikke før, er Biskopdommet i Slesvig ganske vist blevet oprettet; thi man finder Biskop Hored eller Harold af Slesvig at have været med An. 948 paa det ingelheimske Concilio. Og at Kong Harald Blaatand, som uden Tvivl er saavel dette som flere danske Biskopdømmers store Stifter (g), har foretaget (591) sig at bygge nogen Biskops Kirke i Slesvig (thi i hans Søns Tid som Christendommens Fiende kan det ikke være skeet), er saa meget mindre at negte, som jeg finder, at Ekkehardus, Biskop udi Slesvig, som i de Christnes Forfølgelse under Kong Sven Tiugskæg var fordreven, og i Aaret 1001 opholdt sig udi Hildesheim, klager heftigen over, at hans Biskopdoms Grænser af Hedningerne vare røvede, Staden forladt, og Kirken ødelagt (h). Efter denne Ødeleggelse synes det (592) troligt, at Kong den Store, som stadfæstede Christendommen og berigede sine Lande med Kirker og Lærere, har lagt Grundvold, saavel til et Domcapitel eller Canike-Collegium, som til en ny større Domkirke, hvilken han anbetroede Biskop Rodulfo (i). Helvas, skjønt ingen paalidelig Auctor, er ogsaa af denne Mening, og bestemmer Aaret 1018 til Bygningens Begyndelse, havende kanskee nogen gammel Inscription eller anden Efterretning for sig (k). Om det nu saa er, er dog denne Bygning derefter i Vendernes Indfald ved 1066 tillige med Staden atte bleven ødelagt. Endskiønt det ingensteds findes antegnet, kan dog ikke tvivles, at saa omhyggelig Istandsettelse, og om ikke selv, da en af hans Sønner,

enten Knud den Hellige eller Erik Eiegod, fuldført dette Forsæt. Man finder ellers ingen beqvem Tid at formode, at saa mange og tildeels myndige Biskopper i et heelt eller flere Secula har siddet bort uden Domkirken. At denne Kirke har været til sidst i Kong Nicolai Tid, havt samme Navn og været forsynet, med endeel Geistlige, det viser Historien; thi da Kongen efter Slaget ved Fodevig flyede til Slesvig blev modtagen af Geistligheden med Procession, men af Borgerne med Oprør, blev ham raadet at tage Tilflugt i St. Petri Kirke, hvilket han dog ikke (593) for Kirkens Besmittelse vilde gjøre, og begav sig hen til Slottet (*), men før han kom did, blev ham ihielslagen, som en gammel utrykt Krønike siger, paa Sanct Petri Kirkegaard, eller ikke langt derfra. Dersom det kan staae fast, at Canutus Magnus har anlagt Domkirken med Capitelet udi Slesvig, er der ingen Under, at den har faaet Navn af St. Petro og denne Apostlers Fyrste til Patron (l); thi Kong Knud havde udvalgt ham til sin Skytshelgen, og det var en af Aarsagerne til hans romerske Reise, at see St. Petri Helligdomme i Rom, som Kongen selv i det bekiendte Brev skriver til de Geistlige udi Engeland (m). Iblant flere Anledninger til dette Domkirkens Navn, kunde og være, at de bremiske Erkebiskopper, som i det tiende og ellefte Seculo havde saa megen Indflydelse paa den nordiske Kirkes Indretninger, kan have givet det Raad at opkalde Slesvigs Domkirke efter St. Petri Kirke i Bremen, ligesom denne var kaldet efter St. Petri i Rom, efter at dens Stifter Keiser Carl den Store havde opofret det nordre Saxen til St. Peder, ved hvis Hielp han havde overvundet det (n). Dette Navn havde siden saadan Virkning, at Ditmarskerne, da de ved 1190 gave sig under den danske Krone, erklærede, at de vilde ligesaa gerne tiene St. Peder i Slesvig som St. Peder udi Bremen (o). Efter Kong Nielses Tid, finder man ellers ikke noget (594) om Domkirken i Slesvig, før 1250 da Kong Erik, som af sin Broder var myrdet og nedsenket i Slien, blev forflyttet fra Graabrøder-Kloster til St. Petri Kirke. Dog give de adskilliHøytideligheder, som imidlertid i Slesvig ere holdne, saasom kongel. Bryllupper, Kroninger, Concilia og deslige, noksom at forstaae, at Domkrken maa have være i god Stand. Man finder desuden den slesvigske Kirke opregnet iblant de Kirker, som i det toæfte Seculo har staaet i Broderskab med Domkirken i Lund (p). Det kan ellers ikke feyle, at Kirken i de adskillige indvortes Krige, som gik for sig baade i det tolvte og trettende Seculo og rammede Staden Slesvig, har taget Skade. 1252 den 24 Sept. Foretog sig de holstenske Soldater, som havde indtaget og plyndret Byen, ogsaa at røve St. Peret Kirke, men ved nogle Iertegn, som der fortælles at være skeete, bleve de efter Fortieneste afstraffede (q). 1258 log Kong Christoffer I. sin Broders Kong Eriks Liig, i Biskoppens Fraværelse, optage af St. Petri Kirke udi (595) Slesvig, og hæderligen overføre til Ringsted (r). Dog blev, som hellige Religioner, tilbage udi Slesvig Domkirke Kong Eriks Arm og de Lenker som han i Slien blev nedsenket med, hvormed man udi de catholske Tider drev en deel Overtroe og indsamlede derved saa mange Penge, at Capitelet derfor skal have ladet opbygge den store Omgang (ambitum templi) som nu kaldes Svalen. Man lod derforuden gjøre denne hellige Konges Billed, i Træ udskaaret, som, endog længe efter Reformationen, i Capitels-Huset haver været at see (s). Af foranførte kan man nogenledes slutte sig til, at Sanct Petri Kirke eller Domkirken udi Slesvig har været til i det mindste fra det ellefte Seculo. Men naar mananseer Grundridsningen af den, seer man let, at den er bygget paa adskillige Tider, saa at eet Stykke i et Seculo, en andet i et andet er tilsat og opført, dog alt af eet slags Steen, nemlig brændte Teglstone (u). Det ældste Stykke, og det eneste der er tilovers af den gamle Kirke, synes at være den Part næst neden for (596) Choret, som gaaer fra den nordre Gavl, hvor det kielmanske Epitaphium staaer opsat, og til den søndre eller St. Petri Kirkedør (x). Om det er en Levning af en ældere Bygning, som man vil troe, eller af den Hovedbygning som fra Grunden af, imellem 1260 og 1263 skal være opført (y), er endnu ikke afgjort. Man holder for, at det forreste Chor og det nederste af Kirken, nemlig Skibet eller den store Middelgang da er bleven bygt. I Aaret 1267 er i Slesvig Domkirke (in Ecclesia b. Petri Slesvicensi) af Biskop Bondo og flere Prælater paa

Cardinal Gvidonis Befaling Tuko af Aarhus (z). Domkirken har paa de Tider havt tvende Taarne, hvilke tillige med en stor Deel af Kirken nedfaldt 1275 (a). Dersom nu saa er, at Kirken 1263 er bleven til største Delen ny opbyggt, er det forunderligt, at den saa hastigt har været faldefærdig. Troligt derfor, at Taarnene og den Deel af Kirken, som nedfaldt, har været Levninger af en ældere Bygning. Efterat Kirken igien var istandsat, og kanskee da med noget nyt Stykke forøget, finder man ikke, at den har havt nogen Hoved-Forbedring, (597) før 1408, da den var bleven saa brøstfædig, at Biskoppen maatte paalegge Stiftets Geistlige og Kirker eb store Skat til Domkirkens Reparation, Ved hvilken Leylighed der blev lagt Grund til den søndre Deel af Kirken (b), som dog ikke blev færdig for længe derefter. Imidlertid finder man jævnlig nogen, som enten i deres Testementer eller i andre Henseender have betænkt Kirken til den Vedligeholdelse. Saa har 1307 Fr. Cecilia Jon Litles Enke i sit Testemant skienket dertil (Ecclesiæ beati Petri in Hethæby) tre Mark Penge. Da Kirken endelig var sat i en ypperlig Stand, opkom 1440 en ulykkelig Ilebrand, hvorved den indtil de blotte Mure, med mangfoldige sine kostbare Ornamente, afbrændte. Her var nu intet andet Raad til dens Opbyggelse, end at det baselske Concilium 1441 maatte udgive Aflads-Breve til en almindelig Brandhielp (c). Om Kirken atter, medens den stod under Bygning, er kommen noget til i den store Ildsvaade, som 1447 fortærede næsten den hele Stad, derom vides ikke noget. Imidlertid blev 1450 først Kirkens søndre Deel eller hvælving fuldført, som over 40 Aar tilforn var lagt Grundvold til (d). Tilforn havde Kirken havt Form af en Korskirke, og Skibet, som man kalder det, ikkun bestaaet af én Hvælving eller den middelste Gang. Siden er Kirkens nordre Side, tillige med Svalen eller Korsgangen, som nogle kalde Partii eller Paradis, tilføyer, hvilken, om man skal troe Cypræo (e) ikke før 1501 er bleven færdig (f). Man holder for, (598) at der ved samme Tider er blevet lagt et kostbart Fundament til Taarn ved Kirkens vestre Ende, hvorpaa man 1544 og 1545 til Bygningens Befæstelse har opført tvende store Stræbe-Piller, hvilken Grundvold ligger endnu og strekker sig hen under Skole-Collegernes Huus, og forhindrer, at derunder ingen Kielder kan graves. Naar Kirkens høyere Chor og alle paa begge Sider af Choret værende Capeller ere bygte, vides ikke, men Bygnings-Maaden viser noksom, at de paa adskillige Tider ere tilsatte, ligesom man i de catholske Tider enten har stiftet nye Altertjenester og Anniversarier, eller behøvet Begravelses Hvælvinger til fornemmere Folk. Af de mange Chorer og Capeller, som i gamle Dage have været udi denne Kirke, ere følgende i gamle Skrifter forekomne: 1) Chorus major eller St. Petri Chor (g) 2) Chorus parochialis S. Laurentii, hvortil Capitelet havde Jus conserendi (h). 3) Chorus sancti Spiritus (i). 4) Chorus sancti Jacobi (k) (599) 5) Chorus Domini Erici Ducis (l), hvormed Capitelet intet havde at bestille, som ellers havde Jus conferendi omnes Vicarias her i Domkirken. 6) Chorus novus Rosarii b. Mariæ virdinis norden i Kirken. 7) St. Laurentii Capel (m) formodentlig den samme som formeldte Chorus S. Lauretii. 8) Hellig Korsens Capel, som har ligget ved Siden af Domcapitels Huset for vestre Ende af Domkirken. 9) Kongens Capel, som ikke vides hvor har været, siden de fleste Chorer og Capeller ere forandrede til Begravelser (n) Paa en Tavle i dette Capel var fordum at læse en følgende gamle Inscription paa Hertug ADOLPHS Døds-Aar 1459 den 5 Dec.

Eyn Ringk van eyner Tasken (o)
De Henghe van der Flasken
Vyff Duven vöthe ynde neghen I
Dar denckt men Hartoch Alves doth by
Twisken St. Barber und Niclas dage
O weh der jamerlyken Klage,
Do wurd manch oog gewehnet roht,
Wol umme des edlen Vörsten doht,

De Denne,arit grotem mode
So lange tydt den kopp darbode (600)
Un sick tor vollen freyheit bracht
Wol teghen dryer Ryke macht.
Itzhoe gaffe hm syn grabes-Höle
Nu bidder hir vor syne Seele.

Aller disse Chorer og Capeller, saavel som hele Kirken overalt i alle Hjørner og ved alle Piller, var opfyldt med et stort Antal af Altere, som hver havde sin Vicarium og Messepræst, samt visse tillagte Indkomster for daglige Messer, Vigilier, Sielemesser og aarlige Begrængelser at holde (p). De fornemste Altere betienedes af Canonicis eller Domherrerne, hvis tillagte Gods og Indkomster kaldtes Præbender. Af Alterne ere følgende mig forekomne: 1) Summum Altare, høye Alteret, som alene betienedes af Biskoppen og fornemmere Geistlige. 2) Altare & Vicaria Sanctæ Crucis ved Siden af den nordre Kirkedør (r). 4) Altare Beati Canuti Ducis. 5) Altare Domini Erii Ducis Jutiæ, udi bemeldte Hertugs Chor. 6) Sanctæ Trinitatis Alter. 7) Altare b. Mariæ Virginis norden i Kirken, som havde Tolge Kirke til Annex, kaldtes og Altare Rosarii (s). 8) Altare & Vicaria S. Andreæ (601) Apostoli, hvortil laae gods i Rinkenæs udi Svansen (r). 9) Altare & Vicaria Apostolorum Petri & Pauli, som havde Gods i Gammelby (u) 10) S. Pauli og Bartholomei Alter og Vicarie (x). 11) Altare Philippi & Jacobi. 12) Altare & Vicarie S. Johannis Evangelistæ & Apostoli (y). 13) Altare Johannis Baptistæ. 14) Altare b. Michaelis Archangeli. 17) Altare Sancti Spiritus. 18) Altare XII Apostolorum. 19) Altare Simonis & Judæ Apostolorum. 20) Altare Matthæi stoli. 21) Altare Mariæ Compassionis. 22) Altare Nativitatis Mariæ. 23) Altare Assumptionis Mariæ. 24) Altare & Vicaria Hospitæ. 27) Altare b. Lauræ martyris (z). 28) Altare & Vicaria S. Georgii. 29) Altare & Vicaria S. Catharinæ virginis. 30) Altare b. Margarete virginis. 32) Altare beatarum Eufrosinæ, Florentiæ, & XI. Millium virginum collegarum. 32) Altare X millium militum. 33) Altare b. Christophori martyris. 34) Altare & Commenda b. Antonii. 37) Altare b. Anselmi martyris. 40) Altare b. Willehadi. 41) Altare b. Mauritii & fociorum ejus. 42) Altare b. Willehadi. 41) Altare b. Mauritii & fociorum ejus. 43) Altare S. Augustini Episcopi. 43) Altare S. Thomæ de Aquino. 44) Altare Hieronymi presbyteri. 45) Altare Adolphi Comitis, har formodentlig (602) været i ovenmeldte Kongens Capel. 46) Altare b. Gregorii Papæ. 47) Altare Broderi Galle. 48) Altare Domini Wyboldi. Disse tre sidste har formodentlig været nogen af forhen anførte. Iblant de Messer, som her holdtes, var en stiftet af Dronning Margrete, kaldet Missa Reginæ (a), men for hvilket Alter den blev holden, vides ikke mee. Nu bruges alene det lidet Alter neden ved det underste Chor, hvortil Præsident Kielmanseck 1664 efter Inscriptionen har skienket en smuk malet og forgyldt Altertavle (b). Ellers er det høye Alter i det øverste Chor endnu i god Stand. Paa samm er det, den navnkundige Altertavle staaer, som af Fremmede sees med Forundring, og tilforn har staaet i Bordesholm Klosters Kirke, men blev 1666 flyttet til Domkirken udi Slesvig. I Aaret 1613 begierede Hertug Wilhelm af Beyren denne Altertavle tillige med S. Vicelini Reliquier af Hertug Johan Adolph (c), men fik Afslag paa begge Dele. 1628 har de keiserlige Soldater af dette kostbare Alter borttaget adskillige skønne Billeder (d). Denne Tavle er udarbejdet efter alle Malerkunstens og Billedhuggeriets Regler i allerfineste og kunstigste Snit af det haardeste og fineste Egetræ. Som er kaagt i Olie, og ikke Malet. Den er gjort af den berømte Bildhugger Hans Brüggeman i Husum og efter 7 Aars Arbeid bleven færdig 1521. Tavlen er 47 Fod høj, 25 bred, (603) og bestaaer i Hovedstykket af 6 Fag eller Feldter, i tvende Fløye hver af 5 Fag, og et Grundstykke af 4 Fag, som alle indeholde Historien af Christi Lidelse i alle fine Acter (e). Neden under læses: Opus hoc insigne consecutum est Anno incarnationis dominicæ MDXXI. Ad Dei gloriam. Midt i Fodstykket er en Plads med et smukt forgyldt

Jern-Gitter for, hvorinden Monstrantzten tilforn har staaet, nu Barnet Jesus med lige Konst giort. Iblant de Billeder derpaa under Abrahams Person, ligeledes da værende Abbed Albert i Bordesholm under Melchisedeks Figur. Ethvert Billed i Tavlen er giort af et Stykke Træ efter alle perspectiviske og anatomiske Regler og med de naturligste Lineamenter. Under denne Altertavle forsvares nu ovenmeldte K. Eriks Reliquier. Medens Brüggeman arbejder paa denne Tavle, hendte det sig, at Kong CHRISTIAN II og Dronning ELISABETH indfandt sig hos ham og med Forundring ansaae hans Hænders Gierning. Han tog strax Leyligheden i agt, og afbildede Kongen og Dronningen i Træ efter eres naturlige Gestalt, dog ikke høyere end 1½ Alen, hvilke tvende Statuer endnu sees paa tvende Piller lige for Alteret paa hver sin Side i bemeldte høye Chor (f). Kirkens Længde, Brede og Høyde er anseelig. Indvendig har den tre Gange eller Rader Hvælvinger. Begge Chorene bbestaae af tre middelmaadige Hvælvinger, men hver af Sidefløylene hos Choret har to Hvælvinger. Fra det (604) nedre Alter til Orgelet bestaar Kirkens store Middelgang af fem store Hvælvinger, hvoraf de tre første med skønne Messing-Lysekroner ere zirede (g). Begge Sidegangene bestaae hver ikkun af fire smaae Hvælvinger; thi Korskirken fra St. Petri Dør til den nordre Veg indslutter de trende største Hvælvinger. Endnu har hver af Sidegangene over ethvert Vindue en liden Hvælving, hvorunder forud langs den yderste Muur skal have været et ledigt Rum eller en frie Gang til at kunde spadserere hele Kirken rings omkring, som nu er indrettet til bare Begravelses Capeller. Hele Kirken, Choret medberegnet, har tolv store og ziirlige Piller at hvile paa, sex paa hver Side. Kirkegulvet er med glatte Fliser, og derimellem store Ligstene, belagt. Kirkestolene ere i lige Linie og af lige Høyde og Frave indrettede. Fra Raadsstolene ere i lige Linie og af lige Høyde og Farve indrettede. Fra Raadstolen til det øverste Alter har Kirkegulvet fire smaae Trapper, som forhøye Choret og dets Sidegange paa nogle Fod, og giver fra den nederste Ende i Kirken et behageligt Syn. Fra Korskirkens nordre Ende, hvor det kielmanske Epitaphium er, gaar en Dør ind til et stort Capel, som forud har været Canikernes Sacristie eller saa kaldet Garbekammer, siden i det slesvigske Gymnasti Tid brugt til Auditorium og Lectorium, nu til Begravelse. Fra samme Capel gik en Trappe ned i Korsgangen til Vicariernes Celler. Foruden forhen ommeldte søndre Kirkedør, kaldet St. Petri Dør eller Frydedøren, fordi den bruges ved Barnedaab og Bryllupper, har Kirken endnu en Hoveddør midt for Kirkens vestre Ende, kaldet Ligporten, fordi de Døde bæres derigennem til deres Hvilested. Indvendig ved den nordre Side ere endnu tvende Døre, som føre ind i Korsgangen eller (605) Svalen. Den gamle Runeskrift i Jern-Bogstaver, som endnu i Henrik Rantzovs Tid har staaet over Capitelshusets Dør her ved Domkirken, er nu ikke mere at finde (h). Ved søndre Siden i det øverste Chor er et Sæde i tre Rum, indbyggt i Kirkemuren og oven til hvælvet, hvilket har forud været Biskopstolen. Ellers har og tilforn i det underste Chor, hvor Daaben staaer, været en aaben Stoel af tre Sæder for Biskoppen, med et biskoppeligt Vaaben paa hver Side, hvori en Ulv var at see, saadant som de Familier Wulf, vom der Visk og Powisk førte det. Kanske har det været Biskop Helric von der Wisches Vaaben, hvorom i Cypræi Annal p. 389. Ved begge Sider i dette underste Chor ere endnu i god Stand de gamle Domherrers Subsellia eller Stole, 18 paa hver Side, hvorover paa søndre Siden staaer St. Petri Billed med Overskrift: Sancte Petra ora pro nobis, neden undr staaer det Aarstal 1512 og derhos Biskop Gotske Alefelds Vaaben, men over dem paa nordre Siden staaer ligeledes St. Pauli Billed med lige Skrift og det slesvigske Stifts Vaaben, nemlig to Nøgler over Kors. Ved en af disse Stole sees et gammelt Vaaben, deelt langs ned ad og med en Skraa-Bielke over, som viser to Roser, og oven i det ene Felt en Stierne. I dette Chor hængte den berømte danske Fane Dannebrog, som 1500 i den ditmarske Krig blev forloret; men i Ditmarskens Erobring 1559 med andre Seyerstegn tilbagegiven, da den her blev ophængt, og var at see, indtil den ved 1660 af Alder og Forraadnelse aldeles forfaldt, da nogle Børn ved deres Leeg nedrev den af Loftet, og ingen bekymrede sig om at samle dens Levninger. Nu sees der oven til et Antal

fyrstelige Faner, og neden til paa begge Sider 6 høye kronede Pyramider med Sindbilleder og de danske Provincers Vaabener, (607) som skal være brugte ved Kong FRIDERICH I. Ligbegængelse. Hvælvingen over Choret har fordm været malet med adskillige Billeder, hvorfra intet er tilovers, uden en Sabel, som skal have forbydet et Tyrkens Indfald. Udi bemeldte Chor stod i forrige Seculo en stor Eege-Pult, som de gamle brugte til at lægge deres Chorbøger paa, hvilken om Vinteren i dens fire Hjørner med Voxlys var besat. I samme glemtes da forommeldte Kong Eriks Arm og Lenker. Nederst i samme Chor staaer nu Fonten eller Daaben, som tilforn har staaet, snart paa et, snart paa et andet Sted i Kirken. Den er af Malm, støbt 1480 med en Hoben gammeldags Billeder, og foræret til Kirken af Laurentz Leven i Morsumherred, da værende Staller i Norstrand, hvis Vaaben og findes ofte derpaa, samt paa den øverste Rand denne Inscription: An Gode unde finer werdeghehen moder Marien unde Sunte Peters unde Sunte Laurentis ere, hest mi Laurentis Leven unde sine husfruw Eyde laten geten (i). Paa Neder-Randen: Anno Domini MCCCCLXXX an my sehal men kinder kersten (k). Ved Foden af Daaben staae fire Mesing-Billeder med det kielmanske Vaaben. Det smukke Jerngitter med syv Messing-Piller, som indslutter Fonten, er givet af Præsident Kielmanseck, hvis Navn og Titler med Aarstal 1666 staaer paa Dekkelen oven over. I det nordlige Side-Chor seer man noget slet Bildhuggerverk i Colossal-Statuer, som forestiller endeel af Passions-Historien, ligeledes en gammel catholsk Altertavle med Mariæ-Billed. Det staaer (607) og et gammelt Skab med Levninger af Domkirkens Bibliothek, som nu vel neppe beløber til 120 Bøger, hvoriblandt den rareste skal være Januensis Catholicon Ms. Af det trettende Seculo (l). Dette Bibliothek stod først i et Capel bag Prædikestolen, som siden brugtes til en Boglade, og endelig til den schaskiske Begravelse blev indrettet. I det søndre Sidechor findes disse Levninger fra de catholske Tider, den store og to Mand høye Christoffers Billed og et Alter med en liden Træ-Altertavle med Veronica malet, indvendig huul og forgyldt, hvori uden Tvivl har været Reliquier. Det liden Chor ved Korskirken kaldet Skole-Choret, hvor det kielmanske Alter staaer, hviler paa sex murede Piller, og Nischerne ere zirede med nogle Helgensbilleder af Gips i gothisk Smag. Ved høyre Siden er det store Uhr med de fire Evangelister i Hjørnerne, og over Klokkerne, hvorpaa St. Peder og en Biskop slaar halve og hele Timer, staaer et Crucifix. Samme har uden Tvivl Biskop Gotske von Ahlefeld ladet gjøre, siden hans og Stiftets Vaaben staaer derhos paa en Pille malet, med denne Inscription: Gotsehalcus ab Ahlefeld D. G. Episcopus Slesvicensis, olim Dominus hæreditarius in Bolingsted, Anno MDXLI. Renovatum An. 1562 opera, studio, & piæ memoriæ ergo, Nicolai ab Ahlefeld, Domini in Gelting, Canon. Slesvic. Denuo reparari curavit Nicolaus ab Alefeld Dom. In Geltingen Anno salutis nostræ 1667. Ved Siden har tilforn staaet et smukt liden Orgel, foræret 1666 af Joachim (608) Schmidio, som er forfaldet og borte. Midt i Hvælvingen over Korskirken er et Hul, hvorigennem man fordm paa Christi Himmelfarts Dag har draget Frelserens Billed op. I Korskirken er en Væg med mange Faner behængt. Paa en Pille sees et slet Malerie om den yderste Dom, med Underskrift: Dies ohne ruhm und kunst mahlte Anna Liefesen durch Gottes gunst 1651 d. 5 Junii ætat 74. Ved den første Ille i Skibet., paa venstre Haand fra Korskirken, staaer Prædikestolen, som er af brun Træ med syv ophævede Stykker af Frelserens Historie samt bibelske Sprog. Over Døren staaer det biskoppelige slesvigske Vaaben med Aarstal 1560 og da værende Lectoris og Domprovsts Cæsonis Emmingæ Vaaben. Paa samme Pille sees et Malerie om den hellige Nadvere. Paa tvende andre Piller ved den anden Side finder man tvende skønne Malerier, det ene med Jesus, Maria, Joseph og Johannes den Døber, foræret 1670 af Johan Schmidt, Amrmand i Tremsbüttel og Steinhorst, der andet med den gamle Simeon fortreffelig af Colorit, givet 1687 af Henrich Therhoff. Nederst i Kirken, over den store Indgang hviler Orgelverket paa tvende faste Stykker, samme er 1610 af Capitels-Herrerne med stor Bekostning fornyet, og siden med adskillige Forbedringer vedligeholdt, indtil Hertug

FRIDERICH 1701 lod det ganske Verk sætte i en langt fuldkomnere og ziirligere Stand. I den søndre Gang findes endnu tvende smaae forfaldne Orgeler eller Positiver, og i hver af de tvende Grav-Capeller der inden for et gammelt Alter. I denne Domkirke har efterfølgende kongelige og fyrstelige Personer været begravne. Kong Erik Plogpenning Liig, som 1250 blev nedsenket i Slien, laae her i 7 Aars Tid og derover, indtil det blev overført til Ringsted. Kong Abel, som døde 1253, blev og først her nedsat, men siden, formedelst foregiven Spøgerie, nedsenket i en Morads udi Pøhler Skov uden for Staden (m). Formodentlig ere og (609) alle de gamle Hertuger i Slesvig af Kong Abels Descendenter, med deres Familie, her begravne. Deres Gravsted har været i det store Chor, men nu er ikke mindste Levning over nogen af dem tiovers. I Begyndelsen af forrige Seculo vare endnu tvende af deres Ligstene til, men forslidte, den ene var over Hertug Waldemar, som døde 1313, derpaa var at læse (n).

Anno Milleno C. ter uno cum duodeno
Waldemarus Dux Slesviei & Natus Erici
Paschatis in seito magrans jacet hic tumulatus,
Pacifer hic clarus cæli sit arce locatus.

Den anden Steen over dennes Søn Hertug Erik, som døde 1325, var smukt overdragen med Kobberplader, og havde denne Paaskrift:

Hic Dux magnisicus, Patriæ desenfor Ericus,
Waldemari natus, patri jacet associatus,
Anno Milleno migrans C. ter Vqve vicenno,
Gregorii in festo, Deus huic maserator adesto.

At ogsaa Hertug Knud den Helliges sidste Levninger her have endelig fundet deres Begravelse, eller egentlig blevne hensatte for at dyrkes som hellige Reliquier, sees af en Saxo ex. Edit. Paris. 1514 som tilhører B. C. Sandvig, hvoruid ved Gol. 127 er tilskrevet følgende Anmerkning med en gammel Haand: "Vidi ego in Rynstadio anno Dni 1513 mense Julii presentibus & id petentibus R. p. d. Godschalco de Aluelt Episcopo Slesvicensi, d. Hinrico Brottop milite, Sifrido (610) van der Wisk, Hennekone de aluelt, Nauricio zesteden & Me. Jo. Brandis lubicensis & hamburg, ecclesiarum canonico Nobis reuertentibus ex legacione ad d. Cristiernum tunc electum nondum coronatum Danorum Regem nomine proincialium ducatum holssacie ac Slesuicensis, aperiri sepulturam Sancte Kanutj in medio chorj & corpus ejusdem jam consumptum fuit ac reductum in puluerem ob humiditatem loci pauculis ossibus exceptis, quorum partem memoratus Dns Episcopus secum ad ecclesiam suam detulit Slesvicensem, Nam Kanutus dum vixit Slessuicensi ducatu presuit." Af den oldenborgske Stamme er her i Domkirken begravne, Kong FRIDERICH I som døde 1533 med sin Dronning SOPHIA, som døde 1568 og begges Sønner og Descendenter, Hertuger til Slesvig og Holsteen, med samtlig deres Familie (o). Under det norden ved Choret opbygte ny hertugelige Capel, er den gamle fyrstelige tilmurede og hvælvede Begravelse, hvori Kongens Ligkiste med de Bogstaver K. F. ere bemærket. Dronningen ligge i en Tinkiste, som i en anden slet Trækiste er indsluttet. Over Kong FRID. I var først alene opsat et Epitaphium neden i Kirken, hvor Liget stod, omgivet med et Omhæng af sort engelsk Klæde, af hvilket 1548 et Stykke blev bortstaalet (p). Siden blev Ligkisten indsat i forbemeldte Begravelse. Hans Sønner Kong CHRISTIAN III. Hertug HANS og Hertug ADOLPH lode med stor Bekostning i Milan forfærdige det prægtige Mausoleum over deres Herr Fader, som endnu staaer ved den søndre Side i det øverste Chor og der Aar 1555 blev opsat. Monumentet eller Paradesengen, som er af buntet Marmor, har en sort Marmor-Fod og bæres af fire sørgende (611) Genier. Himmelen derover bæres af de sex Dyder, Fides, Spes, Charitas, Fortitudo,

Prudentia, Justia i halv Levnets Størrelse af holdt Marmor med smaae Engler og andre Zirater bepydet, hvorpaa Kongen ligger i fuld Harnisk og forgyldte Prydelser, bedende med bart Hoved. Ved Hovedet holder en Engel det kongel. Danske Vaaben, og en anden ved Fødderne en Messing-Tavle med forbemeldte Epitaphio, som er latinske Vers (q). Over denne Konges yngste Søn Hertug FRIDERICH, som var Biskop til Hildesheim og Administrator i Slesvig, døde 1556 den 27 Oct. Er bag Høye Alteret opsat et meget smukt og vel gjort Monument af hvidt Gips, hvorpaa Hertugen sees i biskoppelig Ornat, knælende imod Alteret; oven over forestilles den yderste Dom og øverst de hertugelige og biskoppelige Vaabener, ved Siderne og neden under nogle Dele af Christi Lidelse Historie, samt Petri og Pauli Statuer, alt sammen med latinske Inscriptioner oplyst ®. Paa Hertug HANS den Ældres Ligkiste, overtrukken med sort Fløyl og med Sølv-Navler beslagen, som 1581 blev nedsat i den fyrstelige Grav (s), staaer alene hans Døds-Aar 1580 og Navn H. H. Z. S. H. Paa hans Broders Hertug ADOLPHS Kiste, som og er med Fløyl overdragen og med Sølv-Nagler ziret, staaer ved Hovedet hans Vaaben i den engelske Ridder-Orden indsat, hvorhos hans Døds-Aar 1586 og Navn A. H. Z. S. H. (t). Deres Søster Prindsesse Anna, som døde til Flensborg 1535 den 4 Junii, (612) ligger i en sort malet spidsig Kiste, hvorpaa A. F. Z. S. H. = Anna Fräulein zu Slesvig Holstein. Hertug ADOLPHS Gemal CHRISTINA, som døde 1604 med begge deres Afkom, i alt 25 store og smaae Liig, staae alle i samme underjordiske Begravelse (u), af hvilke den sidste er Prindsesse FRIDERIC AMALIA, Kong CHRIST. V. Syster, gift med Hertug CHRISTIAN ALBRET, død 1704 den 30 Oct. Det derover værende øverste og nye hertugelige Capel er firekantet, høyet, hvælvet, med Vinduer til østen og norden, og Gulvet med sorte og hvide Marmor-Fliser belagt. Det er indvendig med graat Marmor halv beklædt, fordelet i Piedestaler, og paa hver en smuk Blomsterkrands af Alabaster, men over hver en Nische eller Blende Væggen. I en af disse staaer Hertug FRIDERICH III Brystbilled, og derunder i Krandsen en latinsk Inscription, med lige ud for staaer hans Ligkiste, i en Sandsteens Kumme indsat. I en anden Nische staaer hans Gemals Mariæ Elisabeth Brystbilled, og der uden for hendes Kumme paa samme Maade. Ligeledes sees der og Hertug CHRISTIAN ALBRECHTS Brystbilled i en Nische af hvidt Marmor og i Legems Størrelse, men Kummen af Sandsteen. Derhos i den vestre Nische staaer denne Hertugs Gemal Prindsesse FRIDERICA AMALIA gjort af Alabaster. Hertug FRIDERICH IV Kiste skal være af Kobber og ziret med mange Sølvplader og en latinsk Inscription, og derover sees hans Brystbilled i større og mindre Format, der findes og en Sørgefane over hannem med en vidtløftig Inscription (v). Endnu staaer her Prindsesse Annæ Dorotheæ Ligkiste af Eeg med Bay overtrukken, hun var en Datter af Hertug FRIDERICH III fød 1640 og død 1713. Indgangen til dette Capel fra det store Alter har en skøn forgyldt Jern-Gitterverks Dør (613) af to Fløye med et sort Fløyls Forhæng, ved hver Side en Marmor-Stytte, og oven over Gesims af Marmor, hvori viser sig Hertug CHRISTIAN ALBRECHT og FRIDERICA AMALIA med deres Vaabener og flere Zirater. Iblant andre navnkundige Folk, som i eller ved Slesvigs Domkirke ere begravne, kan regnes den fordrevne upsalske Erkebiskop og siden Biskop i Odense Gustav Trolle, som 1535 blev fangen i det store Slag paa Oxenbiere, ført saaret til Slesvig, og der døde 1536, men hvor hans Gravsted har været, vides nu ikke (x). Det kan ikke tvivles paa, at jo de fleste slesvigske Biskopper i Domkirken ere blevne begravne, og have der i gamle Tider havt deres Ligstene eller andre Monumenter, endskiønt man nu finder faa Levninger deraf og liden Efterretning derom. Biskop Johannes eller Jens, som var med at gjøre den jyske Lov og døde 1233, laae Choret for ved Biskopstolen, paa hans Ligsteen, som nu ikke mere er til, stod Johannes Episcopus (y). Hans Eftermand Biskop Eslils Ligsteen laae og ved søndre Siden i Choret strax inden for Døren, hvorpaa alene hans Navn var at læse(z), han kronede Kong Christoffer I og døde 1255. 5 Non

Aprilis. Biskop Bartholdus, som døde 1310 eller som (614) andre vil 1307, og blev begravet sønden i Choret, har fordum paa sin Ligsteen haft denne Inscription (a).

Hafnis eram natus, hic Archilevita vocatus,
Inde cathedratus, nunc sum cinis hic tumulatus.

Hans Successor, Biskop Johannes von Bokholt, døde 1331 og blev begravet ved den nordre Side i Choret (b), han havde en meget stor Ligsteen, som med Messingplader var overklædt, og var endnu til i Begyndelsen af forrige Seculo, derpaa stod denne Skrift: Anno Domini 1331 secundo de Bokholt. Orate pro eo. Biskop Johannes Scondelef, som i 49 Aar forestod Stiftet, døde 1421 og blev begravet sønden Choret. Cypræus fandt til sin Tid ingen Ligsteen over ham, men hans Billed siddende paa Cathedra afmalet paa Væggen, med denne Inscription, som havde været overkalket, men var igien bleven tilsyne, da Kalken var afskrabet (c): Anno Domini M.CCCC.XXI. octava die S. Laurentii obiit Joannes Scondeleff Episcopus Slesvicensis, Doctor Theologiæ, qvi sedit quadraginta novem annis, hic sepultus. Biskop Helricus von der Wisk døde til Lybek 1488, han blev ført til Slesvig og begravet i Domkirken, men ingen Steen, saavidt man veed, lagt over ham (d). Ved den øverste Ende i det (615) yderste Chor til Norden ligger en hvid Steen over den sidste catholske Biskop Gotskalk von Alefeld, midt derpaa er han udhuggen i sin biskoppelige Dragt, og i Hjørnerne fire hans Forfædres Vaabener med saadan Omskrift: Anno 1541 die 25 Januarii obiit Reverendus in Christo Pater & Dominus Gotskalkus de Alevelde, Episcopus Slesvicensis. Hans Eftermand, den første evangeliske Biskop i Slesvig, Tilemannus ab Hussen (e) er begravet i Kirken selv, hvor hans Epitaphium oaa en liden Trætavle findes åaa den Pille lige for Prædikestolen. I forrige Seculo var her ved den søndre Kirkedør et gammelt Monument af 1236 over Erkedegnen Trugillus, som var ongiven med et Jerngitter og kaldtes Erkedegnens Capel, siden blev Gitterverket taget bort og Liistenen laae bar, hvorpaa denne Inscription: Hunc locum elegit sibi Trugillu, hujus ecclesiæ Archidiaconus, qvem fecit ad laudem sancti Spiritus & beatæ virginis, cujus anima sit in pace. Obiit Anno Domini 1236 XIII. Cal. Aprilis (f). Tvende gamle Ligstene ere endnu til overs, paa den ene staaer denne Skrift: Anno Gomini MCCCCLVVIII. Dominica Reminiscere obiit Dominus Malingegal Plebanus Vicarius ecclesiæ Slesvicensis, orate Deum pro anima ejus (g). Paa den anden: MDII. 21. Decembris obiit Diminus Johannes Bosen Canonicus Slesvicensis & Præpositus (616) Baritsyssel, orate pro co. Paa Stenen er udhugget en Præst med en Kalk, og neden under et Vaaben. Ved den nordre Ende i Korskirken, lige imod St. Petri Kirkedør, seer man det anseeligste Epitaphium i Kirken over den berømte Johan Adolph Kielman de Kielmanseek (h), oprettet af ham selv 1673 og meget vel gjort af hvidt og sort Marmor, som forestiller Christi Grav og Opstandelse, og i Midten ham selv og hans Frue knælende og i Legems Størrelse, derinden for er hans Begravelses Capel, som i gamle Dage har været Domherrernes Garbekammer ti at giemme Kirkens Ornamenten udi. Af de Faner, som herhos hænge, er en over Baron Otto Johan Grothus, kongel. Svensk Generallieutenant og General over de fyrstelig holstenske Tropper, som døde 1708 den 14 Sept. Nok en over den holsteenske Oberst Johan Diderich Grothus, holsteensk Oberst over et Regiment til Hest, som døde 1708 den 14 Sept. Nok en over den holsteenske Oberst Johan Christoffer von Düring, som døde 1697 den 14 Oct. Paa en Pille, som man gaaer ned i Middelgangen, et Epitaphium af Steen over Dorothea Hamsfort, den fyrstelige Medici Matthæi Carnarii Hustru, og den berømte danske Medici D. Cornelii Hamsforts Datter, død 1608. Paa samme Pille et Epitaphium over Paulus Cypræus, som døde 1609. Et andet lige over for, over dennes Svigerfader D. Paulus von Eitzen (i) med Aarstal 1600. Paa den anden Side af Pillen et Epitaphium med 16 Ahner over Frantz von Dumstorf, (617) kongl. Dansk Geheime-Secretair i det udenlandske Cancellie, død 1587 den 27 Oct. Ved Trappen op til det lidet Chor, en Tavle med Fane og Vaaben over Fænrik Hans von

Basen, som døde 1560 den 18 Aug. Paa den anden Side Kirkedøren et Epitaphium over Johan Heclauer, gottorpisk Amts-Inspector, som døde 1653 den 12 Aug. Neden for ligger en Ligsteen over hans Svigerfader Laurentz Lælius holsteensk Cancellar, som døde 1619. Noget derfra en Ligsteen over General-Superintendent D. Johan Reinboth, som døde 1673, og en anden over D. Christian Sledanus, Dompræst her til Kirken, død 1646. Et zirligt Epitaphium over Mag. Rasmus Heitman, Archidiaconus i Slesvig og Ribe, som døde 1603 den 14 April. Den berømte Johannes Wouwerius, som døde 1612, er og her begravet (k). I det lidet Chor er et Epitaphium og en Fane over Hans Walter, kongelig dansk Generalmajor, Gouverneur i Holsteen og Vismar, samt Commendant i Tønningen, som blev i Slaget ved Landskrone 1677 den 14 Julii, født udi Slesvig 1618 den 10 Julii. I det yderste store Chor en Ligsteen over Amtmanden til Gottorp Baron Maouritz Wilhelm Münch von Buseck. Strax derhos en anden stor blaa Ligsteen over Erich Hedeman, keirl. Pfaltz- og Hof-Greve, kongl. Dansk, fyrstel. Holsteensk og grevelig oldenborgsk Geheimeraad og Hof-Cantzler til Gottorp, død 1636 den 8 Febr. En nyere Inscription paa samme Steen viser, at Graven 1693 tilhørte Hofraad og Kammer-Assessor Jacob Massow. I Portalet af det nordre Sidechor et Epitaphium over Dom-Inspector Nicolai Christian Beckher 1678, et andet over Amts-Inspector Joachim Schmid 1662, begge med smukke (618) Døre og Statuer zirede. Inscription over Indgangen til den fyrstel. Krigsraads Arnd Mechelnburgs Grav, som døde ved den pinneberske Negotiation 1697 den 3 Maji. En graa Steen over Anna, Joscæ von Bützovs Frue og Georg Abbildgaards Datter, død 1620 7 Nov. Et Epitaphium af Steen over D. Cæso ab Eminga, Lector og Prædiker her i Domkirken, som døde 1574 13 Febr. Et andet Steen-Epitaphium over Johan Christoph v. Uchteritz til Medewitz og Spandorf, fyrstelig Kammerjunker, som var med paa den bekiendte persiske Reise og døde 1671 den 8 Sept. I samme nordre Portal, en fane over svensk Ritmester og holsteensk Capitain Casper Komphövener, død 1668 den 22 Febr. En anden over Johan Christian von Kürbitz, fyrstelig Kammerjunker og Capitain over Fødgarden, død 1679 6 Aug. En anden over svensk Liutenant Otto von der Wisch. Endnu en over Siegmund Hinrich von Retau, fyrstelig Hofmarskalk, Overstaldmester og Capitain, død 1671 den 10 Febr. Idet søndre Sidechor er en sort Marmordød til Generaæ Arenstorfs Begravelse, men en latinsk Inscription samt endeel Faner of Standarter over Hr. Carl v. Arenstorf, Ridder af Dannebrog, kongel. Dansk General over Cavaleeriet, som fik sit Banesaar i Slaget ved Lund 1676 den 4 Dec. Og døde den 10 Dec. Æt. 51. Epitaphium over Henrich Pogwisch, Archidiaconus i Domcapitelet, død 1555 og hans Frue Barbara von Plessen, død 1588, oprettet 1635 af deres Søn Claus Pogwisch, som døde 1638 den 1 oct. Æt. 86. Ved Chortrappen et stort Billed, forestillende Mag. Johan Volemar Rötcher, Dompræst, som døde 1702 19 Sept. En Fane over Friderich Gottlob von Tschirnhaus, Corporal ved Livgarden, død 1669. I Kirkens middelste Gang et Træ-Epitaphium over D. Peter Jügerdt, fyrstelig Hofraad, som døde 1639 21 Sept. Æt. 72. Inscription over M. Theodorus Nieman, Dompræst, som døde 1666 æt. 65. Et Epitaphium over Johannes Dowe, fyrstelig (619) Cancellie-Secretair, død 1603 den 28 Junii. Pa Pillen lige for Prædikestolen, et anseeligt Marmor-Epitaphium over Balthasar Gloxin, fyrstelig Hof- og Cancellieraad, som døde 1655 den 7 Mart. En liden Tavle med Otto Krukows Navn og Vaaben 1539. Et Marmor-Epitaphium over D. Jacob Fabricius, slesvig-holsteensk Generalsuperintendent, død 1640 den 5 Nov. Æt. 80. Et Brystbilled af Træ over Rudolph a Catwick (l), præst til Domkirkne, som døde 1566 den 30 September. Et smukt Epitaphium over Bernard Soltov, Senioer i Capitelet og fyrstelig Rentemester, bekostet af ham selv 1610. En Ligsteen over Henrich von Hatten, dansk og holsteensk Raad og Land-Cancellar. I den nordre Gang en Inscription, som viser, et Cay Wildhagen, Capitels-Inspector, har 1672 indrettet sig en Begravelse under Orgelverket. Et smukt Epitaphium af sort og hvidt Marmor over Henrich Meine, som døde 1694. Den kongel. Danske Geheime-Kammer-Secretair Theodori a Lente hans Begravelse 1657. Den

kongl. Danske Geheimeraad og Ridder af Danebrog Baron Johan Ludvig von Koenigsteins Begravelse 1714. Et af Sandsteen velgiort Epitaphium over den berømte Adamus Olearius, som døde 1671 æt. 72. Et Epitaphium af Træ over Jacob Seding, som døde 1586 og havde testamenteret bort 21000 Mark Lybsk meest til gudelig Brug. Dette Epitaphium er 1747 fornyet af Georg Christian Meding, som har ladet sit Brystbilled gæste dertil, med den Efterretning, at han 1706 havde skienket til de Fattige to Agre paa Slesvig Mark. Et Epitaphium over Berend Münden som døde 1586. I den søndre Gang et (620) Epitaphium af sort og hvidt Marmor over Eilhard Schacht, fyrstelig Stats- og Cabinet-Sekretair (m), som døde 1677; strax derhos under Vinduet er hans indlukte Begravelse, hvor han skal have ligget i en Kobberkiste, indtil 1751, da hans endda forraadnede Legem er bleven henlagt i et Rum hos det nordre Sidechor. I samme Gang er og den reventlovske Families Grav-Capel (n), og et andet for den alefeldske Familie af Ornum. Et Steen-Epitaphium over Anna Broders, D. Nicolai Jungens, fyrstel. Cancellers og Raads Frue, som døde 1605. Et Marmor-Epitaphium over Johan Samuel Heisterman von Zielberg, fyrstelig Raad og Staller i Eydersted, som døde 1670 den 29 April. En Gravskrift over Benedictus Martini, Dompræst og Skole-Inspector, som døde 1685 æt. 78. Nederst i denne Gang læses ved Indgangen til Begravelsen en Inscription over Friderich von Günderoth, svensk Oberst, gottorsisk Marskalk, Ober-Jægermester, Amtmand i Apenrade og Landraad, som døde 1703 den 31 Jan. (o) Foruden utallige flere, som man nu ikke veed eller finder noget Monument over, har her i Domkirken været begravet Henrik Rantzov, Paul Rantzovs Søn som døde 1546, druknede udi Graven ved Gottorp. Ligesaa har Jacob Woldemars Søn Amtmand paa Gottorp og Staller i Eydersted, som døde 1552, havt sit Hvilested for ved Choret under en Steen med hans Billed paa (p). End vidre Kammerjunker Johan Friderich von Holstein, som døde 1694 og menes at have været (621) en naturlig Søn af Hertug Johan Friderich, Erkebisp udi Bremen. (q) Iblant mange flere adelige Vaabener skal her fordom have hængt 77 af Personer i den sehestedske Familie, som alle her skal havt deres Begrevelse, af dennem femten deels været Provster, deels Domherrer og Riddere (r). Nu er ingen af disse til overs. For det syost Hiørne er bygt til Choret et Beenhuus. Korsgangen eller Svalen, hvorom før er meldet, er bygt til Kirkens nordre Side, og bestaaer af tre regulaire Fløye, to Stokverk høye. Oven paa har fordom Vicarierne havt deres Celler eller Kamre. Den frie Omgang neden under har i de catholske Tider tient til Processioner og geistlige Øvelser (). Udi den østre Fløy har i nyere Tider været indrettet en god Boglade. Den firekantige Plads inden Korsgangen skal efter Reformationen have været Domherrernes og andres Kirkegaard, men bruges nu ikke mere dertil, der ligge endeel Ligsteen, hvoriblant endeel gamle af det fiortende Seculo. Denne Plads kaldes endnu Freithof eller Firdhof, og menes i gamle Dage at have hvat Fristeds eller Asyli Ret. (t). I Domtiden eller det arlige 14 Dages Marked, som i Begyndelsen af Februario her i Korsgangen holdes, tiener denne Plads saavel udenlandske som egne Kiøbmænd til Boder og Kramlader. I Førstningen da Kirkens Bygning var mindre, (622) har Kirkegaarden været stor og rummelig. Men siden Kirken paa alle Sider har faaet de mange Tilbygninger, er Kirkegaarden bleven liden. Den østlige Side er temmelig snever, og som Grunden der er vandriig, kan Ligene ikke graves dybt ned. Bag Choret er den smalest, men den søndre Side er større og en temmelig rgulair Plads. For at erstatte denne Kirkegaardes trange Rum, har Staden i andre Qvaterer visse anordnede Kirkegaarde, saasom paa Holmen, en paa Stads-Merken, ikke at tale om Michaelis Kirkegaard, hvor og nogle af Stadens Liig begravet. Til denne store Kirkes større Anseelse fattes, at den intet Taarn har, og neppe nogen Tid kan vente, endskiønt der for nogle hundrede Aar siden er lagt en fast Grundvold til yvende Taarne, som den i gamle Dage haver havt. Men i stedet for Taarn, har man i forrige Tider, vides ey naar, opført, nordost for Kirken, af firekatede Stene, et Klokkehuus eller fritstaaende Taarn af fire Stokverks Høyde, hvori Kirkens fire Klokker hænge. Den største og skiønneste,

kaldet St. Petri eller Bede-Klokken, som ikkun ringes paa de store Høytider og for fornemme Liig, har Hertug CHRISTAN ALBRET 1661 ladet omstøbe ved Frantz Roen i Glykstad. Den anden, kaldet Mariæ Klokke, hængende i tredje Stokverk, er støbt i Dronning Margretes Tid 1396 og er en af Kirkens nu værende ældste Monumenter, hvorpaa denne Inscription: A. Dom M.CCC.LXXXXVI. Ego vocor Maria, Signum dono choro, fleo funera, festa decoro. Den tredje. Trefoldigheds Klokke, hængende ved nordre Siden, har Ludovicus Hoidtman, Canonicus og Structuarius, 1616 ladet omstøbe ved Balzer Melchiorsen i Flensborg. Uden for Taarnet mod Østen hænger Stormklokken, som ved Ildsvaade, Tumult eller anden Ulykke klemtes med, for at sætte Indbyggerne i Allarm. Det (623) lidet Spir paa Taget, som var ziret med Jernstang, Knap og Veyrhane, blev formedelst Brystfældighed 1706 nedtaget, og derimod over Choret igien opsat den saa kaldede Bikurv, hvori hænge de tvende smaa Skole-Klokker, som hængte i bemeldte Spir, og som i de catholske Tider rørtes, naar Hostien i Messen opløftedes. Foruden gamle Stadens Beboere, hører og Holmens Menighed til Domkirkens Sogn, men den har sin egen Kirkegaard, liggende midt i Qvarteret, med en liden Klokke og Stakitverk forsynet.

St. Michaelis Kirke. St. Michaelis Kirke, som er en af Slesvigs gamle Kirker, ligger ved nordre Siden af den gamle Stad, frit og paa et høyt Sandbiereg, saa at den langt fra kan sees. Omendskiønt nogle Landsbyer af de nærmeste Herreder ligge til dens Sogn, saa ører den dog egentlig til Stadens Jurisdiction, og er rette Sognekirke for det mellemste Qvarteer af Staden, som kaldes Lolfus. I de catholske Tider var den en Annex- eller Filial-Kirke til Domkirken og som et Capel, saavel for de næst omboende Borgere, som for de tillagte Landsbyer, og blev da betient af Domherrerne og deres Vicarier. Denne Kirke har, frem for andre her i Landet, været af en besynderlig Bygnings-Art, og gandske rund, med et rundt Tag spids op i Midten. Dette har givet Anledning til, at nogle har holdet den for en Levning af Hedendommen og en Afguds Tempel (u), som siden af de Christne (624) er helliget og indviet til Over-Engelen Michael. Men saa gammel er den vil ikke, tilmed er det uvist, om vore hedenske Forfædre have her i Landet havt lukte Templer, da de ellers holdte deres Dyrkelse og Ofringer for Steen-Altere under aaben Himmel, og troede, at Guderne ikke kunde indelukkes (x). Andre foregive, at den forud har været indsluttet med i Stadens gamle Befæstning, og været brugt som en Varde, Vagt-Taarn eller Bolverk, hvortil den af Kong Sven Grathe ved Aar 1150 skulde være bygt (y). Denne Mening vil jeg vel ikke meget imodsige, men jeg kan gotgiøre, at den er en Levning af et gammelt Kloster, som endnu var til 1190 og bar da, ligesom nu Sanct Michaels Navn. Ved Aret 1305 findes St. Michaelis Kirke ved Sleavig at have ligger under Domprovstens Inspection, sub Præpositura majori (z). Ved 1352 nævnes Rector Ecclesiæ sancti Michaelis, Præsten til St. Michaelis Kirke at have udgivet aarlig in profesto purisicationis tolv Pund Vox (a). 1430 befandtes Kirken ganske brystfældig, da skødede Tymme Riqvardsen i Husbye der udi (625) Sognet 3 Fierding Agerjord til den Bygning og Præsten Hr. Tuko Rübbink en Grund hos Frisevirk. Ligeledes Broder Lywestost i sit Testament gav adskillige Grunde, Huse, Bier, Sæd og Penge til Lys i denne Kirke, til det store Alter og til St. Michaels Alter, og til Kirkens Vedligeholdelse (b). 1484 var Nic. Boethius Kirkeherre til Kirkens Vedligeholdelse (b). 1484 var Nic Boethius Kirkeherre til St Michaelis (c). 1559 gav Michael Elers Lector og Canik 10 Mk. til, St. Michaelif Kirkeved Slesvig (d). Kirken beholdt sin runde Skikkelse, indtil Lolfus i forrige Seculo voxte saa meget til, at den blev for liden til at rumme Menigheden, hvorfor Hertug FRIDERICH 1643 og Hertug CHRISTIAN ALBRECHT 1668 lode afbryde den halve søndre og vestre Runding, og samme ved tevende firekantige Bygninger udvide, som en Inscription over den vestre Kirkedør udviser. Ikke desmindre er dog Grundvolden af den gamle Runding bleven tilbage under Jorden, ligesom og et Stykke over Jorden af den nordre Sides Runding, som viser, at

havd slags Steen Kirken først har været bygt, nemlig den saa kaldte Dufsteen eller Tarras, som er hullet og guul, og ligner Pimpsteen, og det i store Tavler ud- og indvendig (e), hvorimellem Muren med samaae Kampestene, Grus og Kalk, har været opfyldt. Nu for Tiden bestaaer Kirkens Bygning indvendig af et rundt Taarn af 7 Svibbuer, hvori Prædikestolen og Daaben er, uden omkring denne læber mod Norden atter det halve af en anden og større Runding, og for den ostre Ende af Kirken er et lidet halvrundt Taarn, hvori Alteret staaer. Altertavlen, som er af gammel (626) Bildhuggerverk forgyldt, har før staaet udi det gottorpske Capel. 1745 er oven paa Taget sat en lidet spids Taarn. 1756 befandtes Kirken saa brystfældig, at den skulde været nedbrudt, men den staaer dog endnu. Indvendig hænge adskillige bibelske, men slet giorte Malinger, samt et Portrait af Sognepræsten Mag. Lucas Klippe, som døde 1716 den 8 Octobr. Et zirligt Epitaphium over Bartholomeus Nasfer, fyrstelig Slots Hauptmand og Artilleriemester. En Ligsteen over Stephan Persenius, Paa en Klokke staaer en vidtløftig lantinsk Inscription, som viser, at den er omstøbt 1694. Fra Kirkegaarden løber et langt Stræde ud i Marken, som ender sig med den nye Machaelis Kirkegaard og et derpaa anlagt Klokkehuus. I Kirkens vestre Ende er et Orgelverk. Udvendig paa et Hjørne mod Norden er i Muren indsat en gammel Steen med en Løve udhuggen, som menes før at have siddet ved St. Petri Dør i Domkirkens Muur, Mage til den som der endnu findes. Paa Sanct Michaelis Kirkegaard blev 1640 begravet den bekiendte Otto Brüggeman, som formedelst adskillige paa det persianske Gesantskab begangne Mishandlinger, blev med Sverdet henrettet. 1529 blev denne Kirke bestaaen endeel af sine beste Prydelser og Alterklæder. 1709 skede her atter et stort Tyverie, hvorved Kirken blant andet mistede en stor forgyldt Sølv-Kalk med Munkeskrift paa, og en mindre dito, som tilforn havde tilhørt Reinfeld Kloster. Foruden Indvaanerne i Lolfus, hører til St. Michaelis Kirkesogn disse Byer og Steder paa Landet, Skovby, Husby, Rosager, Sylversted, Iybek, Gammellund, Lille Danneverk, Arenholt, Lyderskov, Rugekrog, Nykrog, alle i Arensherred. 1526 blev taget et Tingsvidne om Grændseskiellet imellem Treya Sogn og St. Michaelis Sogn. Til denne Kirke er ikkun én Præst. Den sidste catholske Præst Nicolaus Mondt eller (527) de Monte levede 1489, og endnu 1525 da Reformationen begyndte, i hvilket Aar han byttede Embedet med Cornelio Gerhardi, som var Præst til Katingen, hvilket da blev den første evangeliske Præst til St. Michaelis og tillige Canonicus og Lector Theoligiæ ved Domkirken, resignerede 1585 i en høy Alder. Hans adjungerede Medbroder Nicolaus Lucht blev ulykkelig ved nogle Qvinder, som han beskyldte for Troldom og fik dem dømt til Baal og Brand. Iblant de følgende Sognepræster er den merkværdigste Johannes Adolfus Cypræus, som 1633 forlod Embedet, drog til Coln og blev catholsk, hvor han Aaret efter lod trykke sine Annales eller Hist. Ecclef Slesv.

Hellig Trefoldigheds Kirke. Den tredje og nyeste Kirke som nu er i Slesvig, er Sanct Trinitatis eller Hellig Trefoldigheds Kirke, idet tredje og yderste Qvarteer af Staden kaldet Friderichsberg. Denne Kirke kan og maae ikke forvexles med den forrige Hellig Trefoldigheds Kirke, som i de catholske Tider var i Flor, og hvorom mere siden. Før end denne nye blev bygt, søgte Indvaanerne af Friderichsberg til Haddeby Kirke som den nærmeste. Men siden Menigheden tilvoxte, fødte Lykken sig, at en bemidlet Frue Elisabeth, kongl. Lieutenant Bonisacii Belings Enke, af gudelig Andagt faldt paa at bygge denne Kirke Gud til Ære og hendes afdøde Søn, kongl. Dansk Capitain, Osewald Beling til Amindelse. Hun lod 1650 den 9 April ved den fyrstelige Secretair og Bibliothecarius Adamus Olearius legge dertil den første Grundsteen, og Aaret derpaa Kirken, da den var fuldført, ved General-Superintendenten D. Johan Reinboth indvie med den Hellig Trefoldigheds Navn. Hun gjorde derforuden anseelige Legata til Kirken, Præster og Skolen, hvilket christlige Verk siden blev understøttet af Hertugerne FRIDERICH III og CHRIST. ALBRECHT, samt andre gode Folk.

Kirken er ikke meget stor, dog af 3 Rader Stole, og med et smukt Træloft. Man har vel siden tænkt paa at udvide den, men det er forblevet derved, (628) at man 1726 har øverst bag Alteret opført et forhøyet Chor, hvoraft den ene Fløys er for Tilhørere, den anden for Skole-Disciplene. Frue Beling zirede Kirken med et smukt lidet Alter, en Sølvkande, Prædikestoel og Messing-Gitter om Choret. Hans Beeck, første Borgemester i Friderichsberg efter ammes Combination med Staden, som døde 1718 den 13 Fabr. Gav, foruden andre Legata til Kirken, Præsterne og Fattige, 400 Rdlr. til en større og anseeligere Altertavle, hvilken hans Arvinger lod forfærdige og 1719 indvie, hvor neden paa læses over hannem en vidtløftig Inscription. Daaben, som er smukt udhuggen af Steen og med et stort Mesing-Fad forsynet, er 1651 skienket af Cornelius og Cornelia von Mander. Crucifixet har Bartold Goldberg, Møller paa Gottorp Mølle, 1656 foræret. Orgelverket er ved Grevinde Samsøes og andres Gavnildhed tilveyebragt. I Taarnet hænge 3 Klokker, den største af 1232 Punds Vegt saavel som den mindste, eller Klemteklokken, ere begge bekostede af Frue Beling, og støbte i Husum 1650 af Peter Melchior, men den mellemste er skienket af Dronningen udi Sverrig Hedevis Eleonora, hvorpaa staaer: Epitaphia findes her over Kirkens første Sognepræst M. Michael Zwergius, som døde 1674 den 13 Mart. æt. 50. Et andet opsat af den godgjørende Stifterinde, hvis Inscription til hendes Ihukommelse fortæner at anføres: Dies Epitaphium til hendes Ihukommels fortæner at anføres: Dies Epitaphium hat die Edle und viel tugendreiche Fraw Elisabeth Belings ihrem Seel. Eheherrn Bonifacio Belingen gewesenem Lieutenant, und dann auch ihrem einigen Sohn Seel. Oswald Belingen, gewesenem Capitaine, nichtes minder wie dis Kirchen-gebäude, Altar, Canzel, Messing-Pilaren in der Galleray, nedst anderer donation auf dem Altar und zum unterhalt des Pastoris dieser Kirschen, hochrühmlich hie zum gedächtnis und besonders Gott zu ehren und der Kirchen zu Zierde aufrichten lassen Anno (629) Christi M.DC.LXVII. Hendes Billed i Legems Størrelse sees paa Væggen i Træ udhugget imellem Mandens og Sønnens harniskklædte Billeder. Denne Kirke har tvende Præster, Sognepræst og Capellan. Grunden saavel i Kirken som paa Kirkegaarden fortærer de Døde hastig.

Ødelagte Kirker. Flere end disse tre Kirker ere nu ikke i Slesvig, undtagen Klosterets Capel, som siden ved St. Johannis Kloster skal omrøres. Nu maae vi komme til de øvrige i gamle Dage værende, men for længst ødelagte Kirker og Capeller, af hvilke nogle have været Sognekirker, men andre hørt til adskillige Klostere.

Vor Frue Kirke. Vor Frue Kirke, som laae midt paa Holmen, og var en Sognekirke, kaldet Ecclesia parochialis b. Mariæ virginis, holder jeg for at have været en af Slesvigs ældste Kirke. Navnet haver ført mig paa denne Tanke. Omendskiønt de fleste holde for, og med god Grund, at den gamle Haddeby Kirke er den allerældste Kirke udi Slesvig, i Midten af det niende Seculo anlagt ved Erkebiskoppens Ansgarii Raad og Omsorg, saa dog, siden denne første Kirke siges yútyrkkelig at være bygt den hellige Jomfru Mariæ til Ære (f), og det er upaattvivleligt, at Kirken paa Holmen har baaret Jomfru Mariæ Navn, men derimod uvist, oh Haddeby Kirke saa har hedet, bliver der altid et Tvivl tilbage, hvilken af disse tvende Kirker, enten den sønden eller den norden for Slien, bliver den rette ældste og af forðum i Slesvig har været tvende St. Mariæ eller vor Frue Kirker. Men om saa er, kan det vel være, at den paa Holmen er noget nyere og kanske bygt af K Harald Blaataand i det tiende Seculo, da Slesvig først fik Biskop, og har formodentligen været den første Biskopskirke, (630) inden St. Petri Domkirke blev bygt. Er det saa, dar det uden Tvivl været denne Kirke, som siden i Kong Sven Tiugskiægs Forfølgelse blev ilde medhandler, og An 1001 gav den fordrevne slesvigske Biskop Ekkehardus Anledning til at klage over hans Kirkes Ødeleggelse (g). Om denne Holmens Kirkes fortælles ellers (h), at den i Begyndelsen var opbygt af engelske Kiøbmænd, og af engelsk Tarras eller Dufsteen til en Kiøbmands-Børs eller Stabelhuus for fremmede

Kiøbsmands-Varer, men siden ved Byens Ruin og Handelens Aftagelse indrettet til Kirke. Men da denne Mening er alene bygget paa Tradition og intet gammelt Beviis haves derfor, bliver jeg ved mit Tvivlsmaal, om ikke vor Frue Kirke fra første Færd har været Kirke og en af de allerældste i Slesvig. Helvaderus foregiver, at den med megen Porphyrr var udsiret, hvilket dog var rar nok i den Tid. 1347 nævnes Bertoldus Rector Ecclesiæ S. Mariæ i Slesvig. 1470 har Præsten Martinus Schmidt efter Pavens Befaling afstaaet til Nicolaus Mestmaker af Bremen St. Gertruds Alter og Vicarie i vor Frue Sognekirke i Slesvig. 1486 gav Borgemester Hans Kock i sit Testament 4 Skilling til vor Frue Kirkes Bygning paa Holmen. Et Docum. af 1493 nævner dat Kerspel unser leuen Frowen iblant da værende 7 Kirkesogne udi Slesvig. 1514 gav Hertug FRIDERICH Kirkeherren og Værgerne til vor Frue Kirke paa Holmen for Slesvig, som havde for at stifte der er nyt Vicarie in honorem compassionis Mariæ, et Collectbrev til at indsamle Almisser for samme Stiftelse. I Reformationens (631) Tiden blev denne Kirke, som mange flere ubrugbar, og efterhaanden ganske forfaldt. 1531 fik Sogneherren til Domkirken Reinholt Westerholt baade Holmens og Helliggeistes Kirke som Annexer i Forlehning (i). Denne forfaldne Kirke stod endnu 1568, da Hertug ADOLPH deraf tog de fornemste Zirater og Stytter af den saa kaldte Porphyrr eller fine Marmor, og anvendte dem til at pejde et Portal med paa Gottorp Slot, men da samme siden blev forandret, skienkedes disse Kirke-Zirater til adskillige fyrstelige Betiente. Kirkens øvrige Bygning blev derefter 1571 ved Magistratens Skøde og med Hertugens Tilladelse solgt for 200 Mark Lybsk til den fyrstelige Cancellar Doct. Adam Traziger, hvilken afbrød den, og brugte Stenene til at opbygge sig paa den saa kaldte Smieden-Eng bag Domkirken en skøn grundmuret Gaard, hvilken siden af de tvende Mareschaller Gunteroth Fader og Søn, som eyede den, er bleven kaldet Mareschals-Gaarden. Den sidste solgte den til Amts-Inspector Jochum Smieden, hvilken 1671 nedbrød denne store Gaard, og af Materialierne opførte en smuk Bygning paa sit Landgods Winningen ved Slien. Menigheden, som bestod af Holmens Indbyggere, søger nu til Domkirken som deres Sognekirke, men har beholdet vor Frue Kirkegaard til at jorde deres Døde udi.

H. Trefoldigh. Kirke. St. Trinitatis eller Hellig Trefoldigheds Kirke er en af de gamle Kirker i Slesvig, kaldet ogsaa fordum St. Drochtens eller Drottens Kirke, af det gamle danske Ord Drot og franske Truhtin, Dominus. Ulrich Petersen holder denne Kirke for den allerældste i Slesvig næst Haddebye Kirke. Men om det er samme Kirke, som i et Document af 1335 kaldes Ecclesia Sancti Salvatoris, Vor Frelseres Kirke, eller om denne, i Fald den har været en anden Kirke, (632) ikke har været den, som er bleven kaldet St. Drottens Kirke, det er ikke let at afgjøre. Det ældste, man nu finder om St. Trinitatis Kirke i Slesvig, er et latinsk Brev af 1295, hvorved Hertug Woldemar tager denne Kirke, med alt sit tilhørende Gods i Casute udi Haddebye Sogn, i Norgosherred udi Lyungsetmark, og i Slesvig Stad, i sin Beskiærmelse, og befriet samme Gods fra al Udbud, Leding, Inne, Stud, Oversæt alle Skatter, bevilgende tillige, at Beboerne ikke har at svare nogen anden end Præsten selv (k). 1354 giver Greven af Holsteen Henricus Fereud Vor Frue Kirke i Slesvig et ligedant Beskiærmelses og Friheds Brev, men nævner alene dens Gods i Norgosherred udi Liungstetmark ostenaa (l). 1347 findes Wilboldus, 1412 Johan Goos, og 1483 Johan Smock at have været Rectores Ecclesiæ S. Trinitatis Slesvici. 1438 overdrager Hertug ADOLPH til Borgemestere og Raadmænd i Slesvig Jus Patronatus & Præsentandi til St. Trinitatis Sognekirke. 1438 var Hr. Clementz Kerkherre to Sunde Drotten. 1462 har Kong CHRIST. i. STADFÆSTET FORBEMELDTE Hertug Woldemars Privilegium givet Hellig Trefoldigheds Kirke i Slesvig. 1483 stiftede Biskop Nicolaus Wulf en evig Messe for St. Antonii Alter udi denne Kirke (m). 1488 har Raadet givet 4 rinske Gylden til Hielp til den nye Tavle paa St. Antonii Alter udi St. Drottens Kirke. 1493 nævnes Trinitatis Kirspel iblant 7 da værende Kirkesogne i Slesvig. 1506 anden

Paaskedag indviede Biskop Detlev Wulf tvende Altere i Hellig Trefoldigheds Kirke, hvorfor han fik 4 rinske Gylden. Efter den Tid finder man ikke noget om denne (633) Kirke, men vel at dens Tieneste og Indkomster ere lagte til Hellig-Geistes Kirke, saa at den Bygning kort derefter maa være nedbrudt, og Helliggiestes Kirke tillige kaldet med Hellig Trefoldigheds Navn. Denne Kirke skal have ligget ved søndre Siden ag det store Torv.

H. Geistes Kirke. Helliggeistets Kirke, endskiønt den af mange consunderes og holdes for én og samme med Hellig Trefoldigheds Kirke, indtil de begge kort for Reformationen ere blevne forenede, og den sidstes Meninghed og Indkomster lagte til den første. De har ligget ikke langt fra hinanden, begge ved Store Torvet, og Helliggeistets Kirke imellem nu værende Raadhuus og Töpsergatzte. Denne Holdes og for en af Stadens ældste Kirker, og regner sin Herkomst fra Canuti Magni Tider. De engelske Kiøbmænd, som da handlede her i Landet og paa Østersøen, skalefter gammel Tradition i Slesvig ved Torvet have opbyggt af engelsk Dufsteen eller Tarras et skjønt Pakhuus, med mange Boder og Hvælvinger forsynet, hvori de have oplagt og forhandlet deres Varer, og videre bortført dem igiennem Slien andensteds hen. Bag ved dette Stabelhuus anlagde de denne Hellig Aands Kirke mestendeels af samme slags Steen og gav den et zirligt Taarn (n). Men efterat Staden An. 1066 og flere gange var bleven forstyrret, og den engelske Handel her ophørte, har man gjort bemeldte Børs eller Stabelhuus til et Hospital, kaldet Hellig Geistes Huus, hvorum mere siden. I denne Kirke skal have været mange kostbare Ting, iblant andet nogle Altere sterk forgyldte, men indvendig af Kobber (o). 1457 (634) var Johan Grimm Præst til Hellig Geist. 1484 bleve de gamle Hellig Geistes Klokker, to store og en liden omstøbte, da og Taarnet blev udbedret. 1498 bliver denne Kirke kaldet Ecclesia parochialis S. Spiritus civitatis Slesvicensis, som viser, at den har været, foruden Hospitals Kirke, ogsaa en Sognekirke. 1529 kort efter Marqvard Schuldorfs Død, døde Johan Becker sidste catholske Sognepræst til Hellig Geistes Kirke, da den nye Domprædikers Reinholt Westerholts Befolding blev forbedret med de Indkomster som Becker havde havt, og Helliggeistets saavel som Holmens Menigheder lagte til Domkirken (p). Ved den Tid har Helliggeistets Kirke faaet sit `Banesaar, og fra den Tid begyndte man at angribe et Stykke efter det anden af dens Bygning. 1538 blev det ene Taarn af denne Kirke nedbrudt. 1550 brød man Stene af Choret til at forbedre Raadhuset med. 1550 solgte man noget Sparverk og Tømmer af Kirken, og noget brugte man til Raadhusets Reparation. 1558 brød man i 6 Dage Dufsteen af Kirken. 1559 stod endnu det ene Taarn saa bygfældig, at Naboerne klagede og frygtede, det skulde falde dem over Hovedet. 1565 befalede Hertug ADOLPH Magistraten, at de skulde igien sætte i Stand, hvad de uden Øvrighedens Bevilling havde taget af Kirken til andet brug. Taarnet blev endnu staaende til 1599, da Hertug JOHAN ADOLPH befalede at det skulde afbrydes. Ved og strax efter samme Tid er Kirkens øvrige Bygning borttaget; thi 1604 blev Kirkegaarden og Pladsen, som var gjort ryddelig, udmaalet til Naboer og andre, som bebygte samme baade ud til Torvet og Tøpserstræde med Huse og Vaaninger. (635)

St. Nicolai Kirke. Om St. Nicolai Kirke fortælles saadan Oprindelse. Ved søndre Siden af Domkirken har ligget en skøn kongelig Gaard, som Kong Waldemar I. menes at have bygget. Samme skal Kong Abel efter sit Brodermord have skienket til en Kirke og Munkekloster af St. Augustini Orden, den hellige Nicolao til Ære (q) som de Søfarendes Patron, og begavede samme med gode Indkomster og Privilegier, hvoraf nu intet er tilovers. Formedelst hans korte Regiering, blev denne Stiftelse først i Stand sat af hans Sønner Erich og Woldemar. Disse forfaldt med deres Farbroder Kong Christoffer i Krig, hvorved denne nye Kirke med Klosteret i Stadens Plyndring af de kongl. Soldater blev brændt. Den blev igien sat i Stand, og var ved Magt endnu 1499 formodentlig og indtil Reformationen. At denne Kirke ey alene har været Klosterkirke, men tillige en af Byens Sognekirker, det viser et

Document af 1493 som opregner Sunte Nicolai Kirspel iblant Slesvigs da værende 7 Kirkesogne. 1347 findes Marquardus Blooc at have været Rector Capella b. Nicolai en civitate Slesvicensi, paa hvis Kirkegaard da blev giort et Notarial-Unstrument angaaende Dominicaner Klosteret (s). 1459 nævnes et Huus up dat osten by Sunte Nicolai kerken binnen Slesvig (t), Denne Kirke var ved Magt indtil efter Reformationen, da den 1563 var aldeles forfalden (u). Til denne, saavel som flere Kirker i Slesvig, havde Domcapitelet Jus Patronatus, ikke desmindre skienkede Hertug ADOLPH (636) 1565 imod Canikernes Villie Kirkens Plads og Kirkegaard til sin Cancellar Adam Traziger, efterat Kirken var ruineret, og de fleste af Stenene bortsolgte. 1568 blev den sidste Rest af Muren nedbrudt og Stene solgte for 15 Mark. Paa Pladsen bleve anlagte Haver og Huse, hvorunder i nyere Tider ere fundne Rudera baade af Kirke og Kloster.

St. Olai Kirke. At der forud har været i Slesvig en Sognekirke kaldet St. Olai Kirke, indviet den Hellige Olaf Norges Konge og Patron til Ære, det vidner et forhen citeret Document af 1493, som regner Sunte Olai kerspel iblant de 7 da i Slesvig værende Kirkesogne, og siger, at Ryde Kloster etede 16 Grunde i dette Sogn. I det øvrige er mig ikke forekommen den allermindste Efterretning om denne Kirke.

St. Jacobi Kirke. Ligesaa ubekendt er St. Jacobi Kirke udi Slesvig, som man nu ikke vidste at have været til, dersom ikke samme Document af 1493 sagde os, at Rydekloster eyede tre Grunde udi Sunte Jacobi kerspel, hvoraf sees at den har været en Sognekirke og havt sit eget Sogn.

St. Clements Kirk. St. Clementz Kirke var og før Reformationen en Sognekirke udi Slesvig, i hvis Sogn Rydekloster havde fem Grunde, som oftanførte Docuenter af 1493 viser. Helvarderus skriver, at den laae ved Stads-Møllen, var en skøn Sognekirke, og at deraf udi hans Tid intet var tilovers, uden en liden Eng, som laae til Præsten ved Domkirken og bortleyedes til nogle Borgere (y).

St. Laurentii Kirke. St. Laurentii Kirke eller Capel, som hørte til St. Laurentii Hospital, laae neden for St. Jørgen paa Siden af Galleberget, imellem de Huse ved Indgangen i Staden og den Dam som kaldes Pipentrich, hvor nu det Vertshuus er, som heder der oberste Stadt Baumhof. Kirkegaarden er nu en Kiøkkenhave til denne (637) Gaard, og findes der ofte, naar man graver, døde Menneskers Been. I nogle gamle Breve nævnes Sunte Laurentii kaspel, som giver tilkiende, at der, foruden Hospitalet, maae have ligget et lidet Sogn til. 1459 hav Laurentius Levesen Staller i Nordstrand 200 Mark til at forbedre Hellig Kors Alters Vicarie, som i St. Laurentii Sognekirke skulde oprettes, med Messerede., Kalk, Bog og andre Alter-Prydelser. Man veed ellers intet om denne Kirkes Begyndelse eller Undergang.

St. Gertr. Capel. St. Gertruds Kirke eller Capel laae imellem det gottorpske Forverk og Dyrngaarden. Om denne Kirke har man aldeles intet uden det blotte Navn, og at Gerhardus Pren 1470 var Præst til St. Gertrud hos Slesvig. Ikke heller vides, om den kanskee har været Capel for det saa kaldte St. Gertruds Gilde.

St. Jørg. Og S. Jobs Capel. Strax uden for Gottorp Slot, under Foden af Hesteberget, laae et lidet Capel før Reformationen, kaldet St. Jørgens og St. Jobs Capel, som blev søgt af Slots Betienterne og andre omboende. Tvende Documenter af 1518 og 1528 nævne Hr. Johan Oberch Forstander for St. Jørgens og St. Jobs Capel for Gottorp liggende. Videre veed man ikke derom.

Under-Consistorium. Her i Staden holdes det gottorpske Under-Consistorium, hvorunder sortere Stæderne Slesvig og Ekernførde, Gottorp Amt, Mohrkirken-Herred, Landskabet

Stapelholm, samt Hütten og forrige Domcapitels Amter, tilsammen 35 Kirker, hvorved tiene 35 Præster. Denne Ret holdes i Amtmandens Huus, og bestaaer af Amtmanden, Generalsuperintendenten som Provst, og de tre Sognepræster i Byen. Protocolen føres af Amtsforvalteren.

Gamle Klostere. Af Klostere, som i forrige Tider, og tildeels endnu, ere og have været i Slesvig, vides nu ikkun følgende: (638)

1. St. Michaels Kloster, uden Tvivl det allerældste af alle slesvigske Klostere, hvorom forhen er talt ved Beskrivelsen over St. Michaels Kirke, som var en Deel deraf.

2. St. Marie Magdalenes Kloster, tilhørende Dominicanerne, og stod bag den gamle Bispegaard paa hiin Side Graven. Man veed at det er blevet bygt 1235 og reent i Bond og Grund ødelagt i Reformations Tiden (a)

3. St. Augustiner-Kloster, som har ligget sønden for Domkirken, i den Egn, hvor nu Veisenhuset ligger, lige østen op til den forrige St. Nicolai Kirke, som uden Tvivl har tilhørt Klosteret. Nu findes ikke det ringeste Spor deraf mere (b).

4. Minoriter Klosteret, stiftet 1249 (c), hvortil laae Sanet Povels Kirke, som 1528 blev giort til Raadhuus. Den Deel deraf, som ligger norden for Raadhuset her hidintil beholdet Navn af Graaekloster og indeholder et Capel. Efter at Borgerne Aar 1538 havde forjaget Munkene, blev Graaekloster af Kong FRIDERICH I. bestemt til at underholde Byens Fattige. Amtmanden i Gottorp er bestandig Klosterets Forbeder (Verbitter) og har eene Opsigt over de derunder liggende Fæstebønder. Men over Klosteret har Magistraten Opsigt tillige med ham. Jurisdictionen over de til Klosteret liggende, og i Landsbyerne omkring Slesvig adspredte Fæstebønder, bliver i forefaldende borgelige og pinlige Sager udøvet af Klosterforstanderen. Her holdes ogsaa et Ting, hvorved Amtmanden præsiderer.

5. St. Johannis adelige Frøkenkloster paa Holmen, er rimeligviis blevet begyndt at bygges 1194 for Nonner af Benedictiner- Ordenen, (639) men med Munke har det aldrig været besat. Adskillige Skribenter, hvoriblant baade Danckwerth og Helvaderus, blander Holm med Guldholm, som dog ligger en Miil derfra. Norden for Brekling Bye i Nybel Sogn. Klosterets Breve begynde fra 1250 er udstædt af Kong Abel uden Stæds Benævnelse, hvori han skriver sig Danorum Slavorumqve Rex & Dux Jutiæ, maae nødvendigen være nogle Aar eller Maaneder yngre end den teykte Copie; tgi Abel kom først efter sin Broder Kong Eriks Drab den 1 Nov. 1250 paa Tronen. I Ulrich Petersens historiske Beskrivelse over dette Kloster (d), anføres en tydsk Oversættelse af dette Diplom, hvori Stedet siges at være Slesvig, og Aarstallet 1250, men Maaned og Dag nævnes ikke. Med Priorinden ere her i alt 10 adelige Frøkener, for hvilke holdes Gudstieneste i det herved værende Capel. Klosteret vælger sig selv en Provst af den slesvig-holsteenske Adel har den borgerlige og piinlige Jurisdiction over sine Underhavende, samt Jus Patronatus til Kloster-Capellet og Kahlbye Kirke. Det har ogsaa fuldkommen Iagttættighed paa sin Grund, og eyer Fiskeriet i Tolk-Søe, samt Schalbye Mølle. Klosterets Undersaatter ere ikke vornede, men Fæstebønder, som maae fæste deres Gaarde og Huse af Klosteret. De boe i Angeln, samt sønden for Slien, hist og her adspredte i Landsbyerne.

Cathedral-Skole. Strax ved Domkrikk ligger Cathedral-Skolen, som er forsynet med Rector, Conrector, Cantor, samt en Skrive- og Regnemester. (640) I den 1542 udgange Kirkeordinantz for Hertugdømmene blev fastsat at Domcapitelet i Slesvig skulde anlægge en god Skole, som og skede. 1567 blev denne Skole ophøyet til et Gymnasium, og sex Professoere satte derover. Men formedelst adskillige Hindringer, blev Gymnasiet 1580

nedlagt, og Skolen sat tilbage i sin forrige Stand €. Veisenhus. Nær derved ligger Veisenhuset, som er stiftet 1719.

Gilder. Af gamle Gilder, som i ældre Tider have været her, vides ey flere end 1) det store og mægtige St. Knuds Gilde, hvor Apotheker nu er. 2) St Johannis Gilde, som nævnes i et Document af 1388. 3) St Annæ Gilde, hvis Navn forekommer i et Skiøde af 1509 og 4) St. Gertruds Gilde, som forhen S. 637 er nævnet.

Hospitaler. Af de Hospitaler, som enten have været eller endnu ere udi Staden Slesvig, vides 1) Hellig Geist Hospital, som har staaet ved den forrige Helliggeist Kirke (f) men hvoraf nu aldeles intet er tilovers. 2) St. Jørgens Hospital eller Capel, som har lagt uden for Gallebierget, norden for Slesvig ved Landsbyen St. Jørgen, men nu aldeles ødelagt. 3) Det saa kaldede Præsident-Kloster, liggende i Lolfus, stiftet af den forrige hertugelige Regieringspræsident, Hofcantzler og Premierminister Johan Adolph Kielman von Kielmanseck, i Aaret 1656, skjønt Foundationen ey er underskrevet førend den 21 Jan. 1663 (g). Heri leve 5 fattige Mænd og 5 fattige Koner, hvoraf hver, foruden frie Vaaning, nyder aarlig 26 Rigsdaler. I dette Kloster er ogsaa et Capel. 4) St. Laurentii Hospital, hvortil Johannes Reimer Aar 1392 var Forstander. Laae neden for (641) Landsbyen St. Jørgen, paa Siden af Galleberget, tæt norden for Byen, men er for lang Tid siden ødelagt.

Handel og Søefart. Hvad Slesvigs Handel og Søefart er angaaende, da har den i forrige Tider, og i sær kort efter dens Bygning, været overmaade anseelig, men har siden den Tid, i sær siden Sliens Tilstoppeelse, overmaade aftaget. Kiøbmændene maae altsaa lade deres Vare losse udi Flesborg eller ved Bredsted, hvorfra de til lands forsendes her til Staden. Fabriker ere her adskillige, fornemmeligen maae iblant dem merkes Fayance-Fabrikken, som i sin Tid var den eneste i Dannemark, og endnu i god drift. Desuden ere her endnu adskillige andre, som tildeels ere i god Stand, men hvorom eller ingen Efterretning haves, da fra Byens Øvrighed ikke det allerringeste er indsendt.

Foruden denne Stad hører til dette Amt følgende syv Herreder, Tilforn var det otte, men Hohn-Herred blev den 1 Nov 1777 lagt under Amtet Hütten.

(fortsætter efter noter.)

(l) (576) Eller Torvstræde, har sit Navn af det Danske Torv eller Torg, forum, fordi den løber fra Torvet af, og ikke, som nogle ville, af Torf, Tørv, cespes.

Eller Töpsergaspe. Er maaskee dsen samme, som paa det nye Kart af Slesvig kaldes Pötgerstasse. (577)

(n) Saaledes beskriver Ulr. Petersen Cap. 84 gamle Stadens Inddeling, men som han giver Forsalg til en nyere og mere ordentlig, er den kanske siden bleven forandret. (578).

(o) Platea piscatorum, denne Gade afbrændte 1481, men bliver dog nævnt 1574. See Noodts Veytråge T. II p. 109.

(p) See Hvitfeld p. 289. 290.

(q) Synes at være smaae Plads, som før har været kaldet Mareschal- eller Schmieden. Wiese. (579)

(r) See Noodts Veytråge T. II. p. 290. sq.

(s) Denne Port og Taarn er en Levning af Byens gamle Befæstning paa den Kant. Formodentlig er denne én af de Porte, som omtales udi den slesvigske Stad-Ret fordum given Æbeltoft, udi disse Ord: Item portam villicus *versus aqvilonen* debet construere villicus Regis & alteram portum *villieus Ducis*. Heraf sees, at Kongen har havt denne og Hertugen en anden Port at veligeholde. (581)

(t) Thurah Vitruv. Dan T. II. Tab. 148. 149. 150.

(u) Denne Smieden har været en meget curieur Mand, han havde bygt sig en anseelig Gaard ved den Gade som kaldes Hestetorvet (Pferdemarkt) og anlagde derhos en stor og meget smuk Have. Han havde med stor Flid og Bekostning samlet sig et udsøgt Kunst- Raritet- og Rust-Kammer, ziret med rare Medailler, skønne Skilderier, mathematsike Instrumenter og deslige, men efter hans Død blev alt iblant Arvingerne adspredt og bortsolgt.

(x) Denne Kong FRIDERICH I Gave, af Graakloster til et Hospital og dets Kirke til et Raadhuus, er af Kong CHRISTIAN III. stadfæstet, dateret Rensborg 1543 Dienstag ua Oculi.

(y) Lackman T II. p. 252. 262. sq.

(z) Sax. Grammat. Stephani p. 247. Rex Boinis cujusdam, summam inter oppidanos auctoritatem gerentis, hortatum secutus &c. Kan og være at denne Boio har været enten Byfoged eller snarere Oldermænd i St. Knuds Gilde, siden han var saa bestyret paa at gjøre Kongen troskyldig og faae ham ind i Staden.

(a) Nogle holde for, at Borgemesters Navn og Æmbed ikke har været indført i Slesvig, førend sidst i det fiirtende Seculo, da de holsteenske Grever fik Herredømmet, og indførte tyske Skikke. Men deri tages nok feyl; thi hvad skulde da Proconsules og Consules være, som nævnes allerede 1256.

(b) Den latinske original Text nævner denne Æmbetsmand Advocatum civitatis vulgo *Byvagt dictum*, som viser, at man da i Slesvig har brugt det danske Navn Byfoged. I Stadsretten, som er 100 Aar ældre, og som man nu ikke har i sit første Original-Sprog, kaldes han de Vaget, Stadsvaged, men i den forhen nævnte latinske Ebeltoft-Slesvigske Stadsret heder han overalt Exactor.

(c) (586) Af den Familie som ellers kaldes Cypræus.

(d) (589) *Saxo Gramm* Steph. P. 178. Qvin etiam ut priscum delubris cultum restitueret, Templum in funde Selsvicensi a religiosis conditum, tanquam facrilegum aliquod impietatis domicilium, ab imis fundamentorum partibus demolitus est.

(e) (590) *Hvitfeld* p. 28 30 Conf *Rantzovii* Descript. Cimbr. Ap. Westphal. T. I. p. 51 *Cypræi* Annal Ep. Selsv. P. 19 20.

(f) *Cypræi* Chron. Ap. Westphal. T. III. p. 19 20.

(g) Det er en besynderlig Mening, som Adamus Bremesis frembringer og har forført mange med sig at troe, at Keiser Otto I. er Stifter til dette og flere danske Biskopdommer. Sadanne Stiftelser lade sig ikke gjøre uden Tillæg af store Indkomster og Eyendomme. I dette Rige eyedte Keisere aldeles intet, og der er vel ingen, som kan godtgjøre, at han har anvist noget dertil fra det tyske Rige. Vil nogen sige, at Keiseren jure belli havde en Part af Jylland inde, hvortil jeg svarer korteligen, at der var Biskop og følgelig Biskopdom i Slesvig mere end 16 eller 17 Aar for Keiserens Indfald. Tilmed da han endelig kom, fik han neppe saa lang tid eller saa fast Fod i Landet, at han kunde tilegne sig Eyendomme for deraf at gjøre Stiftelser.

Det er derfor rimeligst, at tilegge Landets egen Herre K. Harald Blaatand denne Stiftelse, eller hans Vasai i Sønder-Jylland K. Frotho, i fald han endda levede. Al den Ære, Keiseren kan have der for, er, at han, for Christendommens Udbredelses skyld, i Freds-Handlingen med Harald, har formaaet ham til dette og flere Biskopdømmers Vedligeholdelse og Forbedring i sit Rige. Det var saadan Aarsag, men fornemmelig efter den hamborske Erkebiskops Tilskyndelse, Keiseren An. 965 lod sig formaae til at udgive de i sig selv unyttige Protections Breve for de danske Biskopdommer, i den Indbilding, at han var Christendommens høyeste Hoved og almindelige Beskytter. Uden al Tvivl er det just af disse Protections Breve, som giemtes i Bremen blant Erkebiskoppens Liggendesæer, Adamus og andre har ladet sig forlede til at udgive Keiser Otto I. for de danske Biskopdømmers Stifter.

(h) (591) Bernwardi Virn ap. Leibnit T. I. p. 451. Contra Ekkebardus, peccatis, inquit, agentibus, termini Episcopatus mei barbarica sunt feritate depopulati, Civitas deserta, Ecclesia destolata, Sedem non habeo, servun med sanctæ Mariæ & Hildenesemensis recognosco. Men ved denne Biskops Kirke kan og bør vel ikke forstaaes den liden og gamle Haddeby Kirke. Og hvo vil vel tvivle paa, at i en saa folkerig Stad som Slesvig, der var Christendommens første Sæde, skulde i mere end halvandet hundrede Aar ikke været bygt mere end én Kirke.

(*) (593) Saxo Grammat. p. 247.

(l) *Necrolog. Lundense Ms.*

(m) *Hvitfeld p. 72.*

(n) *Gregorii VIII. Epest. Ap. Binium T. III. p. 367. Conf. Caroli M. Fundat. Eccles. Brem. Ap. Adam. Brem. Lindenbrogii p. 4.*

(o) *Cypræi Chron. Ap. Westphal T. III. p. 223. Conf. Jo. Russe Fragm. Rer. Ditm. Ap. Westphal. T. IV. p. 1445.*

(p) Kong CHRIST. I i Confirmationen over Slesvig Stifts Friheder 1460 siger iblant andet: de, helgen Heren Sunte Petere des Stichts Hövetheren to love und ehren. Biskop Gotske v. Alefeld i et Document 1503 kalder ham de Himmels Fürste Sünte Peter, oh i et andet 1523 desses Stichtes werdiger hilliger Patron. Øverst paa Domherrernes Stole i Choret staaer St. Petri Billed udskaaret i Træ med Overskrift: Sancte Petre ora pro nobis. Fordum var her i Kirken St. Petri Chor og Alter, som nu ikke mere er til. Dog vedligeholdes denne Helgens Navn i den søndre Kirkedør, som endnu kaldes Sanct Peter Thüre, hvorhos og hans Billed er at see.

(q) (594) *Hist. Miraculor. Slesv. Ms. Conf. Hvitfeld p. 237.* I denne Tumult skal Kirken være bleven berøvet endeel kostbare Metal-Billeder, som holdtes for at være hidført fra Engeland i Canuti M. Tid.

(r) (595) *Chron. Erici ap. Lindenbr. P. 274. Conf. Hvitfeld p. 225. 245.*

(s) *Cypræi Chron. & Fragm. Hist. Slesv. Ap. Westphal. Tom III. p 233. 234. 285. 286.* hvor Kong Eriks Billed af Positur og Dragt nøye beskrives. Af ovenmeldte Kongens Arm fremvise endnu i Slesvigs Domkirke, som en Raritet, en Knok tillige med nogle Leder af Lenkerne og flere Reliquier. See *Noodts Bordesholmsche Merkwürdigkeiten p. 53.*

- (t) En meget accurat og skøn Grundtegnning af denne Domkirke er mig af min Ven Hr. Professor Gebhardi i Lyneborg given, hvilken han selv 1757, da han opholdt sig i Slesvig, med egen Haand har forfærdiget.
- (u) I det Qvarteer af Staden, kaldet Lolsus, er en liden beboet Gade, som endnu kaldes der Domherrn Zigelhof eller Thum Zigelhof, paa den Side til Slien, der har fordem Domkirken og Capitelet havt deres eget Teglbrænderie eller Teglgaard.
- (x) (596) Paa denne store Dør er mange Piller og Buer, og oven til et halvforhøyet Stykke med Frelseren i Herligheden og to bedende Mænd med mange Figurer og Zirater anbragte, alt sammen af Sandsteen og meget gammelt, i det allermindste af det trettende Seculo. Skriften, som har staaet derpaa er af Regn og Ælde udslettet. Den hele Dør har med den Bekiendte Riber-Dør megen Lighed, hvorom Terpag. Rip. Cimbr. P. 304. *Reinboths* Beskrivning over St. Peteri Kirkedør læses i *Pontopp.* Marm. Dan. T. p. 19.
- (y) *Cypræi Chron.* Ap. Westphal Tom. III. p. 238. *Cypræi Annal.* Ep. Slesv. P. 291. *Danckwerth* p. 119. 121.
- (z) *Hist. Caræ Insulæ* Ms.
- (a) *Chron.* Erics, ap. Lindenbr. P. 575. Snno MCCLXXV. Duæ tures Ecclesiæ S. Petri in Slesvik corruerunt & magna pars ejusdem Ecclesiæ.
- (b) (597) *Fragm. Hist.* Slesv. Ap. Westphal. T. III. p. 306.
- (c) *Fragm. Hist.* Slesv. Ap. Westphal. T. III. p. 312.
- (d) *Cypræi Annal.* Ep. Slesv. P. 354 373.
- (e) *Cypræi Annal.* Ep. Slesv. P. 403.
- (f) Ikke desmindre finder man dog i et Document af 1412 nævnet Ambitus Ecclesiæ Slesvicensis, Noodts Veytråge T. I. p. 453 men om det har været denne eller en anden Korsgang, som nu ikke mere er til, vides ey. Men troligst er det, at Korsgangen er en gammel Bygning, og at den 1501 har undergaaet en Reparation. I et gammelt Capitels Register, som er gjort 1466 findes, at Borgemester Henning de Kamer udi Kiel havde givet til Slesvig Domkirke 200 Mark, for hvis Rente der aarlig i Korsgangen (in ambitu) skulde holdes nogen Høytidelighed for ham og hans Hustru alle Søndage.
- (g) (598) *Acta in Summo Choro Ecclesiæ Slesvicensis.* *Westphal* T. III. p. 374. Dette er det nu værende høye eller øverste Chor.
- (h) Holdes for det endnu værende underste Chor i Kirken.
- (i) I dette Chor blev i gamle Dage siunget en daglig Messe for Erkedegnen Trugillus, som døde 1236. *Regist. Capit.* Slesv. Ms.
- (k) Skal og være kaldet Biskops Capellet, af den Aarsag, at derudi fordem blev holdet en daglig Siele-Messe for Biskop Bartholds Siel, *Registr.* Capit.lesv. ms.
- (l) (599) Er maaske den samme, som andensteds heder Chorus Ducis Waldemari.
- (m) Noodts Veytråge T. II 228. 229.

- (n) Er formodentlig det Capel, som Kong I havde stiftet udi Slesvigs Domkirke, hvortil han gav Pengene for noget i Eydersted hiemfaldet Gods, i et Document af 1474 hvor det heder: - to nutticheyt unser Capellen, de wü tor ere Godes im Dome to Sleswig hebben buwen laten.
- (o) See Dänische Bibliothek T. VI. P. 468.
- (p) (600) Saadan en Alter-Tieneste med sit tilhørig Gods og Indkomster kaldtes en Vicarie. Ligesom det Gods og de Indkomster, der laae til en Canonici eller Domherres Æmbed heed Præbende.
- (q) *Westphal*. Monum T. IV. p. 3190.
- (r) *Noodts Veytråge* T. II. p. 238. *Westphal* T. IV. p. 3186 sq. Er maaske samme som var stiftet af Laurentz Leve Staller i Eydersted, og kaldes Vicaria Laurentii Libonis. Uden Tvivl har der endnu været et andet Alter og Vicarie af samme Navn udi hellig Korsens-Capel ved Siden af Capitelshuset, hvortil laae Bøndergods i Kokkendorf og flere Byer.
- (s) Altar des Rosenkrantzes, *Noodts Veytråge* T. II. p. 89.
- (t) (601) *Westphal*. Mon T. IV p. 3194
- (u) *Noodts Veytråge* T. II p. 270
- (x) *Noodts Veytråge* T. II. p. 85.
- (y) *Westphal* Mon. T. IV. p. 3195.
- (z) Maaskee samme som findes nævnet Transfigurationis Laurentii martyris.
- (a) (602) *Chron. Hols*. Ap *Westphal* T. III. p 130.
- (b) *Noodts Veytråge* T. II. p. 548. 554. Samme Altertavle var i Begyndelsen prydet med endeel Billeder og Zirater af Sølv, hvilke længe siden ere forlorne. Den forrige Altertavle var given af den fyrstelige Kammermester Johan Kehding, som døde 1639, med blev forflyttet til Neustad Kirke ved Lybek.
- (c) *Noodts Veytråge* T. II. p. 49. 54
- (d) *Danckwerths Beschreibund* p. 193.
- (e) (603) Etatsraad Reiboth lod med stor Flid afmale denne Altertavle og gjorde en vidtløftig Beskrivning derover, hvilken tillige med hans Historie af Slesvig Stift Etatsraad Schreiber von Cronstern 1756 besad i Mscr. Ellers har Pastor Noodt i hans Veytråge T. II. p. 43-54 temmelig nøye beskrevet den.
- (f) *Noodts Veytråge* T. II. p. 48. *Pontopp*. Marm. Dan. T. II. p. 19.
- (g) (604) Disse ere, efter derpaa staaende Inscriptio, skienkede 1661 af Johan Adolph Kielman von Kielmanseck til Satrupholm, da værende fyrstelig Geheime- og Kammerraad og Amtmand paa Morkirchen.
- (h) (605) Rantzovii Descript. Cimbr. Ap. *Westphal*. T. I. p. 63.
- (i) (606) Laurentius Leve fik 1461 af Kong CHRIST. I. Brev paa sin adelige Frihed, som Hertug ADOLPH tilforn havde givet ham. Hans Frue heed Ide Knutsen. Om hans Familie see *Noodts Veytråge* T. I. p. 615.

- (k) Det gamle plattydske Ord kersten betyder at christne, føre til Daab og Christendom.
- (l) Denne Bogsamling, som paa adskillige Steder har været omflyttet i Kirken, er nu mest bortsmeltet og af liden Betydenhed. Kong WALDEMAR IV. havde dertil givet Aabenbaringsens Bog med forgyldte Billeder udi og Sølvplader beslagen, og derforuden skienket til Kirken et Begger af purt Guld, hvoraf blev gjort en Kalk, Fragm. Hist. Slesv. Ap. *Westphal*. T. III. p. 304. *Cypræi Annal*. P. 336.
- (m) (609) *Hvitfeld* p. 233. *Cypræus* ap. *Westphal*. T. III. P. 236.
- (n) *Cypræi Annal*. P. 310. 311. Conf. *Westphal*. T. III. p. 294 347. De slesvigske Hertuger af den holsteen-skovenborgske Familie ere alle begravne i Itzehoe eller andensteds i Holsteen.
- (o) (610) *Rantzovii Descript Cimbr*. Ap. *Westphal* Tom. I p. 52. *Helwaderi Sylv. Chronol*. Tom II. 184.
- (p) *Noodts Veytråge* T. I. p. 655.
- (q) (611) Det læses i *Pontopp* Marm. Dan. Tom. II p. I.
- (r) *Ibidem* p. 3.
- (s) *Helvaderi* i *Sylv. Chron*. Tom. II p. III.
- (t) *Pontopp*. Marm. Dan. Tom. II. p. 5. anfører tvende latinske Gravskrifter over Hertug Hans og Adolph. Conf. *Helvaderi Sylv. Chron*. P. H. p. 228. *Pet. Lindebergii Rer. Memorab*. P. 154. *Nath Clytræi Delie. Itin*. P. 685.
- (u) (612) De opregnes alle i *Pontopp*. Dan. Tom. II. p. 6-10.
- (v) *Pontopp*. Marm. Dan. Tom. II p. 3.
- (x) (613) *Hans. Rantzov. Desript. Cimbr*. Ap *Westphal*. P. 52. opregner ham blant dem, som i Domkirken ere begravne, og man mener, at hans Grav har været i det yderste Chor. Men andre holde for, at han i den saa kaldte Freithof eller Plads inden Svalen har havt sit Hvilested, eftersom der udi forrige Seculo ved en Gravs Kastning blev funden et gylden Biskops-Kors, og det er ikke troligt, at nogen af de slesvigske Biskopper der ere begravne, tilmed blev denn Plads ikke brugt til Kirkegaard før Reformationen. Men dette Jors junde dog ved anden Leylighed i ældere Tider være tabt her.
- (y) *Cypræi Annal*. P. 244.
- (z) *Cypræus* ap. *Westphal* T. III- p. 234. *Cypræi Annal*. P. 260.
- (a) (614) *Cypræi Annal*. P. 305.
- (b) *Ibidem* p. 322.
- (c) *Cypræi Annal* p. 354. Conf. *Westphal*. T. III. p. 308. Der findes ellers i Choret en sønderbrudt Ligsteen, hvoraf det halve ligger under Kong FRIDERICH I Monument, det andet noget derfra ved Gitteret, hvorpaa sees en Geistlig med Hostien, og en gammel Omskrift, som nogle holde for at være over denne Biskop.
- (d) *Cypræi Annal*. P. 289.
- (e) (615) Han blev 1541 af D. John. Bugenhagen indsat til Biskop her i St. Petri Kirke, *Cypræi Annal*. P. 446.

- (f) *Cypræi Annal.* P. 300. Denne Trugillus var en af Domkirkens store Velgiørere.
- (g) Denne Steen ligger midt i den søndre Gang, derpaa sees udhuggen en Geistlig med en Kalk. Paa Siderne af Steenen er siden udhuggen denne Inscription. Anno 1534 die 12 Junii obiit Dominus Reinholt Westerholt Canonicus & Pastor Slesvicensis. Denne var den anden evangeliske Præst her til Kirken. See *Noodts Veytråge* Tom II. p. 232. sq.
- (h) (616) Han døde i Castellet udi Kiøbenhavn 1676 den 8 Julii. Se *Molleri Cimbr. Lit.* Tom I p. 295 sq. Gravskrifterne over hannem savelsom over de fleste af Standspersoner og Lærde, som i Slesvigs Domkirke ere begravne, læses i Pontopp. Marm. Dan. Tom. I. p. 11-18 og p. 329 341.
- (i) Baade *Cypræi* og Eitzens Epitaphier findes i Kobber stukne hos *Westphal.* Tom. III. Præsat ad. P. 34.
- (k) (617) Lackmans Schl. Holst. Hist. T. II p. 302. 306. Pontopp. Marm. Dan. Tom II. p. 18.
- (l) (619) Hans Efsigies findes hos *Westphal.* IV. Tab. 29 ad p. 1885. Om hannem see *Noodts Veytråge* T. II. p. 250.
- (m) (620) Om hannem see *Noodts Veytråge* T. II. p. 531. sq.
- (n) Hvori Gros-Cancellerens Greve Conrad Reventlovs prægtige Marmorkiste 1715 er hensat, see *Pontopp.* Marm. Dan. T. II. p. 15.
- (o) *Pontopp.* i Append til Marm. Dan. Anfører endeel flere slesvigske Inscriptioner, men man veed ikke, om de alle findes i Domkirken.
- (p) *Rantzov.* Descript. Cimbr. Ap. *Westphal.* T. I. p. 52.
- (q) (621) *Mart. Coronæus* ap. *Westphal.* Tom. II. p. 613. Conf. Glückstadsche Anzeigen 1750 p. 107.
- (r) *Angeli* Holst. Chron. Tom I p. 215. *Jonas ab Elverfelt* fol. L. b. sætter alene 72.
- (s) I Reformationens Tiden 1526 prædikede en Munk ved Navn Friderich, som havde faaet Smag paa Lutheri Lærdom, her i denne Korsgang Evangelii Sandhed for den gemene Mand imod Papisterne, *Fragm. Hist. Slesv. Ap. Westphal.* Tom. III. pag 318.
- (t) Conf. *Lambecii* Rer. Hamburg ap. *Lindenbr.* L. II. p. 30. 87. in Notis.
- (u) (623) Den kaldes vetus delubrum i *Braunii* Theatro Urbium Tom IV. fol 31 hver den sees i sin runde Gestalt. Conf. *Rantzov.* Ap. *Westphal.* T. I. p. 51. *Helvarder.* Schlesw. Beschreib. Cap. 3. gjør den til en Martis Tempel, forvandlet til en Fæstning, siden til en Kirke. Heimreich Walther Schlesw. Kirchen Hist. P. 26 gjør Kong Gotrile til Stifter af denne Martis Tempel, men alt sammen paa ingen anden Grund og Beviis, end at flere Martis Templar andensteds skal efter Christendommens Begyndelse være indviede (624) til den stridbare Engel Michael. Med mindre Walther ved Martis Tempel vil forstaae en Krigs-Fæstning, som Kong Gotrik der skulde have anlagt for den nordre Ende af Danneverk. *Helvaderus* Encol pod. 264 siger os ellers ganske nøye, naar og af hvem denne Martis Tempel er bygt.
- (x) *Adam. Bremens.* L. I. c. 6 ex *Taciti* Germ. Ant c. 9. om Saxerne og de Tydske. Dog nævner *Saxo Gr.* p. 102 Deorum ædes og p. 176. 178. Delubra. I Norge og Sverrige er det fuldkommen bekiendt, at de havde Afguds Templer, i sær udi de sidste hedenske Tider. Conf. *Suhan* om den hedenske Gudelære p. 327. sq.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 5

- (y) *Cypræus* beretter efter gammel Tradition, Annal. Eccl. P. 168.
- (z) *Heimreich Walther* Schesw. Kirchen Historie p. 121 122 af et gammelt Register.
- (a) Registrum Capit. Slesvic. Ms.
- (b) (625) Registr. Vet. Ms. Ab Ulr. Petersen citatum.
- (c) *Noodts Veytråge* T. II p. 45.
- (d) Ibidem p. 246.
- (e) Er vel et slags brændte store Teglsteen, som man nu ikke veed at gjøre.
- (f) (629) Remberti Vita S. Ansdarii ap. Lindenbr. P. 67.
- (g) (630) See forhen p. 591
- (h) *Rantzovii* Descript. Combr. Ap. Westphal T. I. p. 51 70. *Helvaderi* Beschreibung von Schleswig Cap. 9.
- (i) (631) *Noodts Veytråge* T. II. p. 231.
- (k) (632) *Noodts Veytråge* T. II. p. 112.
- (l) Ibidem T. I. p. 5.
- (m) *Westphal*. Monum Tom. IV. p. 3190. Conf. *Noodts Veytråge* Tom II. p. 113. 118. (633)
- (n) *Rantzov*. Descript. Combr. Ap. Westphal. T. I. p. 51. *Cypræi* Annal. P. 91. *Helvader*, Schlesw. Beschreib. Cap. 6.
- (o) *Cypræus* ap. *Westphal*. T. III. p. 198. (634)
- (p) Kong FRIDER. I. Forlehningsbrev for Westerholt af 1531 læses i Noodts Veytråge. T. II. p. 231. (635)
- (q) *Rantzov*. Ap. Westphal. T. I. p. 51.
- (r) *Westphal*. T. II. p. 170.
- (s) *Noodts Veytråge* T. II. p. 290.
- (t) Ibidem p. 27.
- (u) *Westphal*. T. IV. p. 3197. (636)
- (y) *Helvaderi* Beschreib. Von Schlesvig Cap. 9. (638)
- (a) *Cypræus* Annal. P. 239. 241
- (b) Traziger apud. *Whatphal* T. III col. 226 sq.
- (c) *Cypr*. Annal p. 239. (639)
- (d) *Westphal* Mon. Oned Tom. III. col 334. (640.)
- (e) *Westphal*. Mon. Ined T. III Præsat p. 30.
- (f) *Noodts Veytråge* T. II. St. I. p. 117.

(g) Ibid. T. II. p. St. 4 p. 547. (641)

I. Kropp-Herred.

(641) Kropherred er omtrent 2 Mile Langt og $1\frac{1}{2}$ Miil bredt. Det har meget Sand og Hede, samt mange Tørvemoser, men ikke meget Jord, som er tienlig til Korn-Avling, og deri voxer kun Rud og Boghvede. Den Deel af Herredet, som støder til Sorg-Floden, samt Børmer- og Meyger-Kog, har gode Græsgange samt nogen Skov. Ved Byen Kropp er en stor og slet Hede, som før har hedt Loh-Hede, Königslo eller Königsho, og paa Latin Campu Leonis, men nu Kropper-Hede, som er bekiendt udi Historien af adskillige Feldtslag, som der have staaet. Dens Herred bestaaer kun af et eneste Sogn, nemlig: (642)

Kropp Sogn (b). Kropp. Tetenhuuse. Olde-Bennebekke. Lütke-Bennebekke. Gros-Rejde. Lütke-Rejde. Mielberg-Schæfferie. Bund-Schæfferie. Nordbye.

Til dette Herred hører og

a) Af Haddebye Sogn: Lottrup. Jagel.

b) Af Høllingstede Sogn. Dorpstede. Buing. Barmbye og Meyergaard. Uthwisch Meyergaard. Marmersøe-Kog.

II. Arens-Herred.

(642) Dette Herred er fra Sønden til Norden 2 Mile langt, og fra Østen til Vesten 1 til 2 Mile bredt. Det bestaaer mest af Moser, Heder og Sand, men har kun faa frugtbare Jorde: Dog er der paa nogle Steder smaa Skove og gode Enge. Arenholter-Søe, som ligger i dette Herred, er en god halv Miil lang, men meget smal. Her laae tilforn den største Deel af det i Historien saa bekiendte Danawirk, hvorom i Hertugdømmets Historie er givet den fornødne Underretning. Til dette Herred hører Fogderiet Bollingstedt, som bestaaer af nogle Landsbyer: Landsbyen Bollingsted ligger ellers i Eggebeck Sogn udi Flensborg Amt. Her ere to Kirker og to Præster, men adskillige Byer af Herredet ligger til St. Michaels Kirke i Slesvig. Sognene ere: (643)

1) Hollingsredt Sogn (c). Holm. Rømlandet 1 H. Ellingsted Bye og Meyergaard 37 St. Hollingsted Bye 70 St. En Deel af Colonien Friderichsfeld.

2) Haddebye Sogn (d). Haddebye. Kratzenberg. Wedelspang. Over-Selck. Neder-Selck. Selck-Mølle. Lütke-Dänenwerck med en (644) Meyergaard. Stor-Dänenwerck med en Meyergaard. Kurborg-Schæfferie. Bustorp. Esperstoft. Gubye. Fahrtdorf. Stexvig. Borgwedel. Lobsted. Geltorf. Albe-Mølle.

III. Struxdorff-Herred.

Fra Østen til Vesten er dette Herred 3 til 4 Mile langt, men af en meget ulige Brede, da det mod Østen kun er $\frac{3}{4}$ og mod Vesten $1\frac{1}{2}$ til 2 Mile Bredt. Fra Schlies- og Fusing-Herred skilles det ved Loyther-Aae. Dette Herred ligger i Angeln og er angenemt, frugtbart og forsynet med smukke Skove, samt fiskerige Bække og Søer, blant hvilke sidste Langsøen og Schrixdammen ere merkværdige. Det har i sine fire Fierdinger følgende 10 Kirker, som forsynes af otte Præster:

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 5

- 1.) Moldenit Sogn €. Moldenit 9 Gaarde 2 H. Klensbye 2 hele 2 halve G. Winningengaard. Blanckenburg 3 H. (645)
- 2.) Tolk Sogn (f). Grumbuy Gaard. Tolckschubuygaard. Tolckbye. Bøckward 3 H. Tolckhukbuy Bye. Grumbye. Tvedt. Schulderup.. Welspang 1 Huus. Schuby Bye. Poquiere 1 H. Boholdau 1 H. Elskier 1 H. Fürbarg 1 H. Lammershagen 1 H. Luck Meyergaard.
- 3.) Ulsbye Sogn (g). Ulsbye 10 G. 1 H. Quastrup 2 G. Stade 1 G. Af Hollmühle 1 H. Ulsby-Holtz 5 H.
- 4.) Fahrenstedt Sogn (h). Norderfahrenstedt. Cattbek. Bøcklundt 9 G. og flere Huse. Limberg. Reesbrück 1 H. Syderfahrenstedt 9 G. Welspang Mølle. Gyldenholm 2 Huse. Oberstolck og Nederstolck. Rømcke 1 Huus. Collierby 1 Huus. Helligbeck 1 Huus. (646)
- 5.) Havetoft Sogn (i). Havetoft. Hostrup. Tharsballig. Tharsballigholtz. Loit. Damholm. Klapholtz.
- 6.) Satrup Sogn (k). Rude. Satrup. Esmark. Rehberger-Strasse. Satrupholms Gods. (647)
- 7.) Thumbye Sogn (l). Thumbye. Høver 1 Huus. Klaholtz 1 H. Køhn = Kuhmhpltz. Schnabdorff = Snarup. Fresenburg, i alt 31½ Plov 1 Huus.
- 8.) Struxdorff Sogn (m). Struxdorff. Eckeberg. Boholtz. Rabenholtz. Aryo. Arupgaarde. Colltoft. Belge = Bellig. Hollmühl, tilsammen 40 1/6 Plove.
- 9.) Bøel Sogn (n) Boel. Bøelschuby Gaard og Bye. (648) Ulegraff. Mohrkirchen. Schrixdorff Meyergaard. Mohrkirch Osterholtz. Mohrkirch Westerholtz. Mohrkirch Veyrmølle. Bøel Vandmølle og Veyrmølle.
- 10.) Norderbrarup Sogn (o). Nordenbrarup. Gangerschild (649) Wagersroth. Scheggeroth. Brarupholtz. Saustrup. Timmerholm 1 Gaard. Ruge. Fraulund. Bunderies. Flarup. Flarupgaard. Flarupholtz. Rumplund med en Vandmølle. Af Arrilt 2 G. 2 H. Af Iustrup 1 H. Ved Rabenkirchen 1 H.

Til dette Herred hører endnu:

Af Tostrup Sogn udi Schlies-Herred: Arrilt. Oersberg. Skorderup. Drult-Meyergaard. Wittkiel. Stoltrbüll. Siebelundt.

(b) (642) Dette Sogn har kun en Præst. Iblant Ey'tatsraad Langebeks Collectanea findes følgende: 1451 Otto Split – hedde vorbütet und vorschitet enne Gudere belegen tho Lütke-Reyde an dem Karspel tho Kroppe, mit dem Hern Nicolao Vischogg – vor sine tive Hamen, belegen by Castelby und Elmberge an dem Slyge ec. Kirkentienden forærede Biskop Joh. Buckholt sine Caniker i Slesvig. (643)

(c) Denne Kirkes Bygning er opført af Engellænderne af Toffsteen til et Pakhus i det ellefte Seculo), da de handlede over Hollingstedt paa Slesvig, og først i de nyere Tider bleven indviet til en Kirke. I Knytlinga Saga p. 214 læses at Kong Sven, omtrent 1152, kom til Heidabæiar, drog sine Skibe fra Sletti yfir til Hylingstada a Frislandi og vandt Mildinborg. 1466 solgte Herr Marqvard Holm Kirkeherre til Wideswurt i Eydersted til Biskop Nicolaus udi Slesvig, Holmholt ved Hollingstede for 40 lybske Mark. I Sognet regnes 800 Communicanter, 1200 Siele og 240 Ildsteder.

(d) Denne Kirke er bygt 827 eller det følgende Aar, og i den første Halvpart af det tiende Aarhundrede forbedret af Frode, Statholder i Slesvig, og er den ældste ey alene udi Hertugdømmet, men endog i hele Riget. Den laae i forrige Tider udi Slesvig Bye, men nu lige over derfor, paa den anden Side af Slien, hvori de første Christne her til Lands ere døbte. Fordum stod denne Kirke under det adelige Frøkenklosters Præst, men siden 1767 ikke mere. Kong Christian I skienkede 1461 Domcapitelet udi Slesvig Jus Patronatus til denne Kirke; men efter at Domherrernes Præbender 1661 bleve inddragne, har denne Kirke bestandig hørt til Gottorp Amt, hvortil den endnu regnes. Lidt derfra i Søner har den gamle Fæstning Oldenborg staaet. Kirketiende forærede Biskop Joh. Bokholt Canikerne i Slesvig. 1304 var Elerus Præst i Hadebodhe. Af de følgende Præster vides: 1) Georg Srtückmann 1546. 2) Johan Schaffenicht 1572. 3) M. Johan Lucht 1576. 4) M. Diderrich Grasse 1583. 5) Peter Stramel 1594. 6) Laurens Schmidt 1606. 7) Cornelius Selmer 1613. 8) Nicolas Rüge 1632. 9) Michael Vogt 1634. (644) 10) M. Georg Fabricius 1639. 11) M. Joh. Volkmar Röttscher 1659. 12) M. Peter Petersen 1667. 13) Gerog Sivers 1672. 14) Henricus Mahsius 1685. 15) Henrik Brummer 1693. 16) M. Andreas Murray 1725. 17) Consistorialraade Johan Friderich Noodt 1735. 18) Henrik Gottlieb Ernst Hempel 1760. 19) Leonhard Loh 1760. 20) Andreas Wilhelm Pistorius.

(e) De fleste Indvaanere i dette Sogn høre under Graabrødre Kloster i Slesvig. Kirken har en Præst med Kahlbye, hvortil det adelige Kloster udi Slesvig har Jus Patronatus. Kammerjunker Ahlefeld til Winnigen har ladet det male og gibse under Loftet, hvor der blant andre Zirater sees hans og hans Frues, Vaaben, som var en Kielmansegge. Til Gibsningens Vedligeholdelse har han skienket 50 Rdlr. saa staae i Gaarden Winnigen. (645)

(f) Dette Sogn har én Præst med Nübbel, som tilhørte Domcapitelet. I Kirken er en Fane over Oberst Richelieu af det norske Regiment. 1357 fik Capitelet i Slesvig noget Gods i Grumbui og Torsnes ec. See Westphal. Mon III p. 302.

(g) Kirken ligger paa en Høy og har et lidet Taarn, skal være bygget af en adelig Dame, som har boet i Ulsbye. Ved Kirkedøren en ganske forslidt Liigsteen. Mellem Ulsbye og Struxdorff ere 6 Begravelse-Høye. Nogle flere bleve for nogle Aar siden aabnede, da man i dem fandt nogle Urner, en smuk udarbeydet Kobberkaarde, og en rød glasseret Potte med udbrændte Menneskebeen. 1643 var Hr. Jacob Vedders Kirkeherre til Varensted og Ulsby.

(h) Annes til Ulsbye. Klokketaarnet staaer for sig selv og har en smuk Klokke. Prædikestolen er givet af Clement Clementzen, som døde 1664. 18 Jun. Altertavlen 1607 af Detlev Clementzen til Fahrenstedt og hans Hustrue Margrete, som og 1615 gave Fonten. Her ere begravne Clement Eriksen, i 65 Aar Herredsfoged, døde 1542 og hans Hustrue Marine. (646) Detlev Clementzen, Herredsfoged i 15 Aar, døde 1557 og hans Hustrue Margrete. Erik Clementzen, Herredsfoged i 39 Aar, døde 1597 den 22 Oct. Og hans Hustrue Dorothea, døde 1608 den 7 Junii. Ober- og Nederstolck skal tilforn have havt sin egen Kirke. I en Høy blev her for nogle Aar opgravet et Sverd og Strids-Øxe. I Sognet ere to Kiempe grave, hvoraf den eene er 120 Fod land og 34 Fod bred.

(i) Kirken har været St. Marie helliget, har staaet under Domcapitelet, og er 1613 og 1674 repareret. Ved Tharsballig, Loit (i gamle Documenter Luchte) og Damholm have tilforn hørt til Satrupholm. I Sognet var og en Bye Bunsbüll, som blev gjort til en Meyergaard, men 1770 nedlagt. 1763 kom til Havetoft 28 og til Hostrup 6 Familier Colonister, hvoraf dog de fleste nu ere borte. Af Præsterne vides: 1) Erik Jessen 1554. 2) Peder Eriksen 1596 3) Hans Svigersøn Georg Knüttel 1628. 4) Peder Knüttel 1656. 5) Hans Svigersøn Georg Wolhat

1681 – 1721. 6) Martin Hack 1722 – 1752. 7) Georg Ludvig Ahleman 1752. 8) Laurentius Brodersen fra 1763.

(k) I dette Sogn ligger for største Delen det store kongelige Kammergods Satrupholm, tilforn eyet af de bekiendte Johan Adolph Kielman von Kielmanseck, hvortil foruden Hovedgaarden høre de tre Meyergaarde Obdorff, Rehberg og Bunsbüll, samt adskillige Landsbyer. Satrupholm var tilforn et adeligt Gods havde Jus Patronatus til denne Kirke. Ved den saakaldede rendborgske Forklarings-Reces af 30 April 1712 blev denne Kirke som en adelig Kirke, lagt under den tilfælles Lands-Øvrighed og den af begge Herrerne indsatte Generalsuperintendent. Nu, da det Gottorpske (647) igien er forenet med Kronen, staar den under den kongelige Generalsuperintendent, som Provst i Amtet. I Kirken ere begravede: Henrik v. Ahlefeld til Satrupholm og Fr. Anne v. Ahlefeld; Jörgen v. Ahlefeld til Stubbe og Fr. Anne v. Ahlefeld, Claus Rantzov til Niendorp og Fr. Elsebe Rantzov til Quarnebeck og Frue öllegaard Rantzov, Bendix von Ahlefeld til Geltringen og Frue Margrete Ahlefeld til Geltingen og Frue Drude Ahlefeld, Bendix Ahlefeld til Lehmkulen og Frue Drude Ahlefeld, Bendix Sehested til Cluensiect og Frue Anne Sehested. Deres Begravelse blev 1763 repareret paa Familiens Bekostning. Desuden M. Melchior Witte døde 1658 og M. Daniel Witte døde 1691. Alteret er 1743 skienket af Tycho Thomsen paa Satrupholm.

(l) Dette Sogn ligger 2 Mile fra Slesvig. Kirken har i gammel Tid været indviet til St. Johannes den Døber, hvis Billede her endnu haves. Bag Alteret er en gammel Trætavle over Herr Johannes Carnarius, som her havde været Præst i 53 Aar. Degnen er tillige Skoleholder.

(m) Annex til Thumbbye. Kirken har et Taarn med Tvende meget gode Klokker. Den har været indviet til St. Jørgen, som endnu sees i den Segl. Siden 1756 har dette Sogn sin egen Degn, som tillige er Skoleholder.

(n) Kongen har Jus Patronatus til denne Kirke, som ligger midt i Struxdorff-Herred og midt i den gottorpske Deel af Angeln. Navnet skrives af nogle (648) urettelig med h Bøhl, men i gamle Documenter heder det Bole, Bøl og Bøel. Kirken er middelmaadig med to Spire, nemlig et anseeligt Taarn og et lidet Spiir midt paa Kirken. I de catholske Tider har den været indviet til St. Ursula og hendes 11000 Jomfruer. Ursula's Billede af Træ, men meget beskadiget af Alderdom, findes endnu paa Kirkeloftet, i Sognets Sigill med Omskrift St. Ursula Boelensis og paa Alteret broderet. Kong CHRISTIAN I. forærede 1473 denne Kirke til Antoniter-Klosteret i Mohrkirchen, som ved Reformationen blev seculariseret og nu er en kongelig Forpagtnings-Gaard. Dog viser den udvortes Bygning, uagtet alle de derved giorte Forandringer, strax at det har været et Kloster. Capellet som stod strax derved er nu indrettet til oekonomisk Brug. Paa Boel Byes Mark staaer en Vindmølle som tilhører Rurup Møller udi Norderbrarup Sogn, de andre Møller i Sognet høre til Mohrkirchen, paa hvis Hovedbygning endnu læses følgende Vers med Munkebogstaver:

Anno. Milleno. Qvingent. Superaddiro. Sexto.
Vixerat. Tunc. Cluver. Ordinarius. Domus. Præceptor.

Karpe- og Karudse-Fiskeriet ved denne Gaard, som tilforn var saa fortreffeligt, har nu tabt meget ved Dammens Forandring. I Kirkebyen Bøel ere omtrent 400 Siele, store og smaae. Bøelschuby Bye bestaaer af fem mohrkichiske Gaarde og nogle Huse. I hele Sognet er af mohrkirkiske, gottorpske, flarupgaardiske, tøstrupgaardiske og bøelschubygaardiske Underdaner med Tienestefolk og Børn, ikke fuldt 900 Siele.

(o) Kirken fører Jomfru Marie i sit Segl; over Døren ere tre Jomfruer udhugne, den eene med en Skaal i Haanden, hvilke menes at have bygget Kirken. Her findes et Skilderie af Hr. Peter

Balthasar Küsch, som i 57 Aar var Præst hertil. I dette Sogn ligger Herregaarden Flarupgaard. (649)

IV. Schlies-Herred.

Dette Herred har sit navn af Slien, som det ligge ved. Det er adspredt i den sydlige Deel af Angeln, indeholder nogle Byer af Süderbrarup-Loith-Tofterup-Rabenkircken-Boren og Brodersbuy-Sogner, har en god og frugtbar Jordbond, samt Jus Patronatus til de følgende tre Kirker, som forsynes af to Præster, da Loith og Süderbrarup kun hav én. Herredsfogden i dette Herred er tillige Herredsfoged udi Fusingherred. 1472 den 16 Jan. pantsatte K. CHRISTIAN i TIL Henrik Breyde Hr. Jachims Søn, alt sit Gods i Borne Sogn udi Slesherred for 1234 Mark 12 Skill. Lybsk. De tre ommeldte Sogner ere:

1) Süderbrarup Sogn (p). Süderbrarup 11 Plove. Grosbrebel 4 1/6 Plov. Winkelholm et Bondegods. Kleinbrebel 15 Huse. (650) Brebelholtz 7 Huse. Nottfeld Meyergaard. Holm 6 H. Kühholtz 2 Huse. Blaseberg 1 H. Dollrathsholtz 12 Huse. Justrup 2 H. Roi 1 H. Dollraths Meyergaard. (650)

2.) Loith Sogn (q). Loit Bye.

3.) Tøsterup Sogn (r). Oersberg. Arrild. Selde. Schodderup. Stoltebüll. Vogelsang. Witkiel. Schweltholm. Kragelund 1 Huus. Schreperg i Huus. Splenburgg 1 H. Stanghek (652) 1 Huus. I alt 34 Gaarde, Tøsterup Gaard. Rundhoffs Meyergaard.

(p) (649) Dette Sogns Jord er for det meste sandig, dog paa sine Steder blandet med Mergel og god sort Muld-Jord, saa her avles ikke alene Boghvede, Rug og Havre, men endog Byg, Hvede og fornemmelig Hør. Paa nogle Steder, hvor næsten hele Egnen er fuld af Bierge og Høye, findes i Dalene (650) ret gode Fiskedamme. Paa Kilder, Skove og Flintestene er her Overflødhed, men Tørven duer ikke ret meget, da Moserne ere for vandige og fyldte med Træstumper. Af Süderbraups Bye ligge 8 Plove under Gottorp Amt, I under det første Domcapitels District, I under det adelige Gods Tostrup og I under det kongelige Kammergods Dollrath. Af Grosdrebel ligge under Gottorp Amt 1½ Plov, til det første Domcapitels District I og til det adelige Gods Tostrup 2 Plove. Winkelholm har tilforn været det største og skønneste Bondegods i hele Angeln, men har nu tabt meget ved sine Skoves Afhuggelse. Af Kleinbrebel ligger et Huus under Amtet Gottorp, en under Domcapitelet, og det øvrige under Tostrup. Brebelholtz ligger alene under Gottorp Amt. Ved denne Bye ere to Porttemager-Ovne og et Teglblænderie. Ved Meyergaarden Rottfels stod forud en Bye af samme Navn, bestaaende af 3 Plove, men den er nu afbrudt og lagt til Meyergaarden. Af Holm hører tre Huse til Amtet, to til Domcapitelet og et til Tostrup. Dollrathsholtz, Justrup, Roi og Meyergaarden høre til Dollrath. Pleistrup har tilforn været en anseelig Bondebye paa 5 Plove, men for over hundrede Aar siden ødelagt og lagt til Dollrath, som svarer deraf til Præsten i Süderbrarup. Kirken er bygt af Kampesteen, har et panelet Loft oh intet Taarn, men kun et lidet Spir med en Veyrhane. Hovedbygningen er 50 Fod lang 36 Fod bred, Chorets Længde er 24 Fod og Breden 24 Fod. Stolene ere alle nye og eens farvede. Alteret er ogsaa nyt og smukt. I Vaabenhuset staaer en Steen som har været brugt til Vievand, nogle udskaarne Billeder af gamle Messealtere og St. Jørgens gamle næsten forfaldne Hest. Paa Altergulvet ere tre Ligstene, den eene over Hr. Johannes Suwe, døde 1701 den 13 Jan. den anden over hans Kone Fr. Elsabe Suwen. Døde 1713 den 24 Jan. og den (651) tredie over deres Søn Hr. Johannes Suwe, som døde 1739 den 1 Dec. I Kirken er en muret Begravelse,

som hører til Winkelholm, og i Klokkehuset tre Klokker. Til Hielp til den førstes Støbning 1682 blev af Kirkepengene givet 200 Rdlr. og af Herredsfogden Detlev Johan Puls 100 Rdlr. Denne Mand gav og 1649 62 Rdlr. til den mindste Klokkes Forfærdigelse. Den mellemste er støbt 1675. Præsterne her til Stedet, saavidt vides, have været: 1) Thomas Jacobi kom hertil 1561. 2) Jörgen Ditmar kom hertil 1586, takkede selv af. 3) Peter Andresen kom hertil 1591 og blev 1605 kaldet til Pretz. 4) Gabriel Prætorius blev Præst 1607 den 25 Mart. døde 1666 den 16 Maji. 5) Johannes Suwe blev Præst 1666 den 24 Jun. Blev 1670 den 22 Maji tillige Præst i Loyth, døde 1701 den 13 Jan. 6) Johannes Suwe blev Præst 1701 den 16 Mart. døde 1739 den 1 Dec. 7) Georg Hinrik Sivers kom hertil 1740 og blev 1765 den 1 Nov. Kaldet til Treia. 8) Johan Philip Götke fra 1765 den 25 Mart. I Kirkebyen og Grosbrebel er her Skoler, og paa Markerne endeel hedenske Altere og Begravelser. Tirsdagen, Onsdagen og Torsdagen efter Jacobi holdes her et meget berømt og folkerigt Marked, som endog besøges af Grever og Adelsmænd. Der handles fornemmelig med Heste, men ogsaa med Kramvare ec. Om dette Marked haves endnu Hertug FRIDERICHS Forordning paa Pergament dat. Den 18 Jul. 1640 i Kirkens Archiv.

(q) Fra dette Sogn er ingen Efterretning indkommet.

(r) De fleste af dette Sogns Indbyggere høre til de adelige Gaarde Tøsterup og Rundhoff. I Kirken og Sognet er slet intet mærkværdigt; Af Præsterne vides Johannes Getherus, Hartvig Sure 1643, begravet i Kirken med sin Hustrue Margrete Magdalene. Hr. Langelot 1778.

V. Fusing-Herred.

Dette Herred har tilforn lagt under Bispedømmet Slesvig og Amtet Schwabsted, men kom 1702 tillige med Treia-Herred under Gottorp Amt. Det er kun lidet, men ligger i en frugtbar Egn, sønderst i Angeln, idi Sognene Kahlbye, Brodersbye, Tharsted, Løyth og Børen. Sit Navn har det af Landsbyen Fusing udi Kahlbye Sogn, og eyer Jus Patronatus til de følgende Sogne, som negge staae under én Præst:

1.) Brodersbye Sogn (s) Brodersbye. Færgehuset udi Missunde. Præstehuset i Missunde. Sonnenschau 1 H. Sternhügel (653) 1 Huus. Breckenrude to halve Gaarde. Rajim to halve Gaarde. Geel. Geelbyeholtz. Goldtofft.

2.) Tharsted Sogn (t) Tharstedt. Ackebuy. Paadland 1 Huus. Kiusballig 4 Huse. (653)

(s) Foruden de sædvanlige Slags Korn voxer ogsaa gule Rødder og Kartoffler meget godt i dette Sogn. Ved Missunde er et Toldsted, som i ældre Tider ikke har staaet der, hvor det nu er. Her skal Kong Erik Plogpennings Legeme være fundet 1250, og af de over ham læste Messer skal stedet have faaet sit Navn Missunde, som skal være det samme som Missarum Undæ. Indbyggerne i Brodersbye høre deels til Schliesherred, deels til Domcapitelet, deels til St. Johannis Kloster i Slesvig. Her ligger og en frie Gaard, som tilforn har hørt til Unewad Gods, hvilken Hertug Hans den Yngre i Glyksborg forærede Frue Anne Rantzau, og maae endnu Hertugen svare Contribution deraf. Paa dens Grund ere nu 5 Huse, Sonnenschau, Sternhügel, 2 til Brodersbye og 1 til Seelbyeholtz henhørende. Paa Byens vestre Mark flyder en Bæk, kaldet Mühlenbach, hvorved tilforn skal have staaet en Mølle; Der sees oh endeel hedenske Steen-Altere og Begravelser, af hvilke her i Sognet haves en Mængde. Paa en anden Mark, som kaldes Borg, sees endnu en Vold 1000 Skrit lang, som efter Sagn (653) skal

være opkastet af Dronning Margrete. Breckenrude hører til Fusing- og 1/3 Gaard til Schlies-Herred; Det øvrige staaer under St. Johannis Kloster. I Geelbyholtz er, som før er meldt, et frit Huus. Mellem Goldtoft og Brodersbye Mark flyder en Bæk, kaldet Hellback. I gamle Dage har dette Sogn været delet i to, hvoraf hvert har havt sit eget Capel, der ene i Brodersbye og det andet i Goldtoft, hvortil da og hørte Missunde i Cosel Sogn, paa hiin Side Slien, og Hestoft i Ulsnis Sogn. Slien skal da ved Præstehuset i Missunde have været saa smal, at man kunde gaae over den paa en Steen. I Kirken er foruden et gammelt catholsk Alter ogsaa et nyt, som tillige med Prædikestolen er givet 1726 af den Brückerske Familie. Paa Kirkegaarden er en Liigsteen over Hr. de Brücker til Missunder Færgehuus. Tharsted Sogn blev i Hr. Adam Schröders Tid, som her var Præst fra 1634 til 1679 lagt hertil. Præstegaarden laae ikke ved nogen af Kirkerne, førend den ifølge kongl. Rescript af 3 Sept. 1764 blev af nye opbyggt ved Brodersbye Kirke.

(t) Jordbunden i dette Sogn er meget god, og i den tet forbiløbende Loyther-Aae (Oxenbek hos Danckwerth) fanges skønne Krebs. Skove ere her i Mængde, men kun faa Torvemoser. Tharsteds Indbyggere høre deels til Fusing-Herred og deels til Domcapitelet. Her gaaer en Broe over Aaen, kaldet Schollerop Broe, af den paa den anden Side liggende Bye Schollerup. Ved denne Broe har tilforn været en Mølle. Igiennem Byen gaaer en Bæk, som deler den ti to Dele. Sønden Aaen er en Kroe, som tillige fra Arilds Tid har været et Krebsfanger-Huus, og dens Beboere kaldes altid Oxe. Ackeby tilhørte Domcapitelet. Af Kiusballig hørde et Huus til Domcapitelet og de tre andre til Fusingherred. (654) Dette Sogn har tilforn lagt under Bispestolen og Schwabstæd Amt. En schwabstedisk Herredstoel er endnu i Kirken og lige over for en Indskrift paa Væggen, hvoraf sees at Hr. Henning Reventlau, kongl. Raad og Amtmand i Schwabsted 1676 har ladet Kirken male og udzire. Her ere to Altere og to Jern Lysekroner. Paa den nordre Væg hænger en sort Fane med Kaarde og Sporer over Fændrik Diderich Cay Diderichsen, som paa Væggen er afmalet ridende paa en rød Hest. Han døde 1670 i Slesvig, da han efter et Veddemaal lod sin Hest springe over den store Brønd paa Hestetorvet. I begge disse Sogne prædikes Tydsk, men tales fordrevet Dansk. I Tharsted Sogn ere endnu endeel hedenske Grav- og Offersteder i Behold, skjønt mange ere ødelagte, og de af dem udbrudte Stene anvendte til andet Brug.

VI. Treia-Herred.

Dette Herreds Plove ligge for det meste adspredde i Flensborg Amt udi Husbye, Hanne Witt, Jordel og Eggebek Sogner. Hertil hører kun et eneste Kirkesogn, som før har hørt til Schwabsted.

Treia Sogn (u). Krohuset. Holm 4 H. Breckentøh 1 H. Øster-Treia 12 H. Krau 3 H. Nedderwatt 2 H. Grächt 4 H. (655) Herredsfogdens Gods fire halve Gaarde. Treen. Treia 3 Huse. Wester-Treia. Jordle 1 Huse. Gøsholtz 4 H. Geilwang 3 H. Iplang 2 Gaarde. Schipschau ¼ G. Harenburg 1 G. Vester-Krohuset.

(u) Dette Sogn ligger vesten for Arensherred og har kun middelmaadig Jordbund, men dog baade skove og gode Græsgange. Herredsfogden er tillige Herredsfoged i Arensherred og Fogderiet Bollingsteds. Kirken som er indviet til Sanet Nocolaus, skal være bygt 1400 af tre Jomfruer, og 1608 giort større af Amtsforvalter Wilhelm Nieman. 1603 er Altertavlen givet af Stiftsfoged Diderich von Fehr. Paa Klokken sees Aarstallet 1590. 1757 blev Kirken atter indviet og prydet med et nyt Taarn, hvilket kostede Kirken 3309 Mark 9 Skilling. Her sees tre Malerier, et hvor Christus bær sit Kors. Givet 1683 af Herredsfoged Henrik Funk og tvende andre geistlige Stykker, desuden i Choret Præsten M. Joh. Richters Portrait (655)

omfavnende et Crucifix. I Kirken er kun en eneste Ligsteen over Hr. Andreas Hansen død 69 Aar gammel, efter at have været Præst i 43 Aar og hans Hustru Margrete døde 1626 den 5 Jun. Hennekinns de Treia, armiger Slesvieensis diæcesis nævnes 1376 og Claus Plog to Rometz im Dorpe Treia 1512.

VII. Mohrkirchen Amt eller Herred.

Dette Amt eller Herred har ingen Kirker under sig, men Amtets Indbyggere søge de Kirker i de andre Amter, hvortil de ligge. Siden 1752 har det selv havt sit eget Ting og sin egen Herredsfoged, som tillige var Amtsforvalter. Ved Patent af 1 Nov. 1777 bleve dette Amts Plove, som med Fogderierne Langstedt og Carlswraa udgjorde 100 $\frac{1}{4}$ Plov, lagte under de Lansskaber, hvorudi de vare beliggende, saaledes at der kom til Gottorp Amt, under Navn af Mohrkirchen-Herred. 41 $\frac{3}{4}$

Flensborg Amt 41

Landskabet Bredsted $\frac{1}{2}$

Tønder Amt 16

Og Apenrade Amt 1

Hvilket ogsaa ved hvert Amt er anmerket. Det indeholder:

1.) Det egentlige Gods Mohrkirchen, som bestaaer af Hovedgaarden Mohrkirchen og Meyergaarden Schrixdorf, som begge ligge i Bøel Sogn. Dets Godser ligge dels udi Bøel Sogn, deels i Struxdorf- og Nie-Herred, og have en frugtbar Jordbund. Det har, (656) som før er sagt været et Antoniter-Kloster, oprettet strax efter 1391. Om Klosteret kan jeg meddele disse Efterretninger.

1391 solgte Marqvard Brokdorp, Vebner, til Broder Peter og St. Antonii Ordens Convent i Tempsin den hoff zu Morker, dat velt tho Spentinge, und dat velt tho Buchstorpe, mit alle den Thobehöringen, de dartho belegen sind, unde th obelegen hebbien gewesen von oldinges, also mit der Molen, mit den drey dicken de dartho gestowen sint, mit Akeren, ,it Wiselten, mit Weyden, mit holten, mit watere, mit Akeren, mit Wisclten, mit Weyden, mit holten, mit watere, mit Stovinge, mit vischeyen, mit Inweghen, , mit Uyhweghen, mit Landschedingen, also det sülue gutt an sinen Veltmarcken unde Scheden begrepen unde gelegen, beyde mit Nate unde mit Trogge, vortmehr mit aller vryheit unde nütlichkeit, also dat selve goet Emecke Leembeke, und Ludr, Hartuich unde Uwen Lembeke, Emeken Kindere, unde re Vorfahren, unde best an alle sinen Steden besetten hebben, de se daranne hadden, unde Herr Uwen Rewentlow tho vorserevener ordens Sunte Antonius Hant vor den vorserevenen Knderen Emecken Lembeken unde eren rechte Erven gekofft hadden.

1462 blev Norderbratup Kirke i Angeln lagt her til Klosteret.

1463 antog Paulus Wynter Procurator Domus & Curie Morker Sti Anthonii Viennensis Christiern vammen hagd og hans Hustru Birgitte i Fælledskab af alle Ordenens gode Gierninger.

1466 stadfæstede Kong CHRIST. I. det om Klosteret udgange pavelige Brev.

1467 solgte Reymer Sestede Hr. Ottes Søn, Klosteret sin Gaard i Kysbuen med Mølle og Mølledam, samt 2 Mark Gulds Jorder i Stryfstrop Mark, samt mere Gods i Bøle og Bøleschowbro for 1850 lybske Mark. (657)

1468 antog Frater Johannes Gylken, Nuncius Generalis & Procutator Domus ac Curiae Sti Anthonii Morker, Vicarius Slesvicensis, Asser Ericsson og Hans Hustru Benith, i deres Broderskab.

1470 gav Kong CHRISTIAN I. Klostret Præstøe Kirke udi Sielland.

1483 antog Paul Wynter og Conventet Dronning Dorothea i deres Broderskab og lovede aarlig at holde en Vigilie for hende og hendes Forældre, da hum havde givet dem 300 Gylden.

1484 stadfæstede Kong HANS og Hertug Friderich Klosterets Privilegier.

1510 blev Morkerke-Gilde stiftet. See Westphal. Mon. Ined. Tom IV col. 3387 og Dan Biblioth. T. VIII. p. 189.

2.) Fogderiet Langstedt, som har sit Navn af en Bye udi Eggebek Sogn. Dets underhavende Gods ligger deels i Flensborg Amt, deels udi Landskabet Bredsted.

3.) Fogderiet Carlswraa har sit Navn af en Bye udi Sluxherred, Bulderup Sogn. Dets Underdaner boe adspredte i Tønder, Flensborg, Apenrade og aderslebhuus-Amter.

Adelige Godser. De Adelige og privilegerede Gaarde og Godser i dette Amt, ere efter alphanetisk Orden følgende:

Bøelschubye, Struxdorffherred, Bøel Sogn, bestaar af en adelig Plov, som 1651 blev skilt fra Røst, og 14 Mark Gulds privilegeret Selveyer-Land, over hvilket af Besidderne er kjøbt Privilegier, Friheder og Rettigheder af det da værende Lands Herskab, hvilket siden er stadfæstet af de følgende Konger og Hertuger. De 14 Mark Gulds Privilegier strekke sig til alle Onera og Afgifter udi Krigs- og Freds-Tider, i hvad Navn de have kand. I Henseende til den adelige Plov har Godset Jagtfrihed, samt Fiskerie i Boholtzer-Søe og de Districter Godset ligger i, hvilken Frihed for 30 Aar ved (658) en allerhøjest Dom er bleven stadfæstet. I Henseende til det privilegerede Gods er det tillige et Cancellie-Gods. Den første Besidder af det privilegerede Gods var en vis Bornholtz, derefter Claus Hansen, eyedede hele Godset 1651. Hans Søn Frid. Adolph Hansen von Ehrencron. Nu eyes det af begge hans Sønner Hans Peter og Johan Friderich Petersen. Godset contribuierer altsaa i Landtaxen kun for een adelig Plov. Paa dets Grund staae endeel deels reent ud solgte, deels endnu Tieneste svarend 50 Køer og 8 til 10 Heste kan her græsses. Til Gaarden hører en smuk hvelvet Begravelse udi Bøel Kirke, samt en Begravelse Plads paa Kirkegaarden.

Børmerkoeg, uorden for Meggerkoeg, grændser til Hollingsted og Bergenhusum Sogne. Den har slet Marskland, som for det meste bruges til Eng og Høeavl; men meget lidet Agerland, deels for den sumpige Grund, deels for den dybe Beliggenhed, efterdi det bestandig tilflydende Vand ikke ganske kan udbringes ved de Veyrmøller, som derfor ere opbyggede. Octroyen er udstædt den 12 Martii 1762 og er indrettet efter den Nordstrandske, samt den ved Norder-Ditmarsken liggende Hedewigskogs. Derudi er den tilstaaet saavel Politiets Forvaltning, som den borgelige og piinlige Jurisdiction, foruden andre Rettigheder. Denne Kog har og ført Navn af Carl-Friderichs-Koeg og tilhørt Grev Reventlou.

Fahrenstedt, Struxdorffherred, Fahrenstedt Sogn, var tilforn et Cancellie-Gods, men blev i Januatio 1764 oprettet til et adeligt Gods med alle mulige adelige Privilegier. Men i steden for at det tilforn stod for 3 Plove, blev da I at, saa at det nu contribuierer af 4 Plove. Bygningerne ere store, smukke og anseelige. Det har en Mængde Skove, bestaaende af skønne store Eege- Bøge- og Elle.Træer, samt Tørveskier. Jordbunden er god og frugtbar, saavel (659) til Korn-Avl, som til Græsning, da her ere mange Enge, som alle om Vinteren kan settes under Vand, hvorpaa holdes 100 Stykker Hornqvæg, foruden de fornødne Heste. Underdanerne bestaae af Festebønder, som ugentlig visse Dage maa komme paa Gaarden, for at arbeide enten i Marken eller i Laden. Til Godset ligger frit Fiskerie udi Langen-Idstetter og Raventholter-Søe. Af Eyerne vides: Detlev Clementzen til Fahrenstede 1507. Fr. Catrine von Ahlefeld. Den nu værende Eyer er Baron Friderich Carl Gersdorff, Oberst og Chef over det danske Liv-Regiment Ryttere.

Flarup eller Flarupgaard, Struxdorffherred, Noder-Brarup Sogn, har sit Navn af Bondebyen Flarup, hvoraf endnu endeel er tilovers. Godset bestaaer af 7 Plove, hvoraf de 5 have adelige Friheder. Hovedgaarden som er bygt forrige Aarhundrede, er smuk og varig opført af Grundmuur, tillige med Meyeriet, hvorpaa holdes 100 Køer og 18 Heste. Grunden er god og frugtbar baade til Korn- og Høeavl. Godsets Underdaner boe deels udi Norderbrarup Sogn, i Rurup og om Gaarden; men tre Gaarde ligge udi Bøel Sogn, og af dem staae de to under Ober- og den tredje under Land-Retten. Godset har alle adelige Friheder med Jagt, Fiskerie ec. Dertil ligger og en temmelig Deel Huse, som for det meste ere reent ud solgte, udi begge Sognene Norderbrarup og Bøel, i hvilket sidste Sogn hertil hører en Kroe og i Kirken en indelukt Stoel. Eyerne have været: Oberste Røepstorff. Oberstlieutenant Daniel Rantzau til Wesselberg. Hans Enke Friderica Amalia von Baudissin, døde 1769 96½ Aar gammel. Efter hendes Død blev Godset af Arvingerne, nemlig Frue Oberstinde von Wedderkop, som nu besidder det.

Grumbye, Struxdorffherred, Tolk Sogn, er et for over hundred Aar siden af frit Selveyer-Godser sammenkiøbt Gods, som (660) den 8 Febr. 1682 blev privilegeret af Hertug CHRISTIAN ALBRECHT, og fritaget fra alle Onera og Afgifter, hvilket siden ved hver Regierings-Forandring er stadfæstet. Under 20 September 1665 solgte Priorinde, Provst og samtlige Conventualinder i St. Johannes Kloster for Slesvig en heel Gaard i Tolk og et Huus i Bøchway hertil, qvit og frie for alle Tienester og alle landsherskabelige Afgifter, hvilket Kiøb af Kong FRIDERICH III og Hertug CHRISTIAN ALBRECHT den 2 Dec. 1666 allernaadigst blev confirmeret. Ligeledes hører hertil en contribuabel Domcapitels Gaard, og en halv Vicarie-Gaard, som ved kongel. Erklæring af 18 Dec. 1730 ere fritagne for Magazinkorns Svarelse, samt Høe- og Halm- Penge, Landgilde, Jordskyld, Ægt og Arbeide. Dog maae den halve Vicarie-Gaard nu baade svare Ægt og Landgilde. Den 7 Februarii 1660 gav Hertug CHRISTIAN ALBRECHT Godsbesidder frit Fiskerie paa Langen- og Ravenholtzer-Søe, hvilken Frihed det Kongel. Rentekammer for nogle Aar siden har skilt Gaarden ved. Hovedgaardens Bygninger ere smukke og opførte i Aarene 1710 og 1711. Den halve Vicarie-Gaard udi Grumbye, den anførte klosterlige Gaard i Tolk, og en Mark Gulds Jord, som ligeledes er kiøbt fra Tolk, ere nu indrettede til 4 Gaarde, som svare Hoverie, og 8 Huse, hvilke ligeledes ugentlig gjøre nogle Dages Arbeide. Til Gaarden hører og nogle Inderste-Huse, en Kroe i Tolk og nogle smaae Huse. Besidderne have været; Claus Hansen og hans Søn af samme Navn. Hans Søn Friderich Adolph Hansen von Ehrencron, Gesandt i Spanien. Den nu værende Besidder er hans Søn Carl Gustav von Ehrencron, som 1760 lod opføre en liden Meyergaard kaldet

Lück, for omtrent 24 Køer; Denne Meyergaard blev 1660 privilegeret som et frit Huus (Käthe). (661)

Meggerkog grændser til Kropp samt Bergenhusum Sogner og ligger sønden for Bomerkog. Dens Størrelse er 1640 Demather.

Nottfeld, Schliesherred, Syderbrarup Sogn, er en Meyergaard, som hører til Hovedgaarden Dänischlindow; Den Besidder er Hertugen af Gluksborg.

Satrupholm, Struxdorffherred, Satrup Sogn, et stort adeligt Gods, med 3 Meyergaarde, Rehberg, Obdrup og Bunsbüll, var tilforn beboet af adelige Folk, hvoraf vides 1423 Biskop Henrik, som solgte Gaard og Gods for 1500 Mark Lybsk. 1435 Hartvig Krummedige. Henrik Ahlefeld 1582. 1588. 1614. Kay Rumohr til Røst. Johan Adolph Kielman von Kielmanseck 1661 og hans Søn Friderich Christian von Kielmanseck til Kohøvede, døde 1714. Han solgte Godset til Hertug CHRISTIAN ALBRECHT, som 1685 atter solgte det for 74000 Rdlr. Specie. 1770 blev Godset sat paa offentlig Auction, samt 1771 deelt og stykkeviis bortsolgt, da og det meste af Bygningerne blev nedbrudt. Bønderne bleve da alle til Selveyere og hoveriefrie, imod en vis aarlig ansat Taxt. Enhver Lodseyere boer nu paa sin egen Parcele, og Jus Patronatus, som tilforn var ved Gaarden, er nu Kongens.

Tolk-Schuby, Tolk Sogn, Struxdorffherred, er et Cancelliegods, som tilhørte Justitzraa Erius, der solgte det til Commerceraad Joachim Diderich Schütt, efter ham en Ahlefeld af Marutendorff, og nu Major Levetzau. Det bestaaer af en adelig Plov fra Dolroth og en halv contribuabel Plov, og blev allerførst samlet af Hofraad Petersen, som solgte det til foromtalte Erius. Her kan holdes omtrent 100 Stykker Køer. Til Godset høre Neudorf og Bokier Byer, bestaaende af omtrent 20 Familier. (662)

Winningen, Struxdorffherred, Moldenit Sogn, er og et Cancelliegods, og svare ved hver Herskabs Forandring 299 Rdlr. Tilforn har det været en Bondebye af 3 Gaarde, som tilhørte Hertugen, der 1671 solgte det til sin Geheime-Kammertiener og Amtforvalter i Amterne Tremsbüttel og Steinhorst, med de herligste Privilegier og den udtrykkelige Clausel, saaledes som Landets øverste Herskab slev kunde nytte, nyde og brugte det. Paa denne Grund har og Eyerne bestandig brugt baade Jagten og Fiskeriet. Den første Eyer har og lagt dertil en heel og en halv Gaard, samt 3 Huse med deres Kaalahver. Disse sidste føre Mavn af Blanckenburg, og ere særdeles berømte i begge Hertugdømmene, efterdi deres Beboere fra iutænelige Tider af have havt den Frihed at modtage besovede Fruentimmer i deres Huse, som efter deres Barselseng har kundet reise bort, uden at aabenbare Barnefaderen og erlegge de sædvanlige Leyermaals-Bøder. I de sildigere Tider er og hertil kommet en halv Fæstegaard, saa at Godset nu bestaaer af en heel, to halve Gaarde og tre Huse, hvis Beboere ingen andre Afgifter svare, end Arbeide. De første giøre 6, 4 eller 3 Dages Hoverie om Ugen i Pløye- og Sædetiden med 4 Heste, men ellers 2 Heste, en Karl og en Dreng. De sidste svare fra Maji til St. Hans Dag 2 og fra St. Hans Dag til Michels Dag 3 Arbeydsdage om Ugen. Herforuden ere her frie Fæstebønder, som hvert halve Aar kan opsigte eller opsiges, Gaardens Jorder ere nu inddelte i 10 Vange, hvoraf de besaaes og de 6 bruges til Eng. Hver Vang er omtrent af 28 Tønder Rugs Udsæd, og 70 Køer, samt 8 Heste kan magelig om Sommeren gaae paa Græs, og om Vinteren fores med det her indavlede Høe. Den foromtalte Amtsforvalters Arvinger solgte Godset 1692 til Ritmester Blücher, denne igien 1697 til Ritmester Ahlefeld. Og han 1705 til Kammerraad og Toldforvalter Strycher. Da hans Boe kom til Concurs, (663) købte Geheimeraad og Ober-Marskalk Otte Blome Gaard og Gods 1717 paa offentlig Auction, men solgte det 1728 til den nu værende Eyers Fader Landraad Johan Ludvig Jügert for 12000 Rdlr. I Gaarden staaer, som før er sagtm en af Kammerjunker

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 5

Ahlefeld til Moldenit Kirke testamenteret Capital ag 50 Rdlr. som nu ved Renternes Opleggelse er bleven til 200 Rdlr. Den nu værende Eyer er Herr Kammerherre Johan Henrik Jügert, Ridder og Vice-Cantzler i Oberretten udi Gottorp.

Af Amtmændene over dette Amt vides ey flere end følgende:

Otto Split de grote Vaget van Gottorp 1451.

Jacob Waldemarsön, Staller i Eydersted og Amtmand paa Gottorp, døde 1552.

Jörgenvon der Wisch 1631.

Baron Moritz Wilhelms Münch von Buseck, Ridder af Elephanten, Geheimeraad ec. 1734 – 1741.

Carl von Holstein, Ridder af Elephanten, Geheimraad, Kammerherre ec. 1742 – 1747.

Bernhard Henrik von Plessen, Kammerherre, Conference og Landraad 1748 til sin Dødsdag den 28 Aug. 1767.

Johan Henrik von Ahlefeld, Ridder, Landraad ec. fra den 9 Sept. 1767 – 1770.

Joachim Ulrik v. Sperling, Ridd. Af Dannebroke, Kammerherre ec. 1771.